

ქართლის სახანოების მემორიალი № 11

საქართველოს

საშუალო საუკუნეთა

ისტორია

თაყაიძის ს. შარათაშვილისა
ნათარგმნი ს. ხუნდაძის მიერ

რვაეული II

ქრისტეანობის მიღებიდან არაბების შემოსევამდე.

საგ-2000
შეაოფიებულია

ქუთაისი 1895

Типо-Литография Н. И. Гамрекли.

K10.185
2

15213 სტ. (18x12) 5647

ბიბლიოთეკის აღწერა
84 1895

Дозволено Цензурою. Тифлиси, 5 Октября 1895 года.

0005-8068
საქართველოს ენციკლოპედია

საქართველოს

საშვალო საუკუნეთა ისტორია.

საქართველოს ისტორიას თითქმის ისევე ანაწილებენ, როგორც მსოფლიო ისტორიას. საქართველოს საშვალო საუკუნეთა ისტორია მეოთხე საუკუნიდან იწყება, სახელდობ ქართველ ხალხში ქრისტიანობის დაფუძნებიდან, და თავდება მეთუთხმეტე საუკუნის ნახევარში ქართველთა სამეფოს დაყოფით რამდენმე განცალკევებულ საწფლობელოდ.

სანამ საშვალო საუკუნეთა ისტორიის მოთხრობას დაიწყებდეთ, თავდაპირველად ჩვენ საჭიროდ ვრაცხთ—ავუხსნათ მკითხველს, თუ რა მეტოდით ვხმარობთ და ვაჩვენებთ ხოლმე წყაროებს, რომელთაგანაც ამოკრეფილი გვაქვს ფაქტები და შედგენილი აზრები. პირველ რვეულის დასაწყისში ჩვენ კიდევაც ავხსენით, თუ რა წყაროებიდან უნდა იქნეს შედგენილი ჩვენი ისტორია; ახლა კი მხოლოდ ის უნდა ვთქვათ, რომ: პირველი, ჩვენის წერილების ის ფაქტები, რომლის წყაროც არ არის ნაჩვენები, უმეტეს ნაწილად ამოღებულია «ქართლის ცხოვრებიდან», როგორც საქართველოს ისტორიის ძირითად მასალი-

დან; აგრეთვე არ არის ნაჩვენები წყარო იმ საყოველთაოდ ცნობილ ფაქტებისა, რომელიც სპეციალურ თხზულებათაგან კი არ არის ამოღებული, არამედ მსოფლიო ისტორიიდან ანუ სხვა შემწეობით მეცნიერებათაგან, — ესენი არიან ყოველ განათლებულ კაცის მეხსიერების აუცილებელი საგნები. მეორე, იმ გარემოებათა აწერის დროს, რომელნიც ერთნაირად ეხებიან საქართველოსა და ბიზანტიის ისტორიას. ჩვენ ბიზანტიის ისტორიკოსთა დალაგებული მოთხრობა ვამჯობინეთ და მათ უფრო დავენდვეთ, ვიდრე ქართველ მემატიანებს, და მესამე, როცა კი ქართველების, ბერძნების ან სხვა ხალხების მატთანა რომელიმე გარემოება შეტანილი ვიპოვეთ უკანასკნელ დროის შესანიშნავ ისტორიკოსთა თხზულებებში, ჩვენ, მემატიანებთან შედარებით, უპირატესობა მივეცით ხსენებულ ისტორიკოსთა აზრებს, ვითარცა კრიტიკით აწონილსა და შემუშავებულს.

ქრისტეს სარწმუნოების შემოტანა საქართველოში.

I

საქართველოს მდგომარეობა სარწმუნოების მხრით
ქრისტიანობის მიღებამდე.

კერპთაყვანისმცემლობა და ცრუმორწმუნეობა.—ხმა ქრისტეს შესახებ.—ზოგიერთ წრეების მიღრეკილება ქრისტიანობისადმი.

ჩვენ კიდევაც ვთქვით, რომ, მეფურ მართველობის დადგინების დასაწყისშივე, საქართველოში ზოროასტროს მოძღვრების რწმენა დასავლეთის კერპთაყვანისმცემლობის შემორევამ შეარყია. როდესაც შარნაჯომმა ზენდ-ავესტის წესების გაწმენდა მოინდომა, ხალხი ძლიერ ეწინააღმდეგა მას, და მის განდევნის საბაბად, მატთანეთა სიტყვით, ეს გარემოება შეიქნა. მაგრამ კერპთაყვანისმცემლობამ აღმოსავლეთში მაინც ვერ მოიღვა ფეხი: ის აქ არ შეუტანიათ კანონმდებლობაში, როგორც საბერძნეთსა და რომში, და უფრო მოდას შეადგენდა აქ, ვიდრე შეგნებულს აუცილებელ საჭიროებას. რაკი ხედავდნენ, რომ ღვთაება, კერპის სახედ გამოხატული, გაჩუმებული იყო, ყველანი თავის სულიერ მდგომიარობის მიხედვით ხსნიდნენ მის ნებასა და წადილს.

სარწმუნოების ამგვარ მდგომარეობის გამო, გარშემორტყმულ ბუნების გავლენით, საქართველოში აუცილებლად უნდა გავრცელებულიყო კრუმორწმუნეობა. მართლაც აქ ერთობ გავრცელებული იყო ის, და ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ დღესაც აქ დაბალი ხალხი თაყვანსა სცემს დიდ ხეებს, ქვებსა და იმათ მსგავს საგნებს, რომელოც კი ძლიერათ მოქმედებს ადამიანის წარმოდგენაზე. სპარსელებიცა და სომხებიც, რომელნიც ამ ქვეყნის საზღვრებში ცხოვრობდნენ, ვერ აცილდნენ ამ ბედისწერას. საქართველოში მცხოვრებთ უცხო ტომთაგან მტკიცედ მხოლოდ ებრაელებმა შეინახეს თავიანთი სარწმუნოება. შარსმან I-ის მეფობის დროს ერთი ამ ქვეყნელი ებრაელი, სახელად მლიოზი, ძრისტეს ჯვარზე ცმის დროს იერუსალიმში იყო, და როცა მაცხოვრის სამოსელზე წილი ჰყარეს, ძრისტეს კვართი იმას ხვდა; როცა ეს ებრაელი მცხეთას დაბრუნდა, ხმა მოჰფინა ყოველგან დიდ მოძღვრის შესახებ, რომელიც თავის თავს მაცხოვრად აღიარებდა. მბრაველის ნაამბობი ისე ძლიერი იყო, რომ მეფის ყურადღება მიიქცია. შარსმანმა კვართის ხელში გდება მოიწადინა, მაგრამ ეცადნენ და დაუფარეს მას. მლიოზის ნაამბობს მოემატა აგრეთვე წერილები, რომელსაც ქართველ ებრაელებს უგზავნიდნენ იერუსალიმიდან და რომელშიც მოხსენებული იყო ცნობები იესოს შესახებ. მლიოზის ერთი შთამომავალთაგანი, რაბუნი აბიათარი, რომელიც მცხეთაში

ცხოვრობდა მეოთხე საუკუნის დასაწყისში, ავე-
წერს შემდეგ გადმოცემას, მის ოჯახში დარჩენილს:
„მოდეს მეფობის დროს ქართველ ებრაელთა შო-
რის ხმა გაერცელდა, იერუსალიმი სპარსთა დაი-
პყრესო. ამისათვის აღიძრენ ისინი და აღთქმა დას-
დევს, წასულიყვენ და იერუსალიმისათვის რაიმე შე-
მწეობა მიეცათ; მაგრამ მალე ახალი ცნობა მიიღეს, —
სპარსნი სამტროდ კი არ მოსულან, არამედ მოიტა-
ნეს ძღვენი ლავითის თესღისაგან შობილის ყრმი-
სათვისაო, და ამ ცნობამ დაამშვიდა ისინი, როცა ამას
შემდეგ თითქმის ოც-და-ათი წელიწადი გავიდა,
მლიოზმა იერუსალიმიდან მიიღო პნა ღვდლის წე-
რილი, რომელშიც ეწერა: «იგივე, რომლისათვის
სპარსნი ძღენითა მოვიდენ, აღზრდილ არს და ჰასაკ-
სა ზომისასა მოწევნულ არს იგი და თავსა თვისსა
ძედ ლვთისად ხადის. აწ მოვედით ყოველნი სიკვდი-
ლსა მისსა, რათა აღვასრულოთ მცნება მოსესი».
ამ ცნობის გამო მლიოზ მცხეთელი და მისი ამხანაგი
ლონგინოზ ძარსნელი წავიდენ იერუსალიმს და იხი-
ლეს იქ ჯვარცმული ძრისტე და ისმინეს ღეთაებრივ
მოაწმის უკანასკნელი ხმა: «მშვიდობით, მეფობაო
ურიათაო, რამეთუ მოჰკალით თავისა თქვენისა მა-
ცხოვარი და მხსნელი.»

ეს გადმოცემა ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, რო-
ცა ქართველთ ურწმუნოების დროს აქ მოვიდენ წმ.
მოციქულნი პნდრია პირველწოდებული და სიმონ
ძანანელი. თუმცა ამათ ქადაგებათა წარმატება შარ-

სმანის დევნის გამო გაქარწყლდა, მაგრამ ზოგიერთ ქართველთა გონებაზე დიდი გავლენა ქონდათ მეორე საუკუნეში ეპისკოპოზებს: რომაელს ძლიმენტის, რომელიც იმპერატორ ტრაიანის მიერ გადასახლებული იყო საქართველოს უახლოეს მხარეებში, და პონტოელს პალმს, რომელიც სამეგრელოში იყო დაბადებული. ამ ქვეყანაში წარმართობა იმ ხანებში სრულიად ეცემოდა დღითი-დღე, — ხოლო შრისტეს მოძღვრება თან-და-თან უფრო-და-უფრო იზიდავდა თავისკენ ადგილობრივს გონიერ მკვიდრთა. ამჟამად II-ის მეფობის დროის არეულობა იმის დამამტკიცებელი საბუთი იყო, რომ ქართველი მღაბიო ხალხი ფრიად დაცემული ყოფილა მაშინ ზნეობითად.

შოველიფერი ქვეყანაზე ზანგების ნებით მოხდება ხოლმე, და ეს ნება გამოიხატება ბუნების კანონებით. ამ კანონების ძალით ყოველიფერი, როგორც ფიზიკური, ისე მორალურიც, — ფრიად შესამჩნევ სიდიდის იქნება ის და კაცის გონებისათვის წარმოუდგენელი, თუ არარაობის შესადარი უუმცირესი რამე, — ყოველიფერი იცვლება. პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი ხალხთა დაწესებულებანიც არ არიან დაფარულნი ამ საერთო წესისაგან. სარწმუნოებაც დაწესებულებაა, იმისთანა, როგორიც შეეფერება კაცთა საზოგადოების განვითარების მდგომიარობას; მაგრამ, როდესაც საზოგადოების მოწინავე წევრთა შეხედულება იცვლება და გამოდის იმ მდგომიარობისაგან, რომელშიაც დაწესებული იყო

რომელიმე სარწმუნოება,—მაშინ ეგ სარწმუნოება კარგავს მთელს თავის ძალას და, ვითარცა ცრუ მოძღვრება,—პატივისცემას ხალხის მხრით. ბრბო თანდა-თან ამახინჯებს მას და ბოლოს კიდევაც კარგავს; მაგრამ კაცი, თავის ბუნებისამებრ, ეძებს ახალ სარწმუნოებას, ქეშმარიტებასთან უახლოესს. ბრბოს ყოველთვის წინაუძღვიან საზოგადოების მოწინავე წევრნი, და ყველა დაბრკოლებისა და დევნის მიუხედავად, რომელნიც ყოველგვარ რეფორმების დროს აუშორებელნი არიან, ისინი აყენებენ საზოგადოებას იმ გზაზე, რომლისკენაც თვითონ მიისწრაფოდენ.

ამხასპის დროს საქართველოში იყვნენ,—როგორც არიან ხოლმე ყოველთვის ყოველ საზოგადოებაში,—იმისთანა პირნი, რომელთაც შეეძლოთ ქეშმარიტების გარჩევა სიცრუისაგან და სასარგებლოსი—საშიშარისაგან, და ამ პირთა შემწეობით ქართველი ხალხი გამოვიდა თავის დაცემულ ზნობრივ მდგომიარობისაგან. მქვი არ არის, რომ ამისთანა პირთა დასში პირველი ადგილი სჭერია რევს, და, როგორც ადგილობრივი მატრიანეები ამბობს, ეს მეფე გამსჭვალული ყოფილა სახარების მოძღვრებით. მართველმა მართველობამ პირველად იმით გამოიჩინა ქრისტიანობისადმი მიდრეკილება, რომ აუკრძალა ხალხს ადამიანის მსხვერპლვა უსულ-გულოდ მებრთების წინაშე.

მთელის ხნის განმავლობაში, რევის მეფობი-

დან მოკიდებული იმ დრომდე, სანამ წმ. ნინო საქართველოს მოვიდოდა, ქრისტიანობრივი რწმენანი ამ ქვეყანაში თუმცა ნელ-ნელა, მაგრამ შეუფერხებლათ ვრცელდებოდენ, და ამ რწმენათადმი პატივისცემამ და მიდრეკილებამ შირიანის დროს თვით მეფის კარამდისაც მიაწია; ამის მიუხედავად, ხალხის ძველ ჩვეულებსამებრ, წარმართობის სარწმუნოებრივი დღესასწაულობანი დიდის ამბით სრულდებოდენ.

II

ქრისტიანობის გავრცელება საზოგადოებრივ და მისი მდგომარეობა საქართველოში დაამკვიდრებამდე.

ქრისტიანთა საზოგადოებრივი.—მათი გავრცელება რომის იმპერიის სსვდსსვდ ნაწილებში.—ქრისტიანთა საზოგადოების მთავარ საზოგადოებრივ აღსაწერს იმპერიისში.

მაცხოვრის მოსვლას, ამ ქვეყნად ცხოვრებასა და ამალეობას შემდეგ, რასაც ჩვენ წმ. მახარობელნი მოგვითხრობენ, მისმა მოციქულებმა შეადგინეს იერუსალიმში პირველი ქრისტიანთა საზოგადოება და იქიდან დაიწყეს სახარების მოძღვრების გავრცელება. ამ მიზნით ისინი გაემგზავრენ უფროსს ქვეყნებში და ყოველგან ქადაგებდნენ სიყვარულისა და სათნოების სარწმუნოებას. იესოს მსგავსად, იმათ შესწირეს თავიანთი სიცოცხლე კაცობრიობის სარგებლობას და ამით მრავალ ქვეყანაში დასდევს სარწმუნოების საძირკველი. მაგრამ ყველაზედ უმეტესად მოციქულმა პავლემ იმოღვაწა. ქრისტიანობის მდგომარეობისაგან ის გადაიქცა ქრისტიანობის უმცირესად, მიმოვლო მცო-

რე აზია, მაკედონია, საბერძნეთი და იტალია, და თუმცა ბევრი ღვეწა და დაბრკოლება აიტანა, მაგრამ ყოველგან დაარსა ქრისტიანთა საზოგადოებანი. რომის მართველობის ღვეწათა გამო ეს საზოგადოებანი მჭიდროდ შეერთდენ. ერთმანერთს შეველიდენ და თავიანთ წევრებს მატერიალურ ვაჭივრებისაგან იფარავდენ.

ამისთანა მდგომარეობაში იყო ქრისტიანობა I საუკუნეში, ხოლო მე—II საუკუნის დასაწყისიდან ამ საზოგადოებათა შორის გამოჩნდენ განათლებული პირნი, რომელთაც განაგრძეს მოციქულთა მოღვაწეობა. ძლიმენტიმ, რომაელმა ეპისკოპოსმა, რომელიც ველურ ქვეყნებში იყო გადასახლებული¹⁾, მენატემ, ანტიოქიის ეპისკოპოსმა, რომელიც ტრიანემ მხეცებს ჩაუგდო შესაქმელად²⁾, სამარიელმა იუსტინემ, რომელსაც მარკ ავრელის ბძანებით თავი მოკვეთეს³⁾, პოლიკარბემ, სმირნის ეპისკოპოსმა, ირინემ, ლიონის ეპისკოპოსმა, ძიპრიანემ, ქართაგენის ეპისკოპოსმა და სხვა მწერლებმა და მკადგებლებმა გაამტკიცეს და კიდევ უფრო გაავრცელეს საზოგადოებანი. მე—II საუკუნის ნახევრის მახლობლად პალესტინას, სირიას, მცირე აზიას, საბერძნეთსა და რომს გარდა ქრისტიანთა საზოგადოებანი დაარსდენ აგრეთვე მგვიპტეში, ჩრდილოეთის აური-

¹⁾ Irenei I. 1, c. IX და თენი, იანვარი.

²⁾ თენი, დეკემბერი.

³⁾ იქვე, ივნისი.

კაში, სომხეთში, მესოპოტამიაში, სპარსეთში, ბალ-
ლიაში, ისპანიასა და ბრიტანიაში. ჰოველგან აშე-
ნებდენ ტაძრებს და იერარქიას აწესებდენ. მაგრამ,
ამ წარმატებათა მიუხედავად, მე-III საუკუნეში
ქრისტეს სარწმუნოება ჯერ კიდევ არსად არ
ყოფილა სახალხო უმთავრეს სარწმუნოებად¹⁾. ის
წარმართები, რომელნიც ქრისტეს მოძღვრების
ქეშმარიტებას პატივისცემით ეპყრობოდენ, ქრი-
სტიანებზე გაჯავრებულნი იმიტომ იყვენ, რომ ესე-
ნი მეტისმეტად ერიდებოდენ საზოგადოვ წარმარ-
თების დაახლოებას. ამგვარმა მათმა საქციელმა გა-
მოიწვია საშინელი დევნა ლიოკლეტის მხრით მე-IV
საუკუნის დასაწყისში. ამ დევნის უახლოვს საბაბათ
ის გარემოება შეიქნა, რომ ერთხელ ქრისტიანთა
ჯარებმა, რომელნიც სამსახურის გამო ვალდებულნი
იყვენ წარმართების ერთ დღესასწაულობაში მო-
წაწილეობა მიეღოთ, თავიანთ ჩაჩქნებზე ჯვრები გა-
მოხატეს. ჭურუმებმა იმპერატორთან იჩივლეს და
თხოულობდენ, რომ სასტიკათ დაესაჯა ისინი. თავ-
დაპირველად ლიოკლეტის ვერ ბედავდა ქრისტიან-
თა დასჯას, რადგან ისინი საკმაოდ ბევრი იყვენ
და რადგან ერიდებოდა მათს საერთო უკმაყოფილე-
ბას. მაგრამ შემდეგ ქეისარმა ბალერიმ დაარწმუნა
ას, რომ ამისთანა შემთხვევაში დათმობა არ ვარგაო,
რადგან ქრისტიანები მაშინ უფრო გათავხედდებიანო.

¹⁾ Всеобщая истор. Георга Вебера, т. II стр. 8—10.

ღიოკლეტეიანემ ბძანა, დაეკეტათ და აეოხრებინათ ტაძრები, შეემუსრათ ჯვრები და ხატები, და ქრისტიანები კი გამოეგდოთ ყველა საზოგადო თანამდებობიდან. როცა ეს ბძანება ყველას საყურადღებოდ გამოფინეს, ერთი ქრისტიანთაგანი მივიდა კედელთან, რომელზედაც მიჭედილი იყო ბრძანება, და ზიზღით ჩამოგლიჯა ის. მაშინ ღიოკლეტეიანემ, მის იმპერატორების ხელმწიფების წინააღმდეგ ამგვარის კადნიერებით გარისხებულმა, უბძანა ჯარსა და ხალხს, უწყალოდ ეძარცვათ და ეწყვიტათ ქრისტიანები. მცირე აზია, აფრიკა და სამხრეთი მეროპა გადაიქცენ კაცთა საკლავ ადგილებად და მოკლე დროში ურიცხვმა ქრისტიანმა დალია სული საშინელის ტანჯით. მაგრამ ამას მალე მოყვენ შემდეგი გარემოებანი: სასახლეში ცეცხლი გაჩნდა, ღიოკლეტეიანე მძიმე ავად შეიქნა და ჭკუის შემლის ნიშნებიც გამოაჩნდა მას,—ქრისტიანებმა ყველა ეს განგებისაგან მოვლინებულ სასჯელად ჩარაცხეს და ამიტომ არ დაცემულან სულით,—მათ სწამდათ, რომ მოწამეთა სისხლი ახალი თესლია ქრისტიანობის გასამრავლებელი¹⁾).

მათ საბედნიეროდ, ღიოკლეტეიანემ ველარ შესძლო სახელმწიფოს მართვა და 305 წელს ჩამოვიდა ტახტიდან, და მალე რომის იმპერიაში გაჩნდა ექვსი იმპერატორი, რომელთაც ქრისტიანთა დევნი-

¹⁾ Всеобщ. истор. Ф. Шоссера, т. IV, стр. 415.

სათვის იმდენად არ ეცალათ, რადგან ერთმანერთის ცილობით იყვენ გატაცებულნი. მათ შორის ერთი, სახელდობ ძოსტანტინე, კეისრის ძოსტანცი ხლო-რის შვილი, რომელსაც ხელთ ეპყრა ბაღლია, — კი-დევაც ემხრობოდა ქრისტიანობას, ისე როგორც აგრეთვე მამა მისი. როდესაც მოცილეები ერთმან-ერთ შორის ომობდენ და უღონოებს ტახტიდან აგდებდენ, ძოსტანტინე განზე იდგა იმ დრომდის, სანამ მაქსენცი რომს დაიპყრობდა და ბოლოს თავს დაესხმოდა მას. მაშინ ძოსტანტინე წინ გაუძღვა ბაღლებს და მაქსენცის ჯარებში მოსამსახურე ქრი-სტიანებს გამოუცხადა: „მე მივდივარ მაქსენცის წი-ნააღმდეგ, ვითარცა ქრისტიანთა დამცველიო“, აკურ-თხა თავისი დროშები ჯვრის გამოხატულებითა და მაცხოვრის სახელით, და 312 წელს დაამარცხა თავისი მოცილე და დაიპყრო რომი. ამ გამარჯვე-ბით დასრულდა პოლიტიკური ომი, და შედეგი ის იყო, რომ ქრისტიანობამ წარმართობას სძლია. ქრი-სტიანთა სიხარულს სრულად თანაუგრძნობდენ თვით ძოსტანტინე, ამის შემდეგ დიდად წოდებული, მისი ცოლი შაუსტა, დედა მლენე და სიდედრი მეტრო-პია, აგრეთვე მთელი სასახლე და ჯარი. ხელახლავ დაიწყეს ტაძრების შენება და გამშვენიერება, იერა-რქიება თავისუფლად დაწესდა, და ქრისტიანთა სჯუ-ლი მთელ ამპერიაში უმთავრეს სარწმუნოებად გა-დაიქცა. ამგვარ მდგომიარობაში იყო ქრისტიანობა იმ დრომდის, სანამ ის საქართველოში დაემკვიდრებოდა.

III

ქართველების მიერ ქრისტიანობის მიღება.

წმ. ნინოს შთამომავლობა, აზრდა და რომს მოგზაურობა.—მის მგვობარ ქალების დევნა დიოკლეტიანესა და ტირიდატის მიერ.—წმ. ნინოს მოსვლა საქართველოს.—კერპების ორმუხდისა და ზადენის დღეობა.—წმ. ნინოს საიდუმლო ქადაგებანი და ავათმყოფთა კურნებანი.—მირიანისაგან მისი ნახვა.—შემთხვევა ნადირობის დროს და მირიანის აღთქმა ქრისტეს სარწმუნოების მიღებისათვის.—სამეფო რჩევის დადგენილობა.—ჯვართ ამაღლება.—ქართველ ხალხის მონათვლა.—წმ. ნინოს შემდეგ დროის წარმატებანი.—საქართველოს ეკლესიის წარაცხვა ანტიოქიის საპატრიარქოში.

წმ. ნინოს მოსვლა საქართველოს უნდა მომხთარიყო დიოკლეტიანეს მეფობის უკანასკნელ წლებში. იმის ბიოგრაფიიდან, რომელიც მის თანამედროვეს ქართველთ მეფის ასულს სალომეს დაუწერია, სჩანს, რომ ნინო ყოფილა შთამომავლობით ქაბადუკიის ქალაქ ძოლასტრიდან, კეთილმორწმუნე მშობელთ ასული. მისმა მამამ ზაბულონმა, რომელიც მაქსიმიანის ჯარებში მსახურობდა, სახელი გაითქვა სამხედრო და საქრისტიანო მოღვაწეობით იმ ხანებში, როცა ეს იმპერატორი ფრანკებს ეომებოდა. როცა აზიას დაბრუნდა, მან შეირთო ცოლად იერუსალიმის პატრიარქის და; ამ ქორწინებიდან გაჩნდა ნინო. შრომაშივე დაობლებული ნინო ბიძა მისმა პატრიარქმა მიიყვანა იერუსალიმს და მიაბარა

ასაზრდელათ ტაძრის მოსამსახურე ქალს, ბეთლემელ სარას.

ნინომ საფუძვლიანათ შეისწავლა შირსტეს მოქლკრება; ის კარგად მოზრდილი ქალიშვილი იყო იმ დროს, როცა სასახლის ერთი ქალი მოვიდა იერუსალიმს და ხმა გაავრცელა, რომ დედოფალს მღენეს, პოსტანცი ხლორის მეუღლეს, ძლიერ სწადია ქრისტიანობის მიღება, მაგრამ ხელს უშლიან ზოგიერთი გარემოებანიო. ამ ამბით აღტაცებულმა ნინომ გადაწყვიტა რომს წასვლა და შირსტეს სარწმუნოების გასაფრცვლებლად თავის გადადგმა. ნინომ მიიღო პატრიარქისაგან ნებართვა და კურთხევა; ამას შემდეგ ის და სასახლის ქალი გაემგზავრენ და მივიდნენ რომს; აქ ნინო შევიდა მონასტერში, სადაც ორმოც-და-ათიოდე ქალწული, და ძათ შორის მშვენიერი რიფსიმე, სწავლობდნენ და ემზადებოდნენ ქრისტიანობისათვის.

58101

როცა იმპერატორ დიოკლეტიანეს აცნობეს რიფსიმეს სიმშვენიერე, მან მოიწადინა მისი გამოყვანა მონასტრიდან. ამ წადილმა აიძულა ქალწულნი, დაეტოვებიათ ღამით მონასტერი და შორ ქვეყნებისაკენ გაქცეულიყვენ. ნინომ თან წაიყვანა რიფსიმე, მაიანე და ზოგიერთი სხვებიც და მოვიდა სომხეთს, რადგან ფიქრობდა, რომ იქ დარეზავდა მათ. მაგრამ მალე, დიოკლეტიანეს წერილისა გამო, ტირიდატმა მოძებნა ისინი ყველანი, ნინოს გარდა, და, რადგან ქორწინებაზე ცივი უარი გააცხადეს,

ამიტომ აწამეს ისინი და მოკლეს.

ნინო გადარჩა თავის მეგობარ ქალწულთა ხვედრს და სონხეთის ჩრდილოეთის მხარეებში იმალებოდა; შემდგომ წელს კი, რიფსიმეს სიკვდილს შემდეგ, ივლისში, საქართველოს მოვიდა. როგორც მის ბიოგრაფიულან სჩანს, ამ ქვეყანაში მისი მოგზაურობა დაწყებულია ჯავახეთის მთებიდან, რომელიც შანავრის-ტბის მახლობლად ძევს. აქ ნინო შეხვდა მეთევზეებსა და მწყესებს, მათგან მიიღო საქმელი დი პირველი ცნობები მცხეთისა და მისკენ მიმავალ გზის შესახებ. ძავკასიის მთების შეხედულობამ, რომლის მწვერვალნიც იმ დროს თოვლით დაფარულნი იყვნენ, დიდად შეაძრწუნა ნინო; მაგრამ, საკვირველ სიზმრით ნუგეშდებულმა და სარწმუნოებით გამხნეებულმა, განაგრძო მან თავისი გზა, გაიარა ახალ-ქალაქი და მივიდა შრბნისს. აქიდან, რამდენმე დღეს შემდეგ, ნინო და ამ ქალაქის ყველა მცხოვრები მივიდნენ არმაზს, სადაც იმ დროს საქართველოს ყოველ კუთხიდან იკრიბებოდა ხალხი კერპების ორმუზდისა და ზადენის დღეობაზე.

ამ დღესასწაულობამ, კერპთაყვანისმცემლობის უშვერ სცენებით შეზავებულმა, მეტად ააღელვა წმ. ნინო. იმან დაიწყო ღვთის ვედრება, რომ მოველინებია მისთვის შემწეობა ხალხის სახსნელად მის საშინელ ცთომილებათაგან; მალე ამოვარდა საშინელი ქარიშხალი და მას მოყვა უჩვეულებრივო სეტყვა, და ამან გააბნია მრავალრიცხოვან ხალხის ბრბო და

მიმოლენა კერპები. ეს შემთხვევა წარმართებმა ღმერთების რისხვას მიაწერეს, ხოლო ნინოსათვის კი იმის დამამტკიცებელ საბუთათ შეიქნა, რომ ის (ნინო) ღვთისგან იყო მოწოდებული. სამ დღეს შემდეგ ნინო დაბინავდა მცხეთაში და ამ დროიდან დაიწყო უშიშრად მოქმედება იმ პირებზე, რომელთათვისაც კი სახარების ქეშმარიტებანი გასაგებნი იყვენ. ძრი-სტიანებრივ ფილოსოფიას გარდა ძლიერ კარგად გამოიყენა მან აგრეთვე ზოგიერთ ავათმყოფობის მკურნალობის ცოდნა და ყოველთვის მკურნალობაში თავის წარმატებას მიაწერდა ხოლმე ლოცვას იესო მაცხოვრისადმი და ჯვრის ძლიერებას, რომელსაც ის ადებდა ავათმყოფთა სარეცელს. საზოგადოდ თავის საქმეებითა და ყოფა-ქცევით დიდი პატივი მოიპოვა მან საზოგადოებაში, და კიდევაც გავრცელდა აზრი, რომ იმას მინიჭებული ქონდა საკვირველმოქმედებითი ძალა. პირველი მისი მოწაფენი იყვენ: რაბუნი აბიათარი და მის ოჯახის წევრნი, რომელთაც შესამჩნევი ადგილი ეჭირათ ქალაქის წარჩინებულ მცხოვრებთა წრეში, მეფის ზოგიერთი მსახურნი და კარისკაცნი და დასასრულ თვითონ დედოფალი, ხანგრძლივ ავათმყოფობისაგან განკურნებულნი. ცოლის მოულოდნელ მორჩენით გაკვირვებულმა მიჩიანმა მოიხმო ნინო და დაიწყო მასთან თანაგრძნობით ბაასი სახარებაზე და დასავლეთსა და სომხეთში მომხთარ სარწმუნოებრივ ცვლილებაზე, შეკრიბა დიდებულნი, უამბო მათ ყოველიფერი, რაც

წინოსგან მოისმინა, და დიდის ქებით მოიხსენია ის და მისი მოძღვრება. თუმცა შირიანს კარგად ესმოდა, რამდენადაც აღემატებოდა შრისტეს სარწმუნოება კერბთაყვანისმცემლობას, მაგრამ მაინც ვერ გადაწყვიტა მისი მიღება; მხოლოდ ერთმა უბრალო შემთხვევამ, რომელმაც მის გონების წარმოდგენაზე იმოქმედა (თუმცა ისიც შესაძლებელია, რომ მეფეს ის განზრახვით მოეგონებინოს და ხალხისთვის ეამბნოს), აიძულა ის, დიდის ზემოთ მიეღო ქრისტიანობა.

მართლმად შირიანი თხოვის ტყისაკენ წავიდა სანადიროდ; იმისთანა სქელმა ნისლმა მოყვარო მას აქ, რომ, თუმცა მაშინ დღე იყო, მაგრამ წყვდიადი ღამის უბნელესად მოეჩვენა. მეფის ამაღლა გაიფანტა. შავზარდაცემული და სასოწარკვეთილი ანაზღად ჩამოხტა ის ცხენიდან, ააპყრო ხელები ცისაღმი და იესო მაცხოვარს შეელასა თხოვდა, და წარმოთქვა თუარა მონათვლის აღთქმა, წყვდიადი გაქრა ¹⁾.

¹⁾ თვითნაგს მოწმობით ეს გარემოება მოქთარა 318 წელს, ქართლის ცხოვრების ჩვენებით კი—კოსტანტინე დიდის მეფობის ერთს იმ წელთაგანში, როცა 20 ივლისს შაბათი ყოფილა. ეს ცნობები ერთმანერთს შეუწმომეს და (იმ გამოანგარიშებით, რომელიც ხავსკის ტაბულებით მოაზთინეს) ამოჩნდა, რომ 20 ივლისს შაბათი ყოფილა 317 წელში იანერისა და სეკტემბრის თვისადრიცხვით ანუ 318 წელში მარტის თვისადრიცხვით. რომ უფრო დარწმუნებულყოყავ ამ ცნობათა სინამდვილეში, მე ვფიქრობდი—შირიანის წყვდიადით გარემოცვა მზის დაბნელებით ამეხსნა, მაგრამ ბნმა ასტრონომმა კნორემ მოწერილობით (28 მაისის 1863 წ. № 545-ით) მაცნობა, რომ მის მიერ მოზთენილ გამოანგარიშებით, ივლიანეს კალენდრით,

მირიანმა შეკრიბა ამაღლა, გამოუცხადა მას თავისი აღოქმა და ისევ მცხეთას დაბრუნდა. ძალაქში კიდევაც შეეტყო ყველას ეს შემთხვევა და მირიანის განზრახვა. როდესაც მეფე ქალაქს მიუახლოვდა, მცხოვრებნი ყველანი გამოვიდნენ მის შესაგებებლად, და მათ შორის იყო ნინოც. მირიანი მივიდა მასთან, ჩამოხტა ცხენიდან, მოიკეცა მის წინ მუხლი და მიიღო კურთხევა, რომ ის და მთელი მისი ხალხი ძრისტეს სარწმუნოებით განათლებულიყვენ

მეორე დღეს სამეფო რჩევამ გადაწყვიტა: პირველი, გაეგზავნათ ელჩების ხელით წერილები მირიანისგან იმპერატორ პოსტანტინესთან და ნინოსგან დედოფალ მლენესთან და ეთხოვათ მათთვის ეპისკოპოზისა და ღვდლების გამოგზავნა ქართველ ხალხის მოსანათლავად და საეკლესიო წესების ასასრულებლად, მეორე—ნება მიეცათ ნინოსა და მის მოწაფეებისათვის, მოემზადებიათ ხალხი ახალ სარწმუნოების მისაღებად, და მესამე—დაეწყოთ ტაძრის შენება, რომელიც უნდა გაეთავებიათ საბერძნეთიდან საღვდლოების მოსვლამდი.

ნინომ და მისმა მოწაფეებმა დაიწყეს ხალხში ქადაგება და მოითხოვეს კერპების გამოხატულებათა

317 წელში მთვარის განახლება ყოფილა 7 ივლისს, მაშასადამე იმავე წლის 20 ივლისს მზის დაბნელება შეუძლებელი იქნებოდა, ხსენებულ წყადიადით გარემოცვა კი შეიძლება მივაწეროთ კეჩა-ქუხილს, რომელიც ხანდახან იმგვარვე სიბნელეს მოუტენს ლომე დედამიწას, როგორც მზის სრული დაბნელებაო.

დამხოზა; მაშინ მცხეთელები აღრტვინდენ და დაიწყეს კითხვა: კერპების მაგიერ ვის უნდა ვსცეთ თაყვანით? მაშინ მოწაფეებმა აჩვენეს მათ ჯვარი, რომელიც მათ მიერ არაგვის მარცხენა ნაპირის მალლობზე იყო ამართული, სადაც ახლა მოჩანს წმ. ჯვარის ძველი მონასტერი. რამდენმე დღეს შემდეგ მცხოვრებლები, ეტყობოდა, დამშვიდდენ, და, როცა ერთ დილას, ძველის ჩვეულებისამებრ, სალოცავათ ავიდენ სახლების ბანებზე, მრმუზდის სტატუსის მაგიერ თაყვანი სცეს ჯვარს¹⁾, თუმცა ბევრი მათგანი, რომელსაც ახლოს ენახა ეს უბრალო ხის ჯვარი, ამბობდა: განა ამისთანა სათაყვანო საგანი ცოტა იპოება ყოველგან ჩვენს ტყეებშიო!

იმავე დროს, მირიანის ბძანებით, სამეფო ბაღი გაჩეხეს და იქ დაიწყეს საქართველოს საქრისტიანო პირველ ტაძრის შენება. ეს ტაძარი ხისგან იყო აშენებული.

ამასობაში, როგორც „მართლის ცხოვრებიდან“ სჩანს, მოსტანტინე ლიდის კარზე დიდის აღტაცებით მიიღეს მირიანის გაქრისტიანების ამბავი. იმპერატორის აზრით, ეს გარემოება არღვევდა საქართველოს მეფეს კავშირს სპარსეთთან და სამუდამოდ ამყარებდა იმპერიის გავლენას საქართველოზე. ეს აზრი რამდენადმე მართლაც კეშმარიტი იყო, რადგან ქართველები იმ დროიდან საბერძნეთისადმი

1) Истор. Моисея Хорен., кн. II. гл. 86.

მეტ მიზიდულებას გრძნობდენ, ვიდრე სპარსეთისად-
მი. ამიტომაც შირიანის შვილი, ბაქარი, დაუყონებ-
ლივ გაათავისუფლეს ამანათობისაგან და მასთანვე
გაგზავნეს საქართველოს ერთი ეპისკოპოზი ¹⁾ და
რამდენიმე ღვდელი და მათ გაატანეს მაცხოვ-
რის ხატი და წმ. ნაწილები. საღვდელოების მოს-
ვლისათანავე ბძანება გასცეს, საქართველოს ყო-
ველ კუთხიდან მცხეთაში შეკრებილიყვენ ერისთა-
ვები და მათი ხელქვეითნი, და ამგვარად აუარებელ
ხალხის თანადასწრებით შეასრულეს ნათლისღება

ამისთანა დიდის წარმატებით გამხნევებული
„ნეტარი ნინო, — მოსე ხორენელის სიტყვით, — წა-
ვიდა, რომ საქართველოს სხვა მაზრებიც დაერიგე-
ბია თავის უპატროსნეს ბაგით: ის ყოველგან მეტის
მეტად უბრალო ტანისამოსით დადიოდა და ნამეტ-
ნავი მას არაფერი ქონია. შოველივე ამ ქვეყნიური
მისთვის უცნობი იყო და თავის ცხოვრებას, ჯვარ-
ცმულისაებრ, მუდმივის სიკვდილით განიცთიდა, და
ამ სახით შესწირა მან თავისი თავი საღვთო სიტყ-
ვის აღსარებას, შეიქნა მოციქული და ავრცელებ-
და სარწმუნოებას აღაწა კარიდან მასაგეთამდი“ ²⁾).

ამგვარად ქართველებმა ქრისტიანობა იმ დროს
მიიღეს, როდესაც არც სარწმუნოების დოგმატებს

1) „ქართლ. ცხოვრ.“ სიტყვით, იოანე, ზოგიერთ სხვების
თქმით — ვესტათი, რომელსაც პირველ მსოფლიო კრებაზე ანტიო-
ქიის პატრიარქობა უბოძეს.

2) Монс. Хорен., кн. II, гл. 86, примѣч. 362.

და არც საეკლესიო წესებს არ ქონიათ გადაწყვეტილი სისტემა და ფორმა, და მხოლოდ შვიდ წელს შემდეგ, ე. ი. 325 წელში, საქართველოს ეკლესიამ მიიღო ნიკეის პირველ მსოფლიო კრების დადგენილობანი და მაშინ მიაწერეს ის ანტიოქიის საპატრიარქოს ¹⁾.

1) Iosseliani, Истор. груз. церкви, стр. 20.

IV

საქართველოს ბაქრისტეანობის შედეგი.

ქრისტიანობის, როგორც განათლების დასაწყისის, გავლენა ქართველებზე. — სამოქალაქო მართველობის დამორჩილება საღვდელღობისადმი და ამის გამო — საბერძნეთის პოლიტიკისადმიც.

ქრისტიანთა სარწმუნოებამ, სადაც კი ის მიიღეს, ყოველგან დიდი ზნეობრივი ცვლილება მოახდინა; მაგრამ ძალიან საფუძვლიანი საფიქრებელია, რომ ამ მხრით უფრო დიდ სიკეთეს მოუტანდა ის იმისთანა პატარა სამეფოებს, როგორც იყო საქართველო, რომელსაც განსაზღვრული კანონები არ ქონია. სახარება ქადაგებდა, შეერთებულიყვენ ყველანი ერთმანერთ შორის სიყვარულის კავშირით, ასწავლიდა, თუ რა არის ქვეშაობრივი სათნოება, და ცხადად ამხილებდა ბოროტებას. საღვდელღობა თავის მხრით მტკიცედ იცავდა ამ მოძღვრებას და ამიტომაც მან იკისრა, გაფაციცებით ეგდო თვალყური ქრისტიანთა ყოფაქცევისათვის და მათის ოჯახობრივ ცხოვრების ზნეობრივ სიწმინდისათვის; ტაძართა სიმშენიერემ კი და ღვთისმსახურების წესთა დიდებულებამ გაავითარეს ხალხის გემოვნება სიმშენიერისადმი და შეიქნენ განათლების საძირკველნი.

საღვდელღობა თანდათან ამდოვრებდა ხალხის დაბალისა და საშუალო საზოგადოების ველურ გუ-

ლისთქმას; ჯვრითა და სახარებით აღქურვილმა, იკის-
რა მან ჩაგრულთა მფარველობა და ამნაირად თავი-
სი გავლენა იქონია აგრეთვე უმაღლეს წოდებასა
და სამოქალაქო მართველობაზე. მალე მირიანმაც
იგრძნო თავისი დამოკიდებულება საღვდელოებაზე.
როცა გაიგო, რომ მისი სიძე შეროზი არანს ქრი-
სტიანობის შეტანის წინააღმდეგი იყო, მას უნდო-
და— იარაღით აესრულებინებია მისთვის ეს საქმე;
მაგრამ თვით ნინომ შეაჩერა მირიანის მებრძოლი
მისწრაფება: «ძრისტემ აკრძალა სარწმუნოებისათვის
იარაღის აღებაო», უთხრა მან. ბნაირად მეფეები,
რომელთაც კეთილმორწმუნეობის მიზეზით უნდო-
დათ თავიანთი მოქმედებანი სარწმუნოების პირო-
ბებისათვის შეეთანხმებიათ, იძულებულნი იყვნენ—
ყოველთვის ეკლესიის მოსამსახურეთათვის ეკითხათ
რჩევა.

ამგვარად თავმოყრილ გარემოებათა ქონდათ
თავისი ცუდი მხარეც. საღვდელოება, რომელმაც
თავის ხელში ჩაიგდო საქართველოს მართველობითი
ხელმწიფება, თავის მხრით თვითონაც დამოკიდე-
ბული იყო საბერძნეთის სინკლიტზე. ქოსტანტინე-
სა და მის შემკვიდრეთა იმპერიას ქონდათ თავიანთ
სინკლიტზე დამოუკიდებელი კანონები და პოლი-
ტიკური განზრახულებანი; ეს იმპერია და მისი
უმაღლესი მართველობა ანტიოქიის პატრიარქის
შემწეობით ქართველ საღვდელოებაზე მოქმედებდენ
და ისე წაიყვანეს საქმე, რომ საქართველოს მარ-

თველობას თავიანთ ნებაზედ ატრიალებდენ. შემდეგ-
ში თუმცა ჩვენ დავინახავთ, რომ ქართველები სა-
ბერძნეთ-რომის იმპერიასაც ეომებოდენ, მაგრამ ამ
ომებს ორის ხალხის ერთმანერთთან მტრობის ხასი-
ათი კი არ ქონია, არამედ—პირად მტრობისა, რო-
მელიც ამ შემთხვევაში მეფეებს შეხებოდა,—და ესეც
იშვიათი გარემოება იყო, შემთხვევით გამოწვეული.

საღვდულოებამ საქართველო სარწმუნოებრივ
კავშირით იმპერიას დაუმეგობრა და მით მოსპო
სპარსეთსა და მას შორის დამოკიდებულობა. სა-
ქართველოსა და სპარსეთს შორის საუკუნეებრივი
კავშირი არსებობდა, რომელიც რამდენადმე დამყა-
რებული იყო სარწმუნოების ერთობაზე ზოროასტრის
მოძღვრებისამებრ, უფრო კი დინასტიების ერთო-
ბაზე. როცა კი ეს კავშირი დაირღვა, საქართველო
სპარსეთისათვის სარწმუნოებითა და პოლიტიკით
სრულიად უცხო სამეფოდ გადაიქცა. ეს სარწმუნო-
ებრივი განსხვავება საქართველოსათვის საშიშარი
არ იქნებოდა, საბერძნეთ-რომის სახელმწიფოს
პოლიტიკას რომ არ დამორჩილებოდა. მაგრამ სა-
ქართველო შეიქნა ათასის წლის ბრძოლის მონაწი-
ლე, რომელიც ამ უკანასკნელ იმპერიას თავის და-
ცხობამდი გაბმული ქონდა სპარსელებსა და თურ-
ქებთან, და ბოლოს ქრისტიან სამეფოთა შორის
მარტოდ-მარტო დარჩა ის სპარსეთისა და თურქეთის
მსხვერპლად.

პერიოდი

ქრისტოს საბრწუნოების მალუბიდან ვასტანგ გორგას-
ლანამდე.

I

**დრო მირიანის სიკვდილიდან სპარსელთ მიერ
საქართველოს დაპყრობამდე.**

მირიანის მოგზაურობა წმინდა ადგილების მიმართ.—
ბაქარის მეფობა (342—364).—საბერძნეთის განათლე-
ბის შემოტანა, ომი სპარსელებსა და სომხებთან.—მირ-
დატ III-ის მეფობა (364.—379).—იმპერატორთან მე-
გობრობა.—ვარაზ-ბაქარის (379—393), • თარდატის
(393—405), ფარსმან V-ის (405—408) და მირდატ
IV-ის (408—410) მეფობა.

ნათლისღების შემდეგ მირიანი უმეტესად
ღვთისმსახურების საქმეებს კიდებდა ხელს. ამგვა-
რისავე მიზნით ის გაემგზავრა იერუსალიმს მაცხოვრის
კუბოს თაყვანსაცემად და იქ იმპერატორისაგან
ნებართვა მიიღო, თავის ხარჯით აეშენებოა პატიო-
სანის ჯვრის ტაძარი, რომელიც ახლა არის ლო-
ტის ნიშთან¹⁾. როცა მოგზაურობიდან დაბრუნდა
და რევის სიკვდილი გაიგო, რომელიც ძახეთს მარ-

1) მოხილვა ტიმოთე ნიტროპოლიტისა, 148.—ეს მოგზაური ამ-
ბობს აგრეთვე, რომ მირიანმა იერუსალიმში კოსტანტინე დიდი ინა-

თავდა, შირიანმა საქართველოს ეს ნაწილი მეტროპოლია¹ შეუერთა და მალე მომაკვდავმა მთელი თავისი სამეფო ბაქარს გადასცა.

მს მეფე ღვთისმოყვარებით არ ჩამოუვარდებოდა თავის მამას; ამასთანავე მან მოიწადინა—ქრისტიანობასთან გაეერთინებია საქართველოში აგრეთვე საბერძნეთის თანამედროვე განათლება, და ამ მიზნით მოიწვია საბერძნეთიდან სწავლულნი და ბრძანა, ყოველგან, სადაც ეკლესიებს აშენებდენ, სკოლებიც აეშენებიათ. ამ სკოლებში მეცნიერებათა გარდა, რომელნიც ქართულ ენაზედ ისწავლებოდენ, ასწავლიდენ აგრეთვე ბერძნულსა და ასურულ ენებს. ბაქარის განკარგულებით მრავალი ტაძარი ააშენეს და გაამშვენებინეს და სარწმუნოების საუკეთესო მქადაგებელნი გაგზავნეს ყოველგან მეზობელ ქალაქების საზოგადოებებში. მალე ამ მქადაგებელთა წყალობით მიიღეს ქრისტიანობა: აფხაზებმა, ხევსურებმა და ძავეკასიის ზოგიერთმა სხვა ხალხებმაც. ამ მქადაგებელთ მხოლოდ პრანში არ ქონიათ წარმატება, სადაც მართველად იყო ბაქარის სიძე შეროზი.

მართველთა მეფის დაჟინებულმა მოთხოვნამ და ამ მაზრის მცხოვრებთა ჯიუტობამ იმ დროს, როცა სრული მშვიდობიანობა სუფევდა ყოველგან,

ხულო, მაგრამ ცნობილია, რომ შირიანის მეფობის უკანასკნელ წლებში კოსტანტინე დიდი ცოცხალი არ ყოფილა და ამასთანავე სე იმპერატორი არც ყოფილა როდისმე იერუსალიმში.

წამოაყენა ორი პოლიტიკური საკითხი, რომლის გადაწყვეტაც უომრად არ შეიძლებოდა. სპარსელებმა პრანს გაუწიეს ქომაგობა და დაიწყეს იქ გაბატონებისათვის მეცადინობა; ამავე დროს სომხებმა ისარგებლეს მით, რომ ბაქარი გაჭივრებულ მღვდმარეობაში იყო, და მოითხოვეს, საქართველოს ტახტი სომეხთ მეფის ოარდატის შვილის-შვილებს, რევის შვილებს, გადაცემოდა. სპარსელები და სომხები შეესიენ საქართველოს, მაგრამ ამ ომის მსვლელობის შესახებ ჩვენ არავითარი ცნობები არა გვაქვს, იმ ფრიად მკირესა და არეულ ცნობებს გარდა, რომელსაც ვპოულობთ „მართლის ცხოვრებაში“ და მოსე ხორენელის ნაწერებში. მხოლოდ ერთია ცხადი, სახელობ — რომ პრანი, იმპერატორის შვამდგომლობის გამო, სპარსელთ უფლებასი გადავიდა; შეროზმა მიიღო ძრისტეს სარწმუნოება და ამასთანავე მას ჩააბარეს სამფლობელოდ ხრამისა და ალგეთის მდინარეებს შორის მდებარე ადგილები, სამშვილდის ციხეს ზევით; სომხებთან კი პირობა შეკრეს, რომლის ძალითაც საქართველოს ტახტი ბაქარსა და მის შთამომავალთ დარჩა, ხოლო რევის შვილებს ძახეთი უნდა ეფლოთ ქართველთ მეფის ერისთავის სახელით.

ბაქარს შემდეგ მეფობდა მისი შვილი მირდატ III, რომელსაც ამიან მარცელინი მერიბანესს უწოდებს ¹⁾). მისი მეფობა მრავალს კეთილშესახუ-

1) Ammien—Marcellin, 1. LXX, eli. 6.

რებით მოღვაწეობას შეიცავს; დიდი მეგობრული დამოკიდებულება ქონდა მას იმპერატორ პოსტანციუსთან, რომელიც სპარსეთის წინააღმდეგ სალაშქროდ ემზადებოდა და ამიტომაც ძვირფას საჩუქრებით მირდატის გულს იკებდა, რადგან სურდა—საქართველო მისი მომხრე ყოფილიყო ¹⁾). აღბად მირდატის დროსვე ხელახლავ დაუქვრიათ ქართველებს რანი, რომელიც ბაქარმა სპარსელებს დაუთმო, იმიტომ რომ მის შვილის მარაზ-ბაქარის მართველობის დროს, რომელსაც ამიანი სახელად ასპაკურს უწოდებს, ეს მარა სპარსელებმა ხელახლავ წაართვეს ქართველებს და მასთან ერთად აგრეთვე ძახეთის აღმოსავლეთის ნაწილებიც.

სპარსელებმა გააგრძელეს თავიანთი დაპყრობანი დასავლეთისაკენ და ამ დროსვე სომხეთსა და საქართველოს გადასახადი მოთხოვეს. სომხები მარაზ-ბაქარს წინადადებას აძლევდენ—შეერთებოდა მათ, მოეწვიათ შემწედ ძავკასიის სამხრეთის ტომები და ამ შეერთებულის ძალით შებრძოლებოდენ საერთო მტერს; მაგრამ მშიშარა მარაზ-ბაქარმა არც სომხების თხოვნა შეისმინა და არც თავის ერისთავების რჩევა, არეულობის დროს ქართლიდან გაიქცა, რომ შეეფარებია თავი ერთ სიმაგრეში, სახელდობ ძახეთის-ხევში. ამასობაში სპარსელებმა საქართველო დაიპირეს და ახლანდელ თფილისის

1) Lebeau, hist du Bal— Empire, tom II, 1. XI.

მახლობლად თავიანთ ჯარის თავშესაფარად ააშენეს შურის-ციხე; იმათ შეიწროვეს ხალხი ძრისტეს-სარწმუნოების წესების ასრულებაში და ხარაჯა და-აღვეს მას. უკიდურეს მდგომარეობაში ჩაყენებულმა ქართველთ მეფემ თავდამცირებით ითხოვა ზავი, რომლის გამოც თავს ვალად იღვა სპარსელებსათვის ხარკის ძლევა და ამასთანვე ქახეთის აღმოსავლეთ ნაწილისა და ჩანის დათმობა. სპარსელებმა, რაკი თავიანთი სიამაყე და პატივისმოყვარება დააკმა-ყოფილეს, თან წაიყვანეს ამანათად შეროზის შვი-ლები, მირიანის ასულის წულგები, და გავიდნენ საქართველოდან

რომაელები შარაზ-ბაქარის მოქმედების უკმა-ყოფილონი შეიქნენ და შეუსიეს მას კლარჯელები; ამათ შემწეობით დაიჭირეს მუხარისი და მთელი ძლარჯეთი ზღვის ნაპირად არსიანამდი და მართვე-ლად იქ დააყენეს ბოსერორის ერთი თავადთავანი, სა-ვერომატი. მალე საფორმა გამოაგდო საქართველო-დან სავრომატი და აადგინა შარაზ-ბაქარის უფ-ლებანი საქართველოს მთელ სამეფოს შესახებ. მა-შინ იმპერატორმა შალენტმა თავის სარდალს ტე-რენცის მისცა თორმეტი ლეგიონი და უბძანა საქართველოს ტახტზე სავრომატის აყვანა. როგორც კი მიუახლოვდა ტერენცი მდინარე მტკვარს, უხა-სიათო შარაზ-ბაქარმა წინადადება მისცა მას, რომ გაეყო სამეფო იმასა და სავრომატს შორის, და ამას-თანავე ბოდნიში მოიხადა: რომაელების მხარეს ვერ

დავიკერ, რადგან ჩემი შვილი ამანათად ყავთ სპარსელებსო. იმპერატორი ამ გაყოფაზე დათანხმდა, მაგრამ იმ პირობით კი, რომ სავრომატის უფლებაში ყოფილიყვენ შანეთი და მტკვრიდან სამხრეთისაკენ მდებარე მიწები, შარაზ-ბაქარისაში კი—ჩრდილოეთისაკენ მდებარენი და აგრეთვე აღბანია ¹⁾).

საფორიც, თავის მხრით, ამგვარ გაყოფით უკმაყოფილო იყო და ორის წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ ქონდა მოლაპარაკება ამის შესახებ და თხოულობდა საქართველოდან სავრომატისა და რომაელ ჯარების გადევნას და შარაზ-ბაქარის აღსარებას მთელის საქართველოს ერთად-ერთ მეფედ. ბოლოს ამისთვის გავზავნეს სპარსეთის პირველი მინისტრი სურენა. მალენტმა აღუთქვა, რომ გაიყვანდა თავის ჯარებს, თუ რომ საფორი საქართველოს გაყოფის დამტკიცებაზე დათანხმდებოდა. მაგრამ, როცა დაინახა იმპერატორის ჯიუტობა, სპარსეთის მეფემ ისარგებლა მით, რომ იმპერიას ამ დროს გოტები შეესიენ, თავს დაესხა რომაელ ჯარებს, რომელნიც საქართველოს საზღვრებში იყვენ მოთავსებულინი, ამოწყვიტა ისინი და სავრომატი გადევნა ²⁾).

¹⁾ Lebeau, tom III, liv. XVIII, რომელიც უჩვენებს Ammien-Marc. I, XXVII, c. 12 და Themist. XI, p. 148; მაგრამ ეს გარემოება, რომელიც ლებოს ჩვენებით 372 მომხთარა, არ ეთანხმება დროს 379-დან 393 წლამდე, რომელსაც აკადემიკოსი ბროსე ქართველთ დინასტიების შესახებ სტატისტიკურ წერილებში მიაწერს ვარაზ-ბაქარის მეფობას.

²⁾ Ammien—Marc. XXVII, c. 12.

მარაზ-ბაქარის სიკვდილს შემდეგ დარჩა მისი სამი მცირეწლოვანი ვაჟი, და ამიტომაც 393 წელს საქართველოს ტახტი მისმა სიმამრმა **თარდატმა** დაიჭირა, ---ეს იყო რევის შვილი, მირიანის ძის წული. **თარდატი** ღრმა მოხუცებული კაცი იყო და იმდენათ გამოცთილი, რომ მოახერხა — თანხმობა და მშვიდობიანობა ჩამოეგდო სპარსეთსა და საქართველოს შორის, ისე რომ ქართველთ ქრისტიანობრივ ცხოვრებისათვის ამგვარი ურთერთობა მავნებელი არ ყოფილა.

თარდატს შემდეგ 405 წელს ტახტზედ ავიდა მარაზ-ბაქარის შვილი, **შარსმან V**. პოლიტიკურის მხრით მისი მართველობა საქართველოსათვის შესანიშნავი იმით არის, რომ მოიშორა სპარსელთ ბატონობა და სპარსეთს ხარკის ძლევა მოუხპო. იმან მხოლოდ სამ წელს იმეფა და მას შემდეგ მეფედ დაჯდა ძმა მისი, **მირდატ IV**, მეტად თავის მოიხმედ და წინდაუხედავი კაცი. ამან გამოაცხადა თავისი თავი დამოუკიდებელ მფლობელად, და ამ დამოუკიდებლობის დასაცავად კი არავითარ საშვალელებას არ ძებნიდა.

სპარსეთის მეფემ, რომელიც **შარსმანზედაც** კი უკმაყოფილოდ იყო ხარკის გადაუხდელობისათვის, ახლა **მირდატს** მოთხოვა გადასახადი; და როცა ამანაც სრული უარი გააცხადა, 410 წელს წამოიყვანა მან საქართველოს წინააღმდეგ სპარსეთის მთელი სამხედრო ძალა. **მირდატმა** აჩქარებით მოაგროვა ერთი მუჟა ჯარი და მოინდომა მტერების შეჩერე-

ბა; მაგრამ პირველ შეხვედრისათანავე სპარსელებმა დაამარცხეს იგი და ტყვედ წაიყვანეს. საქართველო საშინლად ააოხრეს, ტაძრები ზოგი დაამხვეს და ზოგი ცეცხლთაყვანისმცემელთა ბომონებად აქციეს. მეფის ოჯახობამ და უმაღლესმა საღვდელოებამ თავის შესაფარად ქახეთის-ხევს მიმართეს; თვით მირდატი კი ბაღდათს გაგზავნეს და იქვე მოკვდა. საქართველო დარჩა უმეფოდ და მიეცა ყოველგვარ უბედურებას, რაიცა მოსალოდნელია მტრის სამხედრო თვითნებობისაგან.

ბარემოჯანი 410 წლიდან ვახტანგ

გორგასლანამდი.

უმეფობა (410—413), არჩილი (413—434).—მირდატ V (434—446).—დასრულება პერიოდისა მირდატის სიკვდილიდან ვახტანგ გორგასლანამდი.

ის სამწუხარო გარემოება, რომლითაც თანამომდევარი თავი დავასრულეთ, იმ დროს მოხდა, როცა სპარსეთში იეზდიგერდ I მეფობდა; ამ მეფეს მეროპის ისტორიკოსნი აგვიწერენ, როგორც მშვიდობის მოყვარესა და ქრისტიანთა მფარველ კაცს. რასაკვირველია, ეს აზრი უფრო იმაზედ არის დაფუძნებული, რომ იეზდიგერდ I-ს ხელი არ უხლია საბერძნეთის იმპერიისათვის, ხოლო რაც იმპერიის პროვინციების ქრისტიანებსა და სომხებს შეეხებოთ, მათ შესახებ ეს მეფე მაინცდამაინც მშვიდობისმოყვარეობასა და მფარველობას არ იჩენდა. როდესაც იეზდიგერდის ბაბუამ, საფორმა, სომხეთი ორ ნაწილად გაყო, იმპერატორმა თეოდოსი II-მ სისწრაფით გამოაცხადა თანხმობა საფორის განკარგულებაზე, რომ არ მიეცა მისთვის იმპერიასთან ბრძოლის საბაბი: თეოდოსი ფიქრობდა, რომ სპარსეთის ხელმწიფეთა გულისთქმა დასავლეთში ამით გათავდებოდა. იმან სრული თავისუფლება მისცა საფორსა და მის მე-

მკვიდრებს, ისე მოქცეულიყვენ აღმოსავლეთში, როგორც ეწადათ. საქართველოს კი ბერძნებმა სრულიად ხელი ააღეს მას შემდეგ, რაც იმპერატორ მაკედონტის ჯარები დამარცხდა და სავრომატი საქართველოდან გაიდევნა. ამგვარად ბერძნები და სპარსელები, რომელთაც თავიანთი საკუთარი ხელმწიფეები ყავდათ და ერთმანერთში მშვიდობის მოყვარეობითი დამოკიდებულობა ქონდათ, სხვა ხალხების შესახებ თავიანთ მდგომარეობის მიხედვით სჯიდნ და თავს არ იწუხებდნ—მათ მდგომარეობას ჩაკვირვებოდნ.

სამის წლის განმავლობაში საქართველოს მეფე არ ყოლია და მას აოხრებდნ სპარსეთის სარდლები და რანისა და პდარბადაგანის მართველები. დასასრულ, 413 წელს, როცა იესდიგერდი სპარსეთის სახელმწიფოს სხვა საზღვრებზე ომობდა, საქართველოს თავად-აზნაურობას შემთხვევა მიეცა, შეკრებილიყო და ეთხოვა პრჩილისათვის—ასულიყო თავის მამის, მირდატ IV-ის, ტახტზე. უპირველესად პრჩილმა იმაზედ იზრუნა, რომ საბერძნეთის იმპერიასთან მეგობრული დამოკიდებულობა განეახლებია; ამისთვის მან ცოლად შეირთო იობიანთ ნათესავის დიდებულის ასული მარიამი¹⁾; მაგრამ ბიზანტიის კარს არ სურდა სპარსეთთან მშვიდობიანობის დარღვევა და ამიტომაც არაფერი ზომა მიუღია მას საქართველოს დასაფარავად იმ შემთხვევისათვის, რომ ვინცობა იესდიგერდს ამ ქვეყნის წინააღმდეგ გა-

1) Brosset, hist. de la Georg. p. 145, not. 3.

ნებრაზა მოქმედება. ამის მიუხედავად, საქართველო იმისთანა მდგომარეობაში იყო, რომ არჩილი ვერას გზით ომს ვერ აშორდებოდა. მკლესიებისა და ქრისტიანობრივ ღვთისმსახურების გაწმენდისა და აღდგინების დროს იმას აუცილებლად უნდა გაედევნა მოგვები, რომელნიც მრავლად მოსულიყვენ საქართველოს და ცთილობდენ ხალხში ცეცხლთაყვანისმცემლობის გავრცელებას. მოგვების მთელი ბრბოები მიიქცენ სპარსეთის მოსაზღვრე მართველთან და იჩივლეს: ქართველთა შეფემ შეგვაიწროვა და მოგვაშველე სპარსეთის ჯარებო. რანისა და ადარბაღანის მართველმა, ბარზაბოდმა, შეკრიბა მთელი თავისი სამხედრო ძალ-ღონე და მიმართა საქართველოს, მაგრამ არჩილი დახვდა მას ბერდუჯის მდინარეზე, დაამარცხა და მისდია მას რანამდი. ამ მაზრის მცხოვრებნი მოუშხადებელნი იყვენ, რადგან მტერს არ ელოდენ. არჩილმა დიდი ალაფი იშოვნა და მრავალი ტყვე დაიჭირა, დაბრუნდა თავის სამშობლოს და დიდის ამბით იღღესასწაულა თავისი გამარჯვება, რომელიც მან ძრისტეს სარწმუნოების ძალას მიაწერა. ამ წარმატებათა მეოხებით და აგრეთვე იმის წყალობით, რომ იეზდიგერდს მთელი თავისი ყურადღება აჯანყებულ შვილის ბარამგურისაკენ ქონდა მიქცეული, საქართველო დიდხანს იყო დამშვიდებული. არჩილის მეფობის დასასრულს კი ხელახლავ საჭირო შეიქნა ბარზაბოდის წინააღმდეგ ომი, რომელშიაც წინამძღოლად იყო ახალგაზდა ბატონი-

შვილი, მირდატი. ბატონიშვილმა რამდენჯერმე ისახელა თავი ომში, და დასასრულ მისმა სიყვირულმა ბარზაბოდის ასულისადმი და მათმა დაქორწინებამ საფუძვლიანად შეაფერხეს საკმაოდ დაღალულის ორის ხალხის მტრობა.

პრჩილის სიკვდილს შემდეგ, 434 წელს ტახტზედ ავიდა მირდატ V. იმის მეფობის პირველის რვა წლის განმავლობაში საქართველოში მშვიდობიანობა სუფევდა, რომელსაც ხელს უწყობდა მისი ნათესაობრივი დამოკიდებულობა ბარზაბოდთან. მაგრამ როცა სპარსეთის ტახტი ბარამგურის შვილმა, სასტიკმა ფანატიკოსმა იეზდიგერდ II-მ დაიჭირა, საქართველოს ეწია ახალი საშინელი უბედურება, რომელიც ქრისტიანობას დამხობას უქადიდა. თავის მეფობის პირველ წელშივე იეზდიგერდმა საბერძნეთთან ზავი დაარღვია, თავს დაესხა ნიზიბისში მყოფს საბერძნეთის ჯარებს და გარეკა იქიდან. შემდეგ ადარბადაგანის მართველს უბძანა, სომხეთი და საქართველო დაეჭირა და გაეგზავნა ამ ქვეყნებში მრავალი მოგვი ზოროასტრის სარწმუნოების ვასავრცელებლად; ამასთანავე გამოგზავნა წერილობითი ბძანება, რომლითაც ის ქართველთა და სომეხთა ჯარებს ჰუნების წინააღმდეგ საბრძოლველად იწვევდა და თავმოსაყრელ ალაგად ნაჩვენები ქონდა უმორესი მხარე ხვარასანი: ამ ბძანების მიზანი ალბად ის იყო, რომ მოგვებისათვის დაბრკოლებანი შეესუსტებია. ამისთანა გარემოებათა დროს, 446 წელს,

მოკვდა **მირდატ V** და თავის მემკვიდრედ დატოვა შვილის წლის შვილი თვისი—**შახტანგი**.

პერიოდი **მირიანის** სიკვდილიდან მოკიდებული **შახტანგის** გამეფებამდი წარმოადგენს საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრებისა და საბერძენეთის თანამედროვე განათლების გადმოტანის პირველ საუკუნეს. პოლიტიკური გარემოებანი, ხალხის მშვიდობიანობის შემარყევლნი, ქრისტიანობის მხოლოდ გარეგან მხრის განვითარებაზედ ახტენდენ ცუდ გავლენას. მკლესიების გაცარცვასა და ახრებას და ღვთისმსახურების დიდებულად ასრულების დაბრკოლებას არ შეეძლოთ — რაიმე დაეკლოთ სარწმუნოებისათვის, რომელიც დამყარებული იყო სახარების ქეშმარიტებათა საფუძვლიანად შესწავლაზე. 318 წლიდან მოკიდებული თითქმის ნახევარ საუკუნის განმავლობაში, **მირიანის**, **ბაქარ I**-ისა და **მირდატ III**-ის მეფობის დროს, ეპისკოპოზების **იოანეს**, **იაკობისა** და **იობის** დასხვა სწავლულ პირთა შემწეობით, რომელნიც ამ მეფეთაგან იყვენ საბერძენეთიდან გამოწვეულნი, იმისთანა საფუძვლიანი ზომები მიიღეს ხალხისთვის ქრისტეს სარწმუნოების ჩასაგონებლად, რომ ვერავითარმა გარეგანმა დაბრკოლებამ ვერ ავნო მის ცნობიერ მხარეს. ხალხისა და მის მწყემსთა გულმოდგინების მეოხებით, **მირდატისა** და **შარსმანის** დროს ხელახლად აშენდენ ეკლესიები და სკოლები, რომელნიც სპარსელებმა დაანგრის **მარაზ-ბაქარისა** და **მირდატ IV**-ის

დროს. ხალხს სწამდა ჯვრის ცხოველმყოფელობა და ყოველთვის, როცა მტერი გამოჩნდებოდა საქართველოს საზღვრებზე, დიდის მეცადინეობით იფარავდა მას შეგინებისაგან. ამგვარად, მე-IV საუკუნის დასასრულს ქრისტიანობა სრულის თავის ძლიერებით დამკვიდრდა საქართველოში.

ამავე დროს ეკუთვნის საეკლესიო ანბანის, „ხუცურის“, შემოღება საქართველოში. მის გამოგონებას მიაწერენ წმ. მესრობს, რომელიც ორჯერ იყო ამ ქვეყანაში: ბაქარის მეფობის დასასრულს და არჩილის მართველობის დასაწყისში¹⁾. ძორიუნი, მესრობის მოწაფე და ბიოგრაფი, ამბობს, რომ ეს ანბანი შეადგინა მან საქართველოში ბაქარის მეფობის დროს, ადგილობრივ სწავლულის ჯაგის²⁾ ანუ, როგორც ისტორიკოსი შარდანი უწოდებს მას — ჯაყელის შემწევობით. მოსე ხორენელი ამოწმებს ძორიუნის ამ ჩვენებას. ანბანი „ხუცური“ შედგენილია „მხედრულის“ რიგზე, ასოთა რიცხვიც ერთი და იგივეა; ამასთანავე ფითქმის ყოველ ასოში დაცულია ძველის ანბანის თანაბარ ასოს მსგავსება გამოხატულობაში; განსხვავება ის არის, რომ „მხედრულის“ ყველა ასო რგვალის მოყვანილობისაა, „ხუცურისა“ კი — კუთხიანისა, რომელიც სონხურ ანბანებს ჩამოგავს, ე. ი. „მხედრულისა“ და „ხუ-

1) Mon. Xoren. kn. III, gl. 55 et 60.

2) Corioun, vie de St. Mesrob, p. 15.

ცურის“ ასოებს შორის იმგვარივე განსხვავებაა,
როგორც ლათინურსა და გერმანულ ანბანთა ასო-
ებს შორის.

ვახტანგ ზორბასლანის მიწობა (446 — 499).

I.

გარემოებანი მირდაც V-ის სიკვდილიდან ვახტანგ ვორგასლანის მიერ ცხსცბუდ ასვლამდე (446—454).

საქართველოს გაქვიერებული მდგომარეობა ვახტანგის მცირეწლოვანობის დროს.—სომხეთისა და ალბანიის მდგომარეობა.—დედოფლის სუნდუხტას მოგზაურობა თავის მამას ბარზაბოდთან.—ოსების შემოსევა.—იეზდიგერდის სისასტიკენი.—მოზიდავის დალატი და მისი განყენება ეკლესიიდან.—ბერძნები იპყრობენ აფხაზეთსა და სამეგრელოს ნაწილს.

თანამომდევარ თავში ჩვენ ვნახეთ, რომ მირდატი იმ დროს მოკვდა, როცა იეზდიგერდ II-მ ქართველებს ჰუნების წინააღმდეგ ჯარები სთხოვა და ბძანა, აეცსოთ საქართველო სპარსელთ ჯარებითა და მოგვებით, რომ ცეცხლთაყვანისმცემლობა გაევირცელებიათ იქ. მირდატის ცოლმა სუნდუხტამ, თავის შვილის ვახტანგის მცირეწლოვანების გამო, სამეფოს მართვა თვითონ იკისრა; მაგრამ მალე შენიშნა, რომ მარტო თავის საკუთარ საშვალეებით საქართველოს არ შეეძლო მშვიდობიანობის აღორძინება. მეზობელ ქრისტიან ხალხების—სომხებისა

და აღბანელების--დახმარების იმედი ტყუილი იყო, რადგან ისინი თვითონ უფრო გაჭივრებულ მდგომარეობაში იყვნენ. როცა სომეხთა საჰეფო დაეცა და ბერძნებმა და სპარსელებმა ის გაინაწილეს, უდიდესი და უკეთესი ნაწილი სპარსელებმა ჩაიგდეს ხელში და ესენი მართავდნენ მას მარზაპანების საშუალებით, რომელთაც ხანდახან სომეხებისაგან ირჩევდნენ. თუმცა სომხეთი სპარსეთის საზღვრებში იყო მოქცეული, მაგრამ მაინც ვერ აიშორა სპარსელთაგან ის აოხრება და უბედურება, რომელიც სჭირდა მას თავის უკანასკნელ მეფობის დროს. ქრისტიანობის დევნა აღელვებდა შეძლებულ გვარების წარმომადგენელთ; ამ აღელვებას ხელს უწყობდა ძოსტანტინეპოლის კარის პოლიტიკური ინტერესებიც, ასე რომ ის აღელვება ხშირად გადაიქცეოდა ხოლმე სპარსთა წინააღმდეგ თავგანწირულ აჯანყებად. სპარსელებს სომხეთში თავის სარწმუნოებისა და პოლიტიკის მომხრენიც ყავდათ, და ყოველთვის ისინი ამ ორ დასს შეატაკებდნენ ხოლმე ერთმანერთს და მათისვე ხელით ხოცავდნენ მათ. ამგვარ მდგომარეობაში იყო სომხეთი, ვიდრე იეზიდეგერდი ავიდოდა ტახტზე და ვადრე იმის მართველად დაინიშნებოდა სიუნის თავადი ვასაკი, ვეხ-მირ-შაპურის, ვართანისა და შაჰან ამატუნის მაგიერ; ესენი იყვნენ კეთილისმდამი თავადნი და ენერგიულად იცავდნენ სომეხებს სრულის დაღუპვისაგან, რომელიც მათ დაუცხბრომელ ინტრიგების გამო მოელოდა. სომხე-

თის დამხობისათანავე სომხების სამეფოც დაეცა. I საუკუნეში სომხეთს, ვგანებ, დღევანდელ მაზრების: ნუხის, შემახის, შუბანისა და ბაქოს ტერიტორია ექირა. ძრისტიანობა იმაში გავრცელდა შრნაირის გამგეობის დროს, დაახლოებით იმ დროსვე, როცა საქართველოში დამყარდა ის. ალბანიას მართავდნენ მემკვიდრეობითი მეთევები: იაფიგანი, მეროვანი, სატო, ასა, მსუაგენი და მაჩე. იმას ძლიერ ხშირად ესეოდნენ ღალისტინის ხალხები; მსუაგენის მართველობის დროს კი, მე-V საუკუნის დასაწყისში, ალბანიას დაუწყეს რწევა სხვა ხალხებმაც, რომელნიც თავმოყრილი იყვენ შოლგის შესართავიდან სამხრეთისაკენ. სანამ სომხეთს თავისი საკუთარი ჯარები ყავდა, ალბანიაც, იმასთან კავშირშეკრული, როგორც იყო, აჩერებდა ჩრდილოეთის ხალხების შემოსევას; მაგრამ, როცა სომხეთმა ავტონომია დაკარგა, მარტო ალბანელებმა ვერ შესძლეს იმათი შეჩერება და გაიდევნენ თავიანთ საზოგადოებიდან მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე. აქ, მაჩეს მართველობის დროს, ისინი სპარსეთთან იმგვარვე დამოკიდებულებაში შევიდნენ, როგორშიაც იყვენ საბრალო სომხები, და ყოველივე, რასაც იეზდიგერდი საქართველოს შესახებ განიზრახავდა, ეხებოდა აგრეთვე სომხეთსაცა და ალბანიასაც, სადაც მისი განკარგულებანი უფრო ადვილად და უმეტეს სიფიცხით სრულდებოდნენ.

ამგვარ უკიდურეს გარემოებათა დროს სუსტ

ხასიათის იმპერატორი მეოდოსი II კიდევ უფრო ნაკლებად საიმედო იყო; ამიტომაც დედოფალმა განიზრახა, თავის მამის ბარზაბოდისათვის ეთხოვა დახმარება; ეს იყო ჩანისა და ადარბადაგანის მართველი—და იეზდიგერდს იმისთვის მიენდო თავის მძინვარე წადილის ასრულება. დედოფალმა შეკრიბა მცხეთაში ყველა ერისთავი და დიდებული, გამოუცხადა მათ თავისი განზრახვა, ჩააბარა მამულის სვე-ბედი და თავისი შვილები და წავიდა ქალაქ ბარდას. სუნდუხტა იმ დროს მივიდა იქ, როდესაც ბარზაბოდი მზათ იყო სპარსეთის ჯარებიანად საქართველოსკენ გასალაშქრებლად და თან მოგვებიც მოყავდა. ის გამოეცხადა თავის მამას, როგორც მორჩილი ასული, მოაღბილა მოხუცებულ წარმართის გული და ამგვარად გამოითხოვა მისგან, პირველი: საქართველოს გათავისუფლება სპარსეთის ჯარების შემოსევისაგან, და მეორე: ქრისტიანულ წირვც-ლოცვის თავისუფლად ასრულება. თავის მხრით სუნდუხტა დაპირდა ჰუნების წინააღმდეგ ჯარების მიშველებას და აღუთქვა, რომ არცერთ ქართველს არ დაეუშლი იმ სარწმუნოების მიღებას, რომელსაც თვითონ აირჩევსო.

რაკი ქართველთ მეფის ოჯახობამ ამგვარი დამოკიდებულობა დაიქირა ადარბადაგანის მართველთან, საქართველოს ამით დიდი საღავათი მიეცა ყველა ქრისტიან ხალხთა შორის, რომელნიც სპარსეთის საზღვრებზედ იყვნენ. თუმცა ბარზაბოდი მა-

ლე მოკვდა, მაგრამ აღარბადაგანის მართველობა მის შვილის, დედოფლის სუნდუხტას მკვიდრ ძმის მარაზბაქარის ხელში გადავიდა, რომელსაც სენ-მარტენი მარაზვაგანს უწოდებს ¹⁾, და ამიტომაც საქართველოს მშვიდობიანობა დაცულიქნა იმდენად, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო იეზუდიგერდის დროს.

მაგრამ აი რა ქნა თვით იეზუდიგერდმა ანუ რა მოხდა მის მოქმედებათა მეოხებით.

პირველი: 449 წელს ოსებმა, რომელთაც ალბად სცოდნიათ ქართველთ ჯარების წასვლა, ისარგებლეს ამ შემთხვევით და საშინლად ააოხრეს ქართლი, თან წაიყვანეს ურიცხვი ტყვე, რომელთ შორისაც მოხვდა აგრეთვე მირდატის სამის წლის ასული. აქიდან ოსები რანსა და ალბანიას შევიდნენ, ააოხრეს ეს ქვეყნები და ღალისტნით თავიანთ მხარეს დაბრუნდნენ.

მეორე: სხვა ქრისტიან ხალხების ჯარებთან იეზუდიგერდმა ამოსწყვიტა ქართველი ჯარიც, რომელიც თითქმის ორის წლის განმავლობაში განსაკუთრებულ ვაჟაკობით ემსახურებოდა მის დროშას ჰუნების წინააღმდეგ ომში, — ამოსწყვიტა იმიტომ, რომ მათ უარყვეს ზოროასტრის სარწმუნოების მიღება.

ღა მესამე: იეზუდიგერდმა არ დაუსწავლა ქრისტიანებს არავითარი სამსახური და 450 წელს მი-

1) Mémoires sur l' Arménie, tom, 1, 322.

ანლო თავის ვეზირს, გაეგზავნა სომხებისათვის მიწერილობა და მით ვალად დაედვა მათთვის, აესრულებიათ მოგვების სწავლის ძირითადი კანონები, რომელიც მიწერილობაში იყო გამოთქმული.

პატრიარქმა იოსებმა ამ შემთხვევის გამო მიიწვია პრტაშადს კრება, რომელმაც ერთხმად უარი გამოუცხადა სპარსეთის ვეზირს, ამით გაჯავრებულმა იეზდიგერდმა მოინდომა—ქრისტიანთა ჯიუტობისათვის ბოლო მოელო, დაიბარა თავის წინაშე საქართველოს, სომხეთისა და ალბანიის წარჩინებული დიდებულნი და საშინელის ტანჯვით მოაკვლევინა მათ შორის ისინი, რომელთაც არ ისურვეს ქრისტეს სარწმუნოების უარყოფა.

იეზდიგერდის მიერ გამოგზავნილი მოგვები, მუბადის ბინქარის თაოსნობით, გატაცებით ქადაგებდნენ ცეცხლთაყვანისცემას; მეორე სპარსმა, სახელად მოზიდალმა (ალბად ესეც მუბადი იყო), რომელსაც ქრისტიანობა მიეღო და საქართველოს არქივისკოპოსობა ემოვნა, თავის ახალ წესების შემოღებით დაიწყო ეკლესიის წესების დარღვევა. საქართველოს დაბალი ხალხი ფიქრობდა, რომ სარწმუნოების საფუძველი ეკლესიის გარეგან წესებში მდგომარეობდა, და რაკი, ერთის მხრით, ამ წესების სისუსტე დაინახა და, მეორე მხრით, მოგვების მატყუარობითაც მოხიბლული იყო, ამიტომ თანდათან იწყო ქრისტიანობისაგან განდგომა ამ ახალმა შიშის ზარმა აიძულა დედოფალი, მოეწვია საბერძნეთი-

დან ერთი სწავლული ეპისკოპოსი, მიქელი, და მისთვის დაევალება არქიეპისკოპოსის მოქმედებისა და მოძღვრების განხილვა. ღედოფლისაგან გამხნეებულმა მიქელმა დაუყოვნებლივ მიიწვია კრება, ამხილა მოპიდაღს მისგან გავრცელებულ მოძღვრების სიყალბე, ხელი ააღებია მას საეკლესიო მართველობაზე და თვითონ ის შეაჩვენა, მისი თხზულებანი-კი ცეცხლში დასწვა. ამას შემდეგ საქართველოს ეკლესიის უფროსად მიქელი დაინიშნა.

შველა ამ უბედურებას, სპარსეთით მოვლინებულს, ზედ დაემატა კიდევ საბერძნეთის მხრით შეურაცხყოფა: დაახლოებით 452 წელს საბერძნეთის ჯარებმა დაიჭირეს აფხაზეთი, სადაც ისინი ძველადანვე თავის ნებაზე ბატონობდნენ, და მასთან სამეგრელოს ნაწილიც ხელში ჩაიგდეს. ამგვარ მდგომარეობაში იყო საქართველო რვა წლის განმავლობაში, ვიდრე შახტანგი ტახტზედ ავიდოდა.

II

ოში ჩადილოეთის ხალხებთან.

ვახტანგის აზრდა.—მისი ასეღა ტახტზე.—მზადება
 ოსებთან საბრძოლად.—მისი გაღაშქრება ოსეთსა, ჩერ-
 ქეთსა და პეჩენეგების მხარეებში.—მისი დაბრუნება
 და სპარსეთის მეფის ასულთან დაქორწინება.

454 წელს, როდესაც ვახტანგს 15 წელი შე-
 უსრულდა, თვით ავიდა თავის ტახტზე და დაიწყო
 სამეფოს მართვა. ხალხის გადმოცემაში ამ შესანიშ-
 ნავ მეფის სახელი შარნავაზისა და მირიანის სა-
 ხელებს ეთანასწორება, და ნაკლებად სახელოვანი
 არც მისი მოქმედებანი იქნებოდენ, თუ რომ ამის
 დროს ბევრად მეტი დამაბრკოლებელი გარემოება
 არ ყოფილიყო, ვიდრე იმათ დროს იყო. როდესაც
 ისტორია დიდებულ მოღვაწეთა ეპოქის აწერას ხელს
 კიდებს, თავის მოთხრობისათვის თხოულობს დაწვრი-
 ლებით სასარგებლო ცნობებს. სამწუხაროდ, ვახტან-
 გის ცხოვრებისა და მეფობის შესახები ცნობები ისე
 ცოტაა და ზღაპრული, რომ ჩვენ არა გვაქვს ლო-
 ნისძიება ამ პირობის საკმაოდ ასრულებისათვის;
 ხოლო მათიანიდან ვიცით, რომ დაბადების ცოტა
 ხანს შემდეგ ვახტანგი მამა-მისმა მირდატმა, ხალ-
 ხის ძველ ჩვეულებისამებრ, უცხო სახლში მიიბარა.
 ეს ჩვეულება დღემდისაც არსებობს შავკასიის მრავალ
 ხალხს შორის. მისი პირველი ამზრდელი იყო მართ-

ლის ერისთავი, საქართველოს სპასპეტი საურმაგი; ამის სიკვდილს შემდეგ სეფეწულის აზრდა იკისრეს ახალმა სპასპეტმა ჯუანშერმა და არქიეპისკოპოსმა შიქელმა. ეს ამზრდელნი ცთილობდენ თავიანთ მოწაფის ფიზიკურად განვითარებას და საღეთო მეცნიერებაში მის განსწავლას, მაგრამ ჰახტანგისათვის უდიდესი სარგებლობა უნდა მოეტანა სპასალარისა და ეკლესიის უფროსის საუბარს ხალხის მრავალგვარს მუდმივ უბედურებაზე და იმათ თათფირს იმ ზომების შესახებ, რომლითაც შეიძლებოდა ამ გაჭირებულ მდგომარეობისაგან ხალხის გამოსხნა.

ჰახტანგი თვალად ლამაზი იყო, ტანად მაღალი და მაგარ აგებულობისა. მისი გამჭირიანი ქკუა გამოჩნდა ტახტზე მის ასვლის დროსვე სეფესიტყვაში, რომელიც მან წარმოთქვა, და იმ მოხერხებაში, რომლითაც ის სპარსეთის წარმომადგენელს ბინჯარს მოექცა. როდესაც ყველა იქ მყოფნი ფეხზედ იდგენ, ჰახტანგმა ის და არქიეპისკოპოსი შიქელი, როგორც საქართველოს ორის უმთავრეს სარწმუნოების წარმომადგენელნი, თავის გვერდით დაისვა და ამასთანავე გამოუცხადა მათ, ოსების წინააღმდეგ უნდა გავილაშქრო და ქართლის აოხრებისათვის მაგიერი გადავუხადოვო. ამასთანავე სთქვა, რომ კრძალვით უნდა მოვითმინოთ ის უბედურება, რომელიც საქართველოს შეემოხება სპარსეთისა და საბერძნეთის მხრით, ვინაიდან ის თვით ღმერთმა მოუვლინა ხალხს ცოდვების გამოვო. მაგრამ, თუ რამდენად

როცა შახტანგი საქართველოს მოვიდა, უხვად დასაჩუქრა ჯარები და დაითხოვა; ამას შემდეგ დაუყოვნებლივ გაუყო ალაფი და ტყვეები თავის ბიძას, ჩანის მართველს შარაზ-ბაქარს, და სპარსეთის მეფეს ორმუზდს, იეზდიგერდის მემკვიდრეს, რომელიც (იეზდიგერდი) 458 წელს მოკვდა. სპარსეთის კარის ძღვენი მუბადს ბინქარს გაატანა და მასვე მიანდო, მოეხსენებია ორმუზდისათვის, რომ შახტანგს სურდა იმის ასულის შერთვა. სპარსეთის მეფე შახტანგის ძლიერ კმაყოფილი დარჩა, და, რადგანაც მის ვაჟეალობას პატივისცემით შეეყურებდა, მისწერა თავისი თანხმობა და უწოდა მას «ათ მეფეთა შორის უდიდესადა(?)».

ეს ქორწინება თავმდეები იყო იმისა, რომ სპარსეთის მხრით საქართველოს შიში აღარ მოელოდა, და ამ გარემოებამ ქართველ ხალხის დაცემული სული აადგინა: ახალმა გამარჯვებამ წარსული უბედურებანი სრულიად დაავიწყა ერს.

ქართველს ბატონს და მოვსტაცე, ირ დაეაგდე ჩემი გვირი; მომწვედა, ფიცით მილალიტა, მან დიდღვა ჩემი ბრალი.—
ბაყათორ წყალხა მიეცა, აღიხოცა ოსთა ჯარი.“

Топограф. и статист. очерки оъ Осетин—Головина въ кавк. календ. на 1854 годъ.

III

ოპი საბერძნეთთან.

ბერძენთ მდგომარეობა საქართველოს დასავლეთის ნაწილებში.—გუბაძე.—ორმუხდი ქართველთ ჯარებს უერთებს სპარსელთა, სომეხთა და ალბანელთ ჯარების ნაწილს და თხოვს ვახტანგს, წაიყვანოს ისინი ბერძენთ წინააღმდეგ.—ვახტანგის წარმატებანი.—მისი ორაზროვანი ყოფა-ქცევა.—სასარგებლო ზავი ბერძნებთან: ბერძნებისაგან წართმეულ მავრების დაბრუნება.—მათში ქართველთ მართველობის განახლება.

ჩრდილოეთის ხალხთა წინააღმდეგ ლაშქრობის გათავების შემდეგ ქართული მატრიანეები საბერძნეთის იმპერიასთან ომზე გადადიან.

მარაზ-ბაქარის მეფობის დროს, მე-IV საუკუნის ბოლოს, ბერძნები ცთილობდნენ, საქართველოზე გავლენა ხელიდან არ გაეშვათ; ამ აზრით დაიპყრეს დასავლეთი საქართველო და მის მართველად საერომატი დააყენეს. თუმცა საფორმა საერომატი ბერძნების ჯარებიანად განდევნა იქიდან, მაგრამ შემდეგ ბერძნები მაინც არ ეშვებოდნენ ქლარჯეთის, ოძრხისა და წუნდის საერისთოებს. დაახლოებით 452 წელს ვილაც ბუბაძემ (ალბად ერთი იქაურ ერისთავთაგანი იყო) მოინდომა მეფის ხარისხის შოვნა, ბერძნების შემწეობით სამეგრელოს ნაწილი დაიპყრო

და განსაკუთრებული სამეფო დაიარსა, რომელსაც სახელად ლაზების (ქაანების) სამეფო ეწოდა. ამ ხარისხში ზუბაძე დაიმტკიცა ბიზანტიის კარისაგან და შემდეგში ისე გაძლიერდა, რომ სვანეთს თავს დაესხა.

ამასობაში ბერძნებმა სპარსეთის დასავლეთის ნაწილებს შიში მიაყენეს.

მრმუზდმა თავისი ასული შახტანგს რომ მიათხოვა, ამას შემდეგ დიდ ხანს არ გაუვლია—შახტანგს შეატყობია სპარსეთის საზღვრებში ბერძნების შესევრის განზრახვა და სთხოვა, დაესწრო მათთვის და პირიქით შესეოდა. მს წინადადება რომ მართალი უნდა იყოს, იმისგან სჩანს, რომ მრმუზდს 458 წლიდან მის ძმის შეროზის აჯანყება აჩერებდა¹⁾, და სხვის ვისი იმედი ექნებოდა, თუ არა თავის ძლევამოსილ სიძისა, რომელიც ბერძნებს კიდევაც ემდურა, რადგან მათ სამეგრელოს ნაწილი დაიკორეს და ზუბაძესაც შემწეობას აძლევდენ.

შაკვასიის ყველა ხალხი: სომხები, აღზანელები და აღარბადაგანის სპარსელები შახტანგის ხელქვეშა შეერთდნენ. მეფემ შარაფხალის ციხეს მიმართა, გარშემოერტყა, მაგრამ იერიშით ვერ აიღო; ამიტომაც რამდენიმე ჯარი დატოვა მის მახლობლად, და თვითონ კი პონტოსკენ გაემართა. ზუბაძე 466 წელს დიდ სჯიმრობებაში ჩააგდეს, ამიტომ ის წავიდა

1) E. Dubéux; la Perse, p. 321.

ქოსტანტინეპოლს, ქართველებსა და სპარსელებზე
საჩივარი შეიტანა და იმპერატორს ლეონ დიდს
შემწეობა სთხოვა ¹⁾). ზნა-გზა, ძარაფხალიდან ქალაქ
ქოსტანტინაპლის, მახტანგმა აიღო: არზიანძორი,
მკლევცი და სტერი. მაგრამ მისი სწრაფი მოძრაობა
კვლავ შეაჩერა ქოსტანტინის სიმაგრეებმა. როცა
ჯარი გარსშემოარტყა, მახტანგმა შენიშნა, რომ სპარ-
სელები ეკლესიის მოსამსახურე პირებს ხოცავდენ
და ქრისტიანთ ტაძრებს მუსრავდენ. სასტიკად აუკრ-
ძალა მათ მკვლელობისა და აოხრების გაგრძობა და
უბძანა, რომ ყველა ღვდელი, რომელნიც ტყვედ
ჩაუვარდებოდათ, მისთვის წარედგინათ. ამასობაში
ბერძნებს მომხმარე ჯარები თანდათან ძალას უმა-
ტებდა: აუარებელი ლეგიონი გამოვიდა ზღვის ნაპი-
რად ამ ქალაქის დასაცველად. მახტანგმა დაინახა,
რომ მისი გაჭივრება მატულობდა, გაათავისუფლა
დატყვევებული ღვდლები და ქალაქთან გამართა ზა-
ვის შესახებ მოლაპარაკება. ამ მოლაპარაკებაში დიდი
მონაწილეობა მიიღო ქალაქის საღვდელოებამ; თავის
აზრებს ის სხვადასხვა სიზმრებზედ ამყარებდა და
აღუთქვა მახტანგს საბერძნეთთან მტკიცე ზავი,
ბერძნებისაგან დაპყრობილის მის ადგილების დაბ-
რუნება და იმპერატორ ლეონის ასულის შერთვა,
თუ რომ გარშემორტყმაზე ხელს აიღებდა. მახტანგი
გაიტაცა ხუცების წინასწარმეტყველებამ: მიიწვია მან

1) Brosset, hist. de la Géorgie, p. 173.

სამხედრო რჩევა, ეს დაპირებანი დაუფარა მას და მოკავშირეებს წარუდგინა მრავალი დაბრკოლება, რომელიც ვითომ ადვილად გადაუჭრიდა მათ გზას საქართველოსა და სპარსეთისაკენ, — ასე რომ ჯარების უფროსებს გარშემორტყმისათვის თავი დაანებებია და სომხეთისკენ უკან დაწევა ურჩია. ისინი დაეთანხმენ და ხუთის დღის სავალზე უკან დაიწიეს. სიხარულით მოცულმა ქალაქ ჰოსტანტინის მკხოვრებლებმა გაუგზავნეს შახტანგს 1000 ლიტრა ოქრო და 500 თოფი ძვირფასი ფარჩა.

როცა იმპერატორმა შახტანგის ამგვარი საქციელი გაიგო, თავის მხრითაც მისცა სიტყვა, რომ საღვდელოების დაპირებას აასრულებდა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ მეფეს მისთვის სპარსელები გაეცა. იმავე დროს ბერძნების ჯარებს უბძანა, წინ წაიწიეთ და შახტანგის შანაკის პირისპირ გაჩერდითო; ჩხუბი კი არ დაიწყოთ, ვიდრე განსაკუთრებულ განკარგულებას არ მოვახთენო. ბერძნებსა და შახტანგს შორის ამ პირობის შესახებ ხხალი მოლაპარაკება გაიმართა და, თუმცა, როგორც მემატრიანეები გვარწმუნებენ, შახტანგი სპარსელთა გაცემას არ თანხმდებოდა, მაგრამ ამათმა იქვიანობამ და ცხადმა აჯანყებამ იქამდის მიიყვანეს, რომ, მეტი გზა არ ქონდა, მათ ნებაზე მიუშვა ისინი და ქართველი ჯარები გააძაღკცვა მათგან. მაშინ ბერძნები თავს დაესხნენ სპარსელებსა და სომხებს და თითქმის სრულიად ამოწყვეტეს. შახტანგმა ბერძნების დაღალულობით

ისარგებლა, შეიყვანა ბრძოლაში თავისი მოსვენებულ-
ლი ჯარი და იმპერატორის ჯარები სრულიად და-
მარცხა: ამით, ალბად, უნდოდა თავის საქციელის
გამართლება სპარსეთის კარის წინაშე. მართველთა-
გან დევნილი ბერძნები ზღვის ნაპირისკენ გაიქცენ
და მხოლოდ ისინი გადარჩენ, რომელთაც გემებში
ჩაჯდომა მოასწრეს. ამ დროს ლეონი მივიდა პონ-
ტოს, და, როცა ეს გარემოება შეიტყო, განცვიფრდა;
მაგრამ იმ დროსვე მახტანგისაგან წერილი მიიღო,
რომელშიც ის ყოველფერს აბრალებდა ბრძოლაში
მოკლულს ბერძენთ ჯარის უფროსს პოლიკარტოსს
და აცნობებდა მას ყველა ტყვის გათავისუფლებას;
იმპერატორი კმაყოფილი დარჩა და მოიწვია მახტანგი
ზავის შესაკრავად. ამ ზავის პირობით საქართველოს
დაუბრუნდა ყველა მისი მიწები, ზუბაძე იძულებული
შეიქნა—თავის ხარისხზე ხელი აეღო და ქოსტანტინე-
პოლს წასულიყო, მოახთინეს მახტანგის მიერ იმპე-
რატორის ასულის დაუსწრებელი დანიშვნა და აფხა-
ზეთი მზითვად დაუნიშნეს იმპერატორის ასულს,
როცა მას საქართველოს წამოიყვანდნ.

როდესაც ამგვარად გაათავა საბერძნეთთან ომი,
მახტანგმა თავისი ჯარები ხომხეთით გაუშვა, და
თვითონ კი ახალ სამფლობელოთა მოსაწყობად გა-
ემგზავრა. შოველგან დანიშნა მართველები, მოახთინა
განკარგულებანი, რომელნიც შეეხებოდნ ხსენებულ
სამფლობელოებში წესწყობილების დაფუძნებას, ცი-
ხეების განახლებასა და მონასტრების აშენებას. აზას

გულწრფელი იყო ეს სიტყვები და საზოგადოდ მისი ყოფაქცევა, ამას ჩვენ ქვევით დავინახავთ.

ოსების წინააღმდეგ ლაშქრობის მზადება 455 წლის ბოლოს მოიყვანეს სისრულეში. სალაშქროდ გამოიწვიეს ყველა ის ხალხები, რომელთაც გამოეცადათ მათგან აოხრება, მათ შორის ჩანის სპარსელნიც. შველანი გატაცებით მიისწრაფოდნენ ახალგაზდა მეფის დროშებისაკენ. ჰარების კრებადანიშნული იყო მუხრანის დიდ მინდორზე, მდინარე პრაგვის ორვე ნაპირზე. დიდი ხანი იყო, საქართველოს ასე დიდი ლაშქარი არ ენახა. როცა ჯარების რაზმებს ათვალიერებდა, მახტანგი აღტაცებაში მოვიდა იმათი აუარკებელ რიცხვისა და საერთო მხნეობისა, მშვენიერ აღჭურვილობისა და სალაშქრო ნივთების სიმრავლის გამო.

ღეღოფალი, მახტანგის დედა, უწინდლურად საქართველოს მართველად დარჩა. აღაქმისამებრ, მახტანგმა შვილის დღის განმავლობაში იმარხულა და ილოცა; შემდეგ ჯარებს მთებით გამგზავრება უბძანა, და ისინი დაეშვენ ღარიალის ხეობაში.

ამ ხეობის ნაპირები, ტერგის ორვე მხრით, ეკირათ ოსებისა და ხაზარების ბრბოებს, რომელნიც ქართველებს უდარაჯებდნენ. ბრძოლა, ძველ ხალხების ჩვეულებისამებრ, ორთაბრძოლით დაიწყო, რომელსაც ზედ ურთავდნენ ხოლმე საყვირთა ხმასთან და დაფდაფთა გრიალთან შეერთებულს მოწონების კიჟანას. ბოლოს თვით მახტანგმა ორი უპირველესი

შეომარი, ხაზარი მარხანი და ოსი ბაყათარი, დასცა და ჯარებს წინ გაწევა უბძანა. რაკი ოსები და ხაზარები მინდვრად გარეკეს, მახტანგის ჯარებმა ცეცხლითა და მახვილით დაუწყეს მუსგრა ყოველფერს, რაც-კი იმათ საშინელ სრბოლას ეწინააღმდეგებოდა. მახტანგი უკან მიყვებოდა გაქცეულ ხალხებს, და ამასობაში პეჩენეგებს, ძლიერისა და დიდძალ ხალხის, საზღვრებში შევიდა; დაიმორჩილა ისინი, დიდი ხარაჯა გადაახთევიანა და დაბრუნდა ძავეკსიისკენ. როცა ხელახლავ ხაზარების, ოსებისა და აღიგებების საზღვრები გამოიარა, დაიბრუნა მათგან თავისი და და ყველა ტყვე, რომელნიც მათ მართლის ოხრებების დროს წაიყვანეს; ამასთანავე ხარჯად გადაახთევიანა ცხენებისა და საქანლის აუარებელი რიცხვი; მან გამოიარა აფხაზეთი და დაბრუნდა საქართველოს იმავე გზებით, რომლითაც 270 წლით იმის წინა დ იმგზავრა ამხასპმა.

მროვნულ მატრანეთა გარდა, ამ ბრწყინვალე ლაშქრობის შესახებ ამბობს აგრეთვე წარწერა, რომელიც აქამდის დარჩენილა მსეთში, ეკლესიის კედელზე, ნუხალში. ეს წარწერა მოწმობს, რომ მსეთში მართლა ყოვილა ძლიერი მართველი ბაყათარი, რომ მას ტყვედ წაუყვანია მახტანგ მეფის და და შემდეგ ის დაღუპულა ამ მეფის ცდიერებით ¹⁾.

1) ეს წარწერა, როცა ოს ბაყათარსა და მის შთამომავლობას შეეხება, ამ სატყვეებით თავდება: „კავკასიონი დავიპაქარ, ოთხს სამეფოს ხმალი ვპაჩი;

IV

ქაფშირის გაფუჭება და ო.მი სპარსეთთან.

სპარსეთის კარის ვახტანგისადმი შეგობრულ განწყობილების გაგრილება.—საქართველოს მზადება თავის დასაცავად.—მოგვების განდევნა.—ვახტანგი აქეზებს სომხებს სპარსელთ წინააღმდეგ აჯანყებისათვის.—სომეხთა წარმატებანი და მათი საშიშარი მდგომარეობა.—ვახტანგის ოინები.—სპარსელთა შემოსევა.—ბერძენთა შემწეობა.—ზივი საქართველოს, სპარსეთსა და სხებრძენთს შორის.

ამასობაში სპარსეთში მოკვდა ორმუზდი, მახტანგის სიმამრი, და ტახტი შეროზმა დაიჭირა. ამ გარემოებას თავისთავად შეეძლო სპარსეთისადმი ქართველთ მეფის განწყობილების შესუსტება, თუკა ეს უკანასკნელი მართლა არსებობდა როდისმე. მეორეს მხრივ, სპარსელებს არ შეეძლოთ—ევატიებიანთ მახტანგისაოვის მისი ყოფა-ქცევა ბერძენებთან ჩხუბის დროს და მათთან დაახლოება. მეფეს ყველა ეს კარგად ესმოდა, და, რადგან წინდაწინვე იცოდა, თუ ამისთანა ურთერთობას რა შედეგი ექნებოდა, შეუდგა მზადებას საქართველოს დასაცველად. შოველგან ციხეებსა შენებდა, მხედრებს დიდისმეცადინეობით იარაღს ურავებდა და ციხეებში აყენებდა მეციხოვნეთა საკმაროცხვს. რამდენიმე წელი გავიდა ამ მზადებაში, მაგ-

რამ სპარსელები ჯერ კიდევ არაფერს აპირობდენ: ნეკტალიტ ჰუნებთან ომი აჩერებდა მათ. როცა-კი ორმუზდის ასული ვაჟის ღარჩილის ნშობიარობის გამო მოკვდა და შახტანგმა იმპერატორის ასულის შერთვის სურვილი გაამელაფნა, მაშინ ბანქარმა და მოგვებმა, რომელნიც საქართველოში თავრანთ მომავალ მდგომარეობისათვის შიშობდენ, გამართეს სპარსეთის კართან საიდუმლო მიწერ-მოწერა; ისინი სპარსეთის მეფეს სთხოვდენ. შემოესია ჯარი საქართველოსათვის და გამოეხსნა ზოროასტრის სარწმუნოება იმ შერყეულ მდგომარეობიდან, რომელშიაც ის ამ ქვეყანაში დღითიდღე უფროდაუფრო ვარდებოდა. ეს მიწერ-მოწერა გამოაშკარავდა, ბინქარი საპყრობილეში ჩაავდეს, მოგვები ყველანი განდევნეს და ცეცხლმსახურების ბომონები შემუსრეს.

შახტანგს ესმოდა, რომ, რამდენათაც ის თავის საქციელით სპარსეთს თანდათან უფროდაუფრო მტრულად ეპყრობოდა, იმდენათ უფროდაუფრო ამძვინვარებდა შეროზის შურისძიებას და მით დიდ განსაცთელს უმზადებდა თავის სამშობლოს. თავისი ძალ-ღონე რომ მტრის ძალ-ღონისათვის რამდენადმე მაინც შეეთანასწორებია, შახტანგმა სპარსეთის წინააღმდეგ სომხებიც გამოიწვია და საიმედოდ აღუთქვა მათ, ჰუნებიც დაგვეხმარებიანო: ჰუნებს როდის-ღაც მისთვის ფიცი მიეცათ და მით ვალდებულად გაეხადათ თავი, პირველ მოწვევისათანავე მისდა სასახურად მზად ყოფილიყვენ. მაგრამ სომხები დიდ-

ხანს ყოყმანობდენ, განსაკუთრებით მათი სარდალი
ვაჰან მამიკონიანი, რომელიც საიდუმლოდ ცეცხლ-
მსახურების მიმდევარი იყო. ბოლოს დროს იმანც
დაუთმო თავის მემამულეთა უმეტესობის სურვილს:
იმათ ერთმანერაჲს შეფიცეს, ან ერთიანად გავსწყდეთ
და ან სპარსელთ მონობიდან თავი დავიხსნათ.

ვაჰანმა ომი იმით დაიწყო, რომ ანის ციხის
კედლებთან სპარსელებზე გაიმარჯვა, შემდეგ ღვინი
აიღო, პრტაშადს ჯარი გარშემოარტყა და ბოლოს,
სოფელ აქორის მახლობლად, რიცხვით 300 სომეხმა
7000 სპარსელი დაამარცხა.

ლაზარე შარბელისა და მლიშეს მოწმობით,
ვახტანგის ყოფა-ქცევიდან სჩანს, რომ მას სრულია-
დაც არ სურვებია ომის დაწყება, არამედ ნდომებია,
მხოლოდ ძალ-ღონე მოემზადებია იმ შემთხვევისათვის,
თუ რომ სპარსელები შემოესეოდენ. სომხებმა-კი
მის მიზანს არ მიხედეს და მარტოდ მარტონი შე-
ესიენ სპარსელებს, და მალე, რამდენმე უმნიშვნელო
გამარჯვებას შემდეგ, იგრძნეს, რომ იმდენად ძლი-
ერნი არ იყვენ, ქართველების დაუხმარებლად გა-
ნეგრძოთ ომი ისე, როგორც დაიწყეს. ამიტომაც
მოაგონეს ვახტანგს მისი დაპირება და შემწეობა
სთხოვეს. საქართველოს მეფეს ეძნელებოდა გადა-
წყვეტა—თავისი პლანი უარეყო, თუ სომხებთან კავ-
შირი გაეწყვიტა. ამასთანავე ჰუნების ჯარები, რომ-
ელნიც მან მოიწვია, ჯერ კადევ საქართველოს არ
მოსულიყვენ. თავის ყოყმანობას დასაფარავად ვახ-

ტანგმა სომხებთან მოლაპარაკება გამართა და შემდეგ გაგზავნა მათთან 400 ჰუნი, რომელნიც ერთს თვეს შემდეგ უკანვე მოიწვია თავის საზამთრო ბანაკებში. სომხები-კი, როგორც სჩანს, შეშინდნ ამით, მიატოვეს თავიანთი საზღვრები სპარსეთის მხრით და წამოვიდნ დასავლეთს, მურატის სათავეებისაკენ. მახტანგმა როცა დაინახა, რომ სომხებმა დასცალეს მთელი ის სივრცე, რომლითაც სპარსელებს საქართველოსთვის უნდა მიემართათ, სთხოვა მათ, მოშორდით მაგ ადგილს, ბუვარკის მახრაში შედიით და იქ შეეცხვით თვითონ. სომხები მივიდნ იქ, მაგრამ მინდვრად არ გამოდგოდნ და ჩთების მახლობლად იყვენ. ბოლოს, მახტანგის დაყინებულ მოთხოვნისამებრ, დადგნ იქ, სადაც ნაჩვენები ქონდათ, მაგრამ პირველვე ბრძოლაში სრულიად დამარცხდნ, და სპარსელთა მრავალრიცხოვანმა ჯარმა, სომხეთის ნაწილისა და აღბანიის აოხრების შემდეგ, საქართველოს მიმართა.

როცა სპარსელები საქართველოს უახლოვდებოდნ, მახტანგმა მაშინვე იმპერატორ ლეონს აცნობა ეს ამბავი და სთხოვა შემწეობა, მაგრამ ელჩებმა სატახტო ქალაქში ლეონს ვერ მიუღწერეს: ის ჰუნებთან საომრად წასულიყო. ამასობაში, სანამ გაგზავნილები იმპერატორთან მივიდოდნ და იმპერატორი შემწეობის მიშველების განკარგულებას მოახთანდა, მტერი კიდევაც შემოვიდა საქართველოს. სპარსელებს ამ ქვეყანაში ყოველგან, ძლიერის მ-

ციხოვნე ჯარებით გამაგრებულ ციხეებს გარდა, კიდევ ორი დიდი რეზერვი დაუჟვდათ: ერთი მცხეთის მახლობლად იდგა, და მეორე-კი—პრმაზთან, მთხის თვის განმავლობაში, საითკენაც კი მიმართავდნენ, ყოველგან საშინელ წინააღმდეგობას ხვთებოდნენ ქართველების მხრით. ქართველთ რაზმები და უახლოვს ციხეთა ჯარები სისწრაფით შეველიდნენ ერთმანერთს. ბოლოს მახტანგმა იმპერატორისაგან წერილი მიიღო, რომლითაც ის ატყობინებდა, 80,000 მომხმარე ჯარი გამოგიგზავნე და ამასთანავე ყველა მცხოვრებს, მელიტენიდან მოკიდებული ლამდასა და ძარნუ-ქალაქამდის, ამ ომის გათავებამდი სრულიად შენ გიმორჩილებო. ეს რომ შეროზმა შეიტყო, მანც გამოუგზავნა მახტანგს წერილი, რომელშიც ზავის შეკერის წინადადებას აძლევდა იმ პირობით, რომ საქართველოში ხელახლად აღედგინა ცეცხლმსახურება, მაგრამ, რა-კი მახტანგმა ეს პირობა უარყო, სპარსეთის მეფემ საჩუქრები და ძვირფასი გვირგვინი გაუგზავნა და მიიწვია ზავის შესახებ მოსალაპარაკებლად. ეს გვირგვინი ყეინმა ალბად ქართველ მეფის დამოუკიდებლობის ნიშნად გამოგზავნა. მახტანგმა გვირგვინი მიიღო და თავის მხრით გაუგზავნა შეროზს 500 მონა, 1000 მხევალი, 500 თოფი ძვირფასი ფარჩა და მრავალი სხვა განძი; შემდეგ წავიდა ყეინის სანახავად და თან იახლა თავისი დიდებულნი და ბერძენთ სარდალი ლეონ ანტიპატრიკი.

ეს ნახულობა იმით გათავდა, რომ საქართველომ

და სპარსეთმა შეკრეს ერთმანერთ შორის ზავი, რომლის ძალითაც საქართველო პოლიტიკისა და სარწმუნოების მხრით სპარსეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ იქნა აღსარებული, და მეფეთა შორის მეგობრობის სიმტკიცისათვის **ფეროზი** მახტანგის დაზე დააქორწინეს. მაგრამ **მახტანგს** უნდოდა, ეს პირობები უზრუნველყო სხვადასხვა შემთხვევის დავისაგან, რომელიც შეიძლება მომხთარიყო სპარსეთსა და საბერძნეთის იმპერიას შუა; ამიტომ იშვამდგომლა იმპერიის საზღვრების განახლება ნიზიბისის ხელშეკრულობის ძალით, რომელიც 296 წელს **დიოკლეტიანემ** და სპარსეთის მეფემ **ნარცეზმა** მოახთინეს. **ფეროზმა**, ყველას სასიხარულოდ, მიიღო **მახტანგის** შვამდგომლობა, და აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ხელახლად ჩამოვარდა მშვიდობიანობა. თავის მხრით ქართველთ მეფე ვალდებული გახთა, სპარსეთს წასულიყო და **ფეროზს** დახმარებოდა **ინდოეთის** ლაშქრობაში, რომლისათვისაც ის ემზადებოდა მაშინ.

V

გარემოებანი სპარსეთთან ვახტანგის პირველ
 ომის დასასრულიდან მეორემდე.

საქართველოს შინაგანი და გარეგანი მოწყობილობა—
 იერუსალიმის მოგზაურობა და ინდოეთს გალაშქრე-
 ბა.—სასულიერო მოწყობილობა.—სირიელ მამათა მო-
 სელა.—ვახტანგის დაქორწინება იმპერატორ ლეონის
 ასულზე.—თფილისის დაფუძნება.

რაკი ვახტანგმა საქართველოს ყველა მისი მი-
 წები დაუბრუნა, მისი დამოუკიდებლობა აღადგინა
 და სპარსეთსა და საბერძნეთთან შეკრული პირობა-
 ნი ორვე სახელმწიფოს მბრძანებლებთან ნათესაობ-
 რივ კავშირით გაამაგრა, —ამას შემდეგ თავისი სა-
 ხელმწიფო ათ საერისთაოდ გაყო. ამ საერისთაოე-
 ბის მართვა საქართველოს უპირველეს დიდებულთ
 შიანდო, რომელთაც ჩრდილოეთის ხალხებსა, ბერძ-
 ნებსა და სპარსელებთან ომებში სახელი გამოიჩინეს ¹⁾);
 მას შემდეგ ვახტანგი მოემზადა იერუსალიმს
 გასამგზავრებლად, საიდანაც სპარსეთს უნდა წასუ-

1) ქართლი სპასპეტ ჯუანშერს დაუტოვა, კახეთი და კუ-
 ხეთი დიმიტრის შიანდო, ჰერეთი—გრიგოლს, ხუნანი—ნერსარანს,
 სამშვილდე—ადარნასეს, სამეგრელო და სვანეთი—სამანგარს, მარგვი
 და თაკვერი—ბაკურს, კლარჯეთი—არტავაზს, წუნდა—ნასარს და
 ოპრხე—ბივრიტიანს.

ლიყო ყენის მისახმარებლად ინდოეთის წინააღმდეგ. რადგანაც საქართველოს დიდი ხნით ტოვებდა, მახტანგმა თავის მკირეწლოვან შვილს ღარჩილს უკურთხა გვირგვინი, მიანდო იმაზე ზრუნვა ერისთავებს, გამოეთხოვა მათ, გაემგზავრა და თან წაიყვანა 10,000 რჩეული ჯარი. იერუსალიმიდან მახტანგი სპარსეთს მივიდა და მონაწილეობას იღებდა ინდოსტანის სხვადასხვა ხალხებთან ომში. იმ სიმდიდრეს შორის, რომელიც სპარსელებმა და ქართველებმა მიიპოვეს ამ ქვეყანაში, აღბად აბრეშუმის თესლიც იყო; ამის ხმარება საქართველოში იუსტინიანე დიდის დროის ბევრად უფრო ადრე იცოდნენ, და მეროპაში კი აბრეშუმის მოყვანა იუსტინიანე დიდმა გაავრცელა.

როცა მახტანგი სპარსეთიდან დაბრუნდა, საქართველოს მართვას ისევ ხელი მიყო და მის განკარგებაზე ზრუნავდა. იმას უნდოდა, თავისი სამეფო სრულიად დამოუკიდებელი გაეხადა და ეკლესიაზედაც უცხოელთა ყოველივე გავლენა მოესპო, — ამიტომ თავისთვის საკუთარი დამოუკიდებელი პატრიარქობა დააწესა. საქართველო თორმეტ ეპარქიად დაყო, პატრიარქის უმაღლესს ზედამხედველობით, და საბერძნეთიდან იმისთანა სასულიერო პირნი დაიბარა, რომელნიც ეკლესიის უფროსობისა და ღვდელმთავრობის ღირსნი იყვნენ. სასულიერო პირნი რომ საქართველოს მოვიდნენ, თან მოიყვანეს იმპერატორ ლეონის ასული მლენე.

ამავე ხანებში სირიიდან მოვიდა ცამეტი ბერი,

ეგრედ წოდებულნი სირიელი მამანი. ეს მოღვაწენი იყვნენ: იოანე, აპიბოსი, ანტონი, ლავითი, ზენონი, ისიდორე, იესე (ისე), იოსები, მიხეილი, პიროსი, სტეფანე, შიო და თადეოზი (თათე). იმათ მეოხებით აშენდა შემდეგი მონასტრები: ზედსაღენისა ანუ ზედაძნისა, ნეკრესისა, მარტყოფისა, ბარეჯისა, იყალთოსი, სამთავისა, წალკანისა, შლუმბოსი, ბრეთისა, ზირსისა, მღვიმისა და სტეფანწმინდისა. აქიდან ეს ბერები თავიანთ ქადაგებითა და წმინდა ცხოვრებით მთელ საქართველოში ავრცელებდნენ სარწმუნოებრივ განათლებას და ისე გაამტკიცეს სარწმუნოება, რომ მას შემდეგ (ეცხლმსახურების ყოველგვარი წინააღმდეგობა ამაოდ რჩებოდა.

თუმცა „ქართლის ცხოვრება“ სირიელ მამათა მოსვლას მიაწერს ვარსმან VII-ის მეფობას (542-570), მაგრამ ამ ჩვენების წინააღმდეგია შემდეგი საფუძვლები: 1) თუ რომ ეს ბერები სვიმონ მესვეტის მოწაფეები იყვნენ, როგორც მათ უწოდებენ, იმ შემთხვევაში შეუძლებელია, თავიანთ მოძღვრის სიკვდილს შემდეგ, როცა თითქმის ერთმა საუკუნემ განვლო, საქართველოს მოსულიყვნენ და იმისთანა სამძიმო მოღვაწეობანი ჩაედინათ, როგორთაც მათ საეკლესიო ისტორია მიაწერს. სვიმონ მესვეტე დაიბადა 390 წელში და გადაიციალა 459 ანუ 460-ში ¹⁾; და 2) მარტყოფის მონასტრის დაფუძნებას

1) Diction. univ. d'hist. et géogr. par Bouillet, p. 1666.

Никифоръ, кн. XIV, гл. 51.

მაწერენ ერთს ამ მამათაგანს, ანტონს, და ზორგასლანს, რაიცა სჩანს ამ მეფის გამოხატულებისაგან, რომელიც არის მონასტრის კედელზე, და იმამ-ყულიხანისა და მის დის, მეფის ასულის მარიაშის, ხელნაწერ სიგელიდან ²⁾).

ამგვარად, როცა ზახტანგმა საქართველო პოლიტიკურად ფრიად მაღლა დააყენა, შემდეგ თავის მეფობის დანარჩენი დრო ქალაქების აშენებას, ტაძრების აგებას და საზოგადოდ ქვეყნის გამშვენებებას მოაწოდებდა. მისს ამისთანა შესანიშნავ მოქმედებათა რიცხვს ეკუთვნის მცხეთის საპატრიარქო ტაძრისა და ქალაქ თფილისის დაფუძნება. ზადმოცემა ამბობს, რომ იქ, სადაც ახლა თფილისია, იმ დროს შეუვალი ტყეები იყო, და ერთხელ ზახტანგმა, როცა ამ ტყეებში ნადირობდა, თავისი ქორი ხოხობს მიუტია, და ქორი და ხოხობი ხევში დაიმაღნო. მეფე და მისი ამაღლა ხევისკენ გაექანენ და ნახეს, რომ ქორი და ხოხობი მდინარე ცხელ წყალში მოხარშულიყვენ. ის ადგილები რომ დაათვალიერა და ამ წყაროების სარგებლობა რომ ასწონა, მეფემ ბძანა, აეშენებიათ იქ ქალაქი; ამ ქალაქს, იქაურ წყლების თვისებისა გამო, სახელად თფილისი დაერქვა.

როცა ამ საქმეებში იყო ზახტანგი გართული და წარსულთან აწმყოს შედარებით სრულის სიმართლით შეეძლო, ეფიქრა, რომ ჩემის მოღვაწეო-

2) Описание Мартвобскаго монастыря Иоселіани, стр. 17 и 25.

ბით საქართველოს მშვიდობიანი მომავალი გავუმზადეო, სწორედ ამ დროს თურმე სვებედი საიდუმლოდ მრავალს ახალ განსაცთელს უმზადებდა ამ სამეფოს, და მალე კიდევაც იჩინეს მათ თავი.

VI

მეორე ომი სპარსეთთან და ვახტანგ ზორბ- ახლანის სიკვდილი.

საშიშროებანი სპარსეთის მხრით და ვახტანგის მზადე-
ბანი.—სპარსელთა შემოსევა.—ვახტანგის სიკვდილი.

როცა ვახტანგი თფილისის გაშენების საქმეში იყო გართული, შეატყობიეს, რომ სპარსეთის ახალ მეფისგან ელჩები მოვიდნენო. ეს იყო დაახლოებით 499 წელს. ამ დრომდის, როგორც საბერძნეთში, ისე სპარსეთშიც ბევრი ცვლილება მოხდა; ჩვენთვის ფრიად საჭაროა—ვიცოდეთ, რომ საბერძნეთში, ლეონისა და მის მემკვიდრის ზენონის სიკვდილს შემდეგ, 491 წლიდან, იმპერატორად მართლმადიდებლობის მტერი პნასტასი იყო ¹⁾, სპარსეთში კი 485 წლიდან ბალაშის მემკვიდრე, შეროზის შვილი ძობადი მეფობდა ²⁾, რომელიც სპარსეთის ძველ-ძლიერების აღდგენას ცთილობდა. ძობადმა, ძლევამოსილობით თუ ცდიერობით, მოიმზრო ჰუნები (და არაბები ³⁾) და მოთხოვა ვახტანგს, საბერძნეთის

1) Веберъ, Всеобщ. истор. томъ II, стр. 64.

2) L. Dubeux, la Perse, p. 288.

3) Gibbon; hist be la décadence et de la chute de l'empire Romain, ch. XL.

წინააღმდეგ შემიერთდით. როდესაც ძობადის ელჩებმა ფრიად მეგობრულისა და პირმოთნე სიტყვებით ეს ამბავი მახტანგს გამოუცხადეს, მახტანგმა უთხრა მათ: „მქვენი მეფის თხოვნა მესმის,--იმას უნდა, რომ მე გავუღესო იარაღი, რომლითაც სურს უფრო აღვიღაღ ჩემივე დამარცხებაო. უთხარით მას, ჯერ პირდაპირ ჩემზე მოვიდეს და მერმე საბერძნეთს მიმართოსო.“

მახტანგმა ელჩები გაისტუმრა და, რადგან იცოდა, რომ ძობადს დიდი მზადება ქონდა ომი-სათვის, და ამასთანავე იმედი არა ქონდა, რომ ქართველები შეიძლებდნენ თავიანთ ქალაქებსა და ციხეებში გამაგრებას,—ამიტომ ბძანა, ციხე-ქალაქები მიეტოვებიათ და ძაგკასიის მთებსა და ძახეთის უფუალ ტყეებში შეეფარათ თავი. ჯარები თავისთან დაიტოვა და გაჩერდა უჯარმოზე; მასთან იყვნენ ერისთავები ჯუანშერი და ადარნასე; ერისთავებს ღიმიტრის, წერსესა და ბივრიტიანს-კი მცხეთის დაცვა მიანდო. ეს განკარგულება რო მოახთინა, იმავე დროს იმპერატორ ანასტასის შეატყობია ელჩის პირით კარს მომდგარი თავისი გასაჭირი.

ძობადი საქართველოს შემოესია. იმან დაიჭირა ძიზიყი, ახლანდელი სიღნაღის მახრა; მისმა რაზმებმა აიღეს სიმაგრეები: ჭერმის-ციხე და მელის-ციხე, და სპარსელთ უმთავრესი ჯარები-კი იორზე დაბანაკდნ. მახტანგი ღარბაკის ციხესთან გაჩერდა, მტრის თვალწინ. აქ მოხთა გაცხარებული ბრძოლა და სისხ-

ლის ღვრა, რომელიც, მათიანეთა ჩვენებით, სამ
დღეს გაგრძელდა და რომელშიც ორვე მხრით მრავალი
დაიხოცა. მით ღამეს, როცა ჯარები დასვენებული
იყვნენ, მახტანგმა კათალიკოსი პეტრე მიიწვია
თავისთან და აცნობა, რომ ძობადი მარტო
ხარჯის დასადებად კი არ შემოგვსევია, არამედ საქართველოში
ცეცხლმსახურების გავრცელებაც სწავლიაო, და ამიტომ მე
გადავწყვიტე, ან გავიმარჯვო და ან გავწირო ჩემი
თავი და მთელი ჩემი ჯარი ძრისტეს სარწმუნოებისათვისო. ეს
განზრახვა ძლიერ მოუწონა ღვდელმთავარმა და მის სიტყვებით
გამხნეებული მახტანგი მეორე დღეს გათენებისას სისწრაფით
თავს დაესხა ანაზღად სპარსელთა ბანაკს და თვით
ძობადის კარვამდის ისეთ სიჩქარით მივიდა, რომ იქ მოუსწრო
მის შვილს, რომელიც იმ ალიაქოთში დროზე ვერ
გამოსულიყო გარედ. მახტანგმა მოკლა ის, მაგრამ
იმავე წუთს თვითონაც მძიმედ დაიჭრა გულში.
ზაცხარებული ბრძოლა შვადღემდი გაგრძელდა, და
თუმცა სპარსელები რიცხვით ბევრად მეტი იყვნენ,
მაგრამ მაინც დამარცხდნენ და იძულებული
შეიქნენ — რუსთავისკენ გაბრუნებული იყვნენ.
ზამარჯვებულებს აუარებელი ალაფი დაჩაბათ.

მაგრამ, რაკი შეიტყვეს, მახტანგი მძიმედ დაჭრილიაო და ქართველ ჯარების წინამძღოლობაზე
ხელი აიღოვო, სპარსელები ხელახლად გამხნევდნენ და
ქართველებს თავს დაესხნენ. ისინი გავიდნენ მდინარე
მტკვარში, დააქციეს ახლად მოშენებული თფილისი,

ძველი ქალაქი პრმაზ-ციხე ნანგრევებად აქციეს და დაიჭირეს ჭართლი, გარდა მცხეთისა, რომელიც გმირულად დაიცვეს ერისთავებმა ღიმიტრიმ, ნერსემ და ბივრიტიანმა.

ამასობაში, ქართველთ საუბედუროდ, მახტანგის ქრილობა სასიკვდილო ამოჩნდა. მახტანგმა დასწერა ანდერძი, ტახტი ღარჩილს დაუტოვა და მოკვდა 499 წელს. ეს გმირი საერთოდ იგლოვა ყველა ქართველმა და, ღრმა მწუხარების ნიშნად, თავზე ფერფლი და ნაცარი დაიყარეს ¹⁾, და შემდეგ მისი გვამი, „ჭართლის ცხოვრების“ მოწმობით, მცხეთის ტაძარში დამარხეს და მის საფლავს ქვა დაადვეს, რომელზედაც მისი ნამღვილი სახე იყო გამოხატული.

თავის ანდერძში მახტანგი ქართველებს თხოვდა, მტკიცედ მდგარიყვენ ძრისტეს სარწმუნოებაზე, მისი შთამომავლობა არ დაევიწყებიათ და საბერძენეთის სახელმწიფოსთან კავშირი დაეცვათ. მეფის უფლება და ხარისხი თავის უფროს შვილს ღარჩილს გადასცა; ამასთანავე თავის ორ შვილს, ლეონსა და მირდატს, რომელნიც მეორე ცოლის მლენეს ხელში შეეძინა, დაუნიშნა მზრუნველებად ერისთავები პრტავაზი, ნასარი და ბივრიტიანი და დაუტოვა მახტანგები: ტაშის-კარი, წუნდა და აფხაზეთი. ამ ორ შვილსაც მიანიჭა ერისთავთა ხარისხი და დაუმორჩილა ისინი ღარჩილსა და იმის შთამომავლობას.

1) ეს ჩვეულება ძველად ყოფილა ეგვიპტეში ფარაონების დასაფლავების დროს (Веберъ, Всемирная исторія, стр. 161).

ქ ა ვ კ ა ს ნ ი ა შ ი

სპარსულთ ბატონობის კვირული.

I

კოშაქის თბი იმპერატორ ანასტასისთან
500—დან 505 წლამდე.

სპარსელების ომი და ზავი ბერძნებთან.—სპარსულთ
გარნიზონის მიერ დარიალის ხეობის დაპყრობა.—საქართველოს მფლობელობა სპარსულთაგან.

ძობადმა, რომელსაც ქართლი ეჭირა, შეიტყო—
ბერძენთ ჯარები ძარნუ-ქალაქისაკენ მოიწვი-
ანო, და გაილაშქრა მათ წინააღმდეგ. ის მივიდა
ძარნიფორამდი, სადაც ორივე მხარე შეხვდა ერთ-
მანერთს ომში სისხლის დასაღვრელად. ორივე ლაშ-
ქარი შეტისმეტად დამარცხდა, და ამ გარემოებამ
აიძულა სპარსელებიცა და ბერძნებიც—თავი დაე-
ნებებიათ ბრძოლისათვის. ბერძნები ქართლს და-
ბრუნდნენ

ამით თავდება „ქართლის ცხოვრების“ მო-
თხრობა საქართველოსა და საბერძნეთის წინააღმდეგ
ძობადის ომის შესახებ. მსოფლიო ისტორია ამ ომს
სხვანაირად გვიხატავს: შიბონი ამბობს, რომ ძობადმა
მოიწვია სპარსეთის დროშებს ქვეშ ჰუნები და არა-

ბები და მესოპოტამიისა და სომხეთის სიმაგრეები ნანგრევებად აქციაო. ჭალაქი თეოდოსია (თეოდოსიოპოლი) დაემორჩილა მას, რადგან წარმატებით თავის დაცვა არ შეეძლო. მხოლოდ ქალაქ ამიდამ გაითქვა სახელი მით, რომ გარშემორტყმას დიდხანს გაუძლო. მტერები ათიათასობით დაიპარხენ მის კედლებს ქვეშ. ძობადმა გარშემორტყმის წარმატების იმედი თითქმის დაკარგაო. მოგვებმა მარჩიელობას მიყვეს ხელი, გარშემორტყმულები კი თავის უმშვენიერეს ქალებს ნამუსზე ხელს აღებიებდენ და ძალას ატანდენ, სანგლების სიმალიდან დაენახვებიათ შემოსეულთათვის თავიანთი საიდუმლო სიტურფენიო ¹⁾ ბოლოს, ერთის დღესასწაულის შვალამის ხანს, სპარსელები გამოჩნდენ ქალაქის ერთ კოშკზე, რომელსაც იცავდა მხოლოდ რამდენიმე მთვლემარე მთვრალი ბერიო. მანთიადის ხანს მიიტანეს საერთო იერიში; ძობადის თანადასწრებამ, მისმა ბძანებამ და მახვილმა, რომლითაც ის მხთალებს ემუქრებოდა, მოიგეს ომიო. ჭალაქი აიღეს, და 80,000 ტყვემ გამოიყიდა ცოდვები თავის სისხლით იმ ზარალისათვის, რაც სპარსელებს ამ გარშემორტყმით მაცემოდათ. ომმა კიდევ სამ წელს გასტანა. ანასტასიმ ერთობ გვიან მიაწოდა მტერს ოქრო: მან დაკარგა თავისი საუკეთესო ჯარები; ბრძოლის ველი უდაბნოდ გადაიქცა, და მკვდარნი და ცოცხალნი ველურ ნადირთა მსხვერპლნი შე-

1) ეს ზომა შემოსეულთა უკუსაქცევად დღემდისაც არსებობს აზიისა და კავკასიის მრავალ ანუვითარებელ ხალხებს შორის.

იქნენო. მდესის წინააღმდეგობამ და ალაფის ნაკლულევანებამ ბოლოს დაიყოლიეს ძობადი ზავისათვის. მშს შემდეგ ორ სახელმწიფოს შორის იგივე საზღვრები დარჩაო. პნასტასის უნდოდა—შემდეგისათვის თავიდან მოეშორებია ამგვარი უბედურებანი, და ამიტომ გადაწყვიტა—აეშენებია გამაგრებული კოლონია ღარი, სახელმწიფოს აღმოსავლეთის საზღვრებზე, იმ მიზნით, რომ საიმედო სიმაგრე ყოფილიყო ის მცირეაზიის პროვინციებისათვის, როცა სპარსელები ძლიერნი იქნებოდენ და მათ მტრობას მოიწადინებდენო. ამასთანავე, არა ნაკლებ საყურადღებო ალაგი იყო ღარიალის გასავალი (იბერიის ქიშკარი), რომელიც იკეტებოდა ციხე-სიმაგრით. ეს ციხე-სიმაგრე იმ დროს ეკუთვნოდა ჰუნების ერთს თავადს, სახელად ამბაზუკს ¹⁾, რომელიც იმას უთმობდა იმპერატორს მცირე ფასად; მაგრამ პნასტასი რომ ყიდვის სჯაში იყო და მანძილსა და სხვადასხვა პირობებს ანგარიშობდა, მისმა თხიზელმა და გამჭრიანმა მეტოქმა ძობადმა კიდევაც დაიჭირა ძავკასიის ეს გასავალი ამ გასავალის საჭიროებასა და სარგებლობაზე ლაპარაკიც არა ღირს: იმის წყალობით სპარსელებმა ხელში ჩაიგდეს ომისა და ზავის კლიტეები და მათზევე იყო დამოკიდებული იმპერიის მცირეაზიის კოლონიებში სკვითების ტომთა შესევაო ²⁾.

1) Procop. de Bello Persico, p. 46.

2) Gibbon, ch. XL.

რადგან ქართულ მატრიანთაგან არა სჩანს, თუ
რა მიზნით მოსულან სპარსელნი ხელმეორედ
ქართლს ან რამდენხანს დაარჩენილან ისინი ამ მხარეში;
არც ისა, თუ როგორი შედეგი ქონია ამ ომს სპარ-
სელთ მეფეთა ყოფაქცევისათვის საქართველოს
შესახებ, — ამიტომ ჩვენ მოგვყას აქ ცნობები ზიბო-
ნის ისტორიიდან იმ განზრახვით, რომ, რამდენადაც
შესაძლებელია, აგვეხსნა ეს კითხვები: პირველი,
სჩანს, რომ ძობადის ქართლს შემობრუნებას, რო-
მელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ ნაჩვენებია საბერძ-
ნეთთან ომს შემდეგ, მიზნად ქონია ღარიალის
ხეობის დაპყრობა; მეორე, თუ მთელი ქართლი არ
ყოფილა დიდხანს დაქერილი სპარსელთ ჯარებისგან,
ყოველ შემთხვევაში პრაგვის ხეობა მაინც იქნებოდა
იმათ უფლებაში მთელის იმ დროის განმავლობაში,
სანამ იმათ ღარიალი ეჭირათ, და მესამე, რაკი ეს
ხეობანი დაიჭირეს, სპარსელები ალბად საქართველოს
შეაგულშიც გაბატონდენ, და ღარჩილი იმ დროი-
დან აღარ ყოფილა დამოუკიდებელი მეფე, როგორც
მამა მისი მახტანგ ბორგასლანი. ამითვე აიხსნება ის
გარემოებაც, რომ ღარჩილმა საქართველოს ტახტი
პრაგვის ნაპირებიდან ოფილისს გადაიტანა. ოუმცა
ეს ქალაქი არ ყოფილა აშორებული იმ გზას, რომ-
ლითაც ღარიალის გარნიზონი სპარსეთს მიდიოდა,
მაგრამ ამ გარნიზონის მუდამ სამყოფ ადგილიდან
კი ბევრად უფრო შორს იყო, ვიდრე მცხეთა.

II

შახედულობა საქართველოს შინაურ მდგომარეობაზე ვახტანგის შემდგომი მეფეების დროს გურამ ბაგრატიონაძე

(505-დან 583 წლამდე).

ღარჩილისგან დაწყებული, ვახტანგის მემკვიდრეებს არ ქონიათ არც შემთხვევა და არც ნიჭი, რომ საქართველო იმ სიმალლეზე დაეყენებიათ, რომელზედაც მე-V საუკუნის მეორე ნახევარში იდგა. ამ მეფეებმა, ღარჩილის ტახტზედ ასვლისათანავე, დაკარგეს საქართველოს დასავლეთ ნაწილზე გავლენა, ერთის მხრით იმიტომ, რომ ეს ნაწილი, ვახტანგის ანდერძით, მის მეორე ცოლსა და იმის შვილებს ზედა; მეორეს მხრით იმიტომ, რომ ის მიკრული იყო საბერძნეთის პროვინციებზე და საბერძნეთსა და სპარსეთს შორის სადავო საგანს შეაზგენდა. ამიტომაც ხსენებული მეფეები მოქმედებდნენ ვიწროდ შემოფარგულს თავიანთ საკუთარს თავისუფალ სამფლობელოებში: ქართლსა, სომხეთსა, ქახეთსა და იმერეთში, და თან კიდევ სპარსეთის მეფეების ეშინოდნენ.

ღარჩილის (499—514), ბაქარ II-ის (514—529), ფარსმან VI-ის (528—542), ფარსმან VII-ის

(542—570) და ბაქარ III-ის (570—583) მეფობის მატრიანეები მხოლოდ იმას მოგვითხრობს, რომ ამ მეფეებს დაუცხრომლად უზრუნვიათ ხალხის სარწმუნოების წმინდად დაცვისათვის და ეკლესიების აშენებისა და გამშვენებისათვის. ღარჩილმა თავისი ტახტი მფილისს გადაიტანა და ეს ქალაქი ქვის კედლით შემოზღუდა, მცხეთა-კი კათალიკოსთა საცხოვრებელ ადგილად დანიშნა. იმ ხანებში გავრცელებულ მიმართულებას, ე. ი. მხოლოდ სარწმუნოების საქმეებზე ზრუნვას, ძლიერ უწყობდა ხელს ის გარემოება, რომ სპარსელთ სარწმუნოებრივ გავლენის ეშინოდათ; სპარსელებს ხანგრძლივი ომები ქონდათ იმპერიასთან, და ამიტომ ხშირად ვაატარებდნენ ხოლმე თავიანთ ჯარებს საქართველოზე.

ამ ხანებში შესანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ქართველთ არისტოკრატთა გამოიჩინა რამდენადმე ძლიერება. შენიშნულია შემდეგი გარემოება: როდესაც რომელმე სახელმწიფოში მეფე დიდად ნიჭიერი გამოდგება და თავის სამეფოს ჩვეულებრივზედ უმაღლესად ასწევს, მეფისა და სამეფოს დიდებასთან მისი თანამოღვაწეებიც გაძლიერდებიან ხოლმე, მაგრამ ამ უკანასკნელთ ძალა იმავე დამოკიდებულებაში რჩება მათ განმაძლიერებელთან, როგორშიაც წინად იყო; ხოლო ამგვარი დამოკიდებულება მარტო იმ დრომდი გრძელდება, ვიდრე ისინი თავიანთ ამაღლებულ ძლიერების დაცემას არ შეამჩნევენ, ან თვით იმ მეფის და ან მის მემკვიდრეების დროს. მაშინ-კი

ეს დამოკიდებულება იმგვარი ხდება, როგორც არის ხოლმე ძლიერ ვასალებსა და სუსტ მეფეებს შორის. ალბად საქართველოშიაც, შახტანგ ზორგასლანის სიკვდილს შემდეგ, ამგვარივე გარემოება იყო. შახტანგის მეფობის მე-V' თავში ჩვენ მოვიხსენიეთ ათი კაცი, რომელთაც მრავალ ომში სახელი გაითქვეს და რომელნიც მეფემ ფრიად დიდ აღვილებით, ესრედ წოდებულ საერისთოებით, დაასაჩუქრა. როდესაც ბერძენ-რომაელთ ისტორიკოსები შახტანგის სუსტ მემკვიდრეების დროინდელ საქართველოს გარემოებას მოგვითხრობენ, ჩვენ იმდენად თვით მეფეებს კი ვერ ვამჩნევთ, რამდენადაც აღვილობრივს ზოგიერთს დიდებულ პირებს. შანეთის მთავრებზე თუგინდ ნურაფერს ვიტყვი, რადგან ისინი ძოსტანტინეპოლის კარის განსაკუთრებულის პოლიტიკურ მოსაზრებათა გამო გაძლიერდნენ. ამათ გარდა, სხვათა შორის, ეს ისტორიკოსები ზურგენსა და ზამანარსეზს (ეგებ სვანეთის ერისთავი სამნგირი ყავდათ მხედველობაში) ახსენებენ, რომელთაც ძოსტანტინეპოლში მეფესავით პატივსა სცემდნენ. მისისა და პრაგვის ერისთავებზე გადმოცემები მოგვითხრობს, თუ რა დიდ ყურადღებას აქცევდა მათ იუსტინიანე: ეს გადმოცემები ჩვენს აზრს ამტკიცებს, რომ იმ დროინდელ საქართველოს არისტოკრატის შესამჩნევი პოლიტიკური ძალა ქონია.

რადგან ჩვენის ისტორიის პროგრამისათვის მეტი არ იქნება იმ გვარების შთამომავლობის ცოდნა,

რომელსაც საყურადღებო ადგილი ეჭირება საქართველოს სამეფოს ვითარების შემდეგ აწერილობაში, ამისთვის, ჩვენის აზრით, საჭირო იყო—აქვე აღგვენიშნა მახტანგ ზორგასლანის ათის ერისთავის მომდინარეობა და მათ შთამომავალთა გენეალოგური თანდისთანობა, მაგრამ ჩვენ არა გვაქვს ამისთვის საკმაოდ სარწმუნო მასალები. ზვგონია-კი, რომ უმეტესად ისინი სომეხთ მეფეების ანუ სომეხთ სამეფოს არსებობის უკანასკნელ დროის დიდებულთა შთამომავალნი ყოფილან. ძნისა და პრაგვის ერისთავთა შესახებ-კი, რომელთა გვარტომობის შტო ჩვენ უკედ ვიცით, არსებობს შემდეგი, ამ პერიოდის შესახები გადმოცემა. მდინარეების პრაგვისა და ძნის ხეობათა მცხოვრებლები, როცა წმ. ზიორგის ეკლესიის დღეობას დღესასწაულობდენ¹ხოლმე (ეს ეკლესია აშენებულია იმ ქედის ერთ მაღლობთაგანზე, რომელიც ამ ორ ხეობას ყოფს), ყოველთვის იმაზე დაობდენ, თუ რა ადგილი და რა უფლებანი დაეჭირა თითოეულ მათგანს ამ დღესასწაულობის დროს, და ამ დავას ყოველწლივ თან მოყვებოდა საშინელი სისხლის ღვრა; მაგრამ ერთს ამგვარ დღესასწაულობის დროს, გარეშე მლოცავთა შორის, მოვიდა ორი ძმა, მსეთის თავადები ლუდარუკები ¹), და მოსპეს ამ ორ საზოგადოების დავა და მათ შორის ზავის პირობანი დასდევს. ეს თავადები, სიღამონი და როსტომი, პა-

1) ლუდარუკები დღეს აბაზელთა თავადები არიან; ოსეთში-კი

III.

ცვლილებანი, რომელნიც ხთავოდენ ჭანეთში მმ-VI საუკუნის პირველ ნახევარში.

ჭანეთი.—ჭანთა სამეფოს აღდგენა.—პირველი ომი ჭანეთის გამო.—ბერძნებისაგან ჭანეთისა და კოლხიდის მცხოვრებთა შეიწროება.

ჭანეთი (ლაზისტანი) ამ საუკუნეში მარტო იმ მხარეს კი არ ეწოდებოდა, რომელიც ჭანებით იყო მოსახლებული, არამედ მთელ ზურჩისა და სამეგრელოსაც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ, როცა მახტანგმა ზუბაძე აიძულა—ძოსტანტინეპოლს გაქცეულიყო, ბერძნებმა მიიღეს იგი თავიანთ მფარველობას ქვეშ, თუმცა მისი საბძანებელი კი ქართველთ მეფეს დაუთმეს; მაგრამ, გარემოებათა შეცვლისათანავე, მოიწადინეს—აღედგინათ ჭანთა სამეფო და მათის მეოხებით გაეგრცელებიათ თავიანთი ბძანებლობა ზურჩისა და სამეგრელოს მთელ მანძილზე ჭანეთის სახელით, რომლის მეფეებიც მათ მფარველობას მიენდვენ. ეს ცვლილება მოხდა მახტანგის სიკვდილსა და იმპერატორ ანასტასის მიერ ძობადთან ზავის შეკერის შემდეგ, როცა სუსტი ღარჩილი ვერ ბედავდა, რაიმე ზომა მიეღო იმ დროს ორის უძლი-

ერეს სახელმწიფოს ინტერესების წინააღმდეგ.

ამ გარემოებებით ისარგებლა ზუბაძის მონაცვალემ ღამნაძემ და დაბრუნდა ჭანეთს; იმის სიკვდილს შემდეგ მისმა შვილმა **სატემ** დაიჭირა მამის ადგილი ¹⁾. **სატემ** შენიშნა, რომ იმპერია დიდ ყურადღებას აღარ აქცევდა ქანების ბედ-იღბალს და მასთანვე ამ დროს მი'ი ძალ-ლონე მიქცეული იყო დასავლეთის ხალხებთან ბრძოლისაკენ, — ამიტომ, თავისთავის უზრუნველ-ყოფისათვის, იწყო ქობადის მფარველობის ძიება, მაგრამ, როცა სპარსეთის მეფის ინვესტიტურა მოიპოვა, უეცრად გონს მოვიდა და მიხვდა, რომ სპარსეთის მეფის მფარველობით მან ჩააგდო თავისი თავი და თავისი ხალხი საშიშარ მდგომარეობაში — მოგვების გავლენაში ²⁾. **სატე** თუმცა ქრისტიანულ წეს-რიგზედ იყო აზრდილი, მაგრამ მონათლული არ ყოფილა, და ამიტომ წავიდა ის ძოსტანტინეპოლს, მოინათლა მართლმადიდებელთა წესზე, ცოლად შეირთო ბერძნების ერთის დიდებულთაგანის ასული **შალერიანა** ³⁾ — და მით მოიპოვა იუსტინე 1-ის კეთილგანწყობილება. იმპერატორმა დიდის ამბით დაადგა მას დიადიმა, მოახურა თვისი მოსასხამი და გააზაფნა ჭანეთს, თანაც მისცა მას თავის ძლიერის მფარველობის იმედი ⁴⁾.

1) Brosset, additions et éclaircissements à l'hist. de la Géorg.

2) Gibbon, ch. XLII.

3) Gibbon, ch. XLII; Brosset, addit. et éclaircis. à l'hist., p. 84.

4) Ibid.

მატეს მოსვლას შემდეგ გავიდა ცოტა ხანი, და ქანები აჯანყდნ სპარსელთ პროტექტორობის წინააღმდეგ, დაიჭირეს 60 მილის სიგრძე კედელი, რომლითაც იკეტებოდა ძავკასიის გასავალები, და ბერძნებს ვალდებულნი გაუხტენ—დაეცვათ ხოლმე იმპერიის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი ¹⁾). იმპერატორმა იუსტინემ ისარგებლა ამით, და აღბად იმ მიზნით, რომ მოეპოვებია საქართველოში მეგობრობა და შემწეობა, თავის დეკრეტით ეს ქვეყანა დამოუკიდებელ სამეფოდ აღიარა ²⁾). შანეოიდან განდევნილმა სპარსელებმა აცნობეს ეს ამბავი თავიანთ მართველობას, და 523 წელს სპარსეთის მრავალრიცხოვანმა ლაშქარმა გასწია საქართველოს საზღვრებით აჯანყებულ ქანების დასაცბრობად. ბერძნები ამ უკანასკნელთ იცავდნ, და სამხედრო მდგომარეობის მთელი სიმძიმე საქართველოს დააწვა. პდგილობრივი თავადები ვერ პოულობდნ მოსვენებას თავიანთ სამთავროებში, და რადგან სუსტ მეფეებისაგანაც არ მოელოდნ დაცვას, ამიტომ ბევრი მათგანი დედაწულიანად გაიქცა საბერძნეთს; იმპერატორის კარზე ისინი წყალობით მიიღეს და ამიტომაც რამდენიმე მათგანი იქვე დარჩა ³⁾). ეს ომი ათ წელს

1) Gibbon, ch. XLII. კელის შესახებ მოგვითხრობს აგრეთვე პატერ ლამბერტიც (Relation de diver. voyag. curieux, par Thevenot, tom 1, p. 31).

2) Addit. et eclairsis., p. 85.

3) გურგელესი და ზამალარსესი მეფეებივით მიიღეს (Additions et eclairsis sements à l'hist. de la Géorg., p. 85).

გაგრძელდა. საერთო შფოთვის დროს 528 წელს მოკვდა **ცატე**, და **ჭანტი** გადავიდა მის შვილია **ზუბაძე II**-ის ხელში; დასასრულ, 533 წელს, იუსტინესა და **პოპადის** მონაცვალეებმა, იუსტინიანემ და **ხოსრო** ნუშირვანმა, შეკრეს ზავი—და ამან რამდენმე ხნით საქართველოში დაამყარა მშვიდობიანობა. სპარსელები გავიდნენ იქიდან, ბერძნები-კი **ჭანეთში** დარჩნენ.

ამ დროიდან ბერძნები აღარ მალავდნენ თავიანთ განზრახვებს **ჭანეთის** შესახებ. იმპერიის მოადგილემ ამ მხარეში, იოანე **ციბუსმა**, წინადადება მისცა მთავრობას—აეშენებია აქ ციხე შავის ზღვის აღმოსავლეთის ნაპირად ბერძნეთ მფლობელობის გასამაგრებლად ¹⁾. ციხე ააშენეს ზღვის განაპირა კლდეზე და უწოდეს მას სახელად **პეტრა**; თავის მოკლე ხნის არსებობაში ამ ციხემ სახელი გაითქვა გარშემორტყმითა და თავდაცვით, რომელმაც მსოფლიო ისტორიის ყურადღება დაიმსახურა. ბერძნებმა ხელთ იგდეს ადგილობრივ მცხოვრებთა მთელი მეურნეობა და აღებ-მიცემობა ²⁾, და უკიდურესად ტირანული მონოპოლია დაადვეს ცხოვრებაში აუცილებლად საჭირო საგნებსაც—პურსა და მარილს. **ჭანები** მოტყუვდნენ ბერძნების ქრისტიანობრიულ

1) Gibbon ch. XLII; Addit. et éclair., p. 86.

2) იუსტინიანეს კანონები მის ქვეშევრდომთა განსაკუთრებულ უფლებაზე მდინარეებს რიონსა და მტკვარზე გემთა ნაოსნობის სარგებლობის შესახებ—(კანონმდებ., წიგ. II, § 1 და წიგ. IV, § 1).

სათნობებაში; ბოლოს ისინი ერთობ გაარისხა ბერძენთა თვითნებობამ და მრავალმა შეურაცხყოფამ, რომელსაც ისინი აყენებდნენ ამათ მეფეებსა და აზნაურობას ყველა ურთერთობის დროს. რვა წლის ამგვარმა მოქცევამ ქანებში გამოიწვია მხოლოდ საიდუმლო დრტვინვა მათ მფარველთა შესახებ; მაგრამ ბოლოს შეიტყვეს, რომ მათი ელჩები, რომელნიც ჰოსტანტინეპოლს გაგზავნეს ადგილობრივ მართებლობისაგან შეიწროების გამო საჩივლელად, დაეტოვებიათ იქ ამანათად; მაშინ ქანებმა სპარსელთ მეფეს მიმართეს და შეველა თხოვეს ¹⁾).

ცნობისმოყვარეობისათვის და ამ გარემოებათა უმფრო გამოსარკვევად ჩვენ მოვიყვანთ აქ პროკოფის ნაამბობს. ეს ისტორიკოსი ამბობს: „ჭანები რომაელთ ხელმწიფებას ქვეშ მხოლოდ იმიტომ ითვლებოდნენ, რომ იმათ მეფის სიკვდილს შემდეგ რომაელთა ხელმწიფე მის მონაცვალეს უმაღლეს ხელმწიფის მოკაზმულობას უგზავნიდაო. ხოლო ჭანელი რომაელებს არავითარ ხარკს არ აძლევდნენ და არც ემორჩილებოდნენ იმათო. ჭანთა მეფე ვალდებული იყო — თავის ქვეშევრდომთა საშვალეობით საზღვრები დაეცვა და არ მიეცა ნება, რომ მოსისხლე მტრერები — ჰუნები შესეოდნენ რომაელთ საბძანებელს ჭანეთით, ძავკასიიდან, მათის ქვეყნის მოსაზღვრე მხარედანო. ჭანები ცავდნენ საზღვრებს

1) Gibbon, ch. XLII.

და ამისთვის არც ფულს იღებდენ რომაელთაგან და არც ჯარებსო; სალაშქროდ ისინი არ მიყვებოდენ მათ, აღებ-მიცემობა კი ქონდათ ზღვაზე გამართული პონტოსთან მცხოვრებ რომაელებთანო. ჭანებს არ აქვთ არც მარილი, არც პური და არც მიწის სხვა ჭირნახულიო; ისინი მიყიდიან ხოლმე სხვა ხალხებს ტყავებს, ბეწვეულსა და მონებს და მით შოულობენ თავისთვის საჭირო საგნებსო. ჭანეთში რომაელთა ჯარის ყოფნა (წმწ წლიდან) არ ესიამოვნებოდა მცხოვრებლებს, მაგრამ ყველაზედ უფრო სარდლის პეტრეს უკმაყოფილონი იყვენ: იგი იყო მეტის-მეტად ფულის ხარბი და ყველას ერთობ თავზედად ექცეოდაო.“

„შემდეგში იუსტინიანემ გაგზავნა ჭანეთს ზოგიერთი სხვა უფროსები, სხვათა შორის იოანე ტიბუსიკი, რომელიც დაბალისა და უცნობ შთამომავლობიდან დაწინაურდა და მხედართმთავრობა მხოლოდ იმით მიიღო, რომ ის იყო ფრიად ცუდი კაცი, აგრეთვე და ფრიად ნიჭიერი იმაში, რომ გამოეძებნა საშვალემა უკანონო სარგებლობის მისაღებად. იოანემ არია და დაფუშა რომაელთა და ქანთა საქმეები, მანვე ურჩია იუსტინიანეს—აეშენებია ჭანეთში ზღვისპირის ქალაქი, პეტრად წოდებული. აქ ის ცხოვრობდა, როგორც ციხე-დარბაზში, და ცარცვავდა ქანებს. მაქრებს წაართვეს ნება—ეზიდათ ძოლხიდას მარილი და სხვა საქონელი, ქანთათვის აუცილებლად საჭირო, ან ამათგან ეყიდათ რამე. იოანემ შემოიღო პეტრა-

ში ეგრედ წოდებული მონოპოლია, გადაიქცა ბაზა-ზად, ყველაფერს ვაჭრობდა, ყველაფერს თვითონ ყიდულობდა და აძლევდა ფასად კოლხებს, მაგრამ ჩვეულებრივ ფასად კი არა, არამედ ისე, როგორც თვით მოისურვებდა. ამას გარდა ქანები უკმაყოფილონი იყვნენ კიდევ იმისაც, რომ მათ შორის იყო რომაელთა ჯარი, რაიცა წინად არ ყოფილა. იმათ ველარ აიტანეს მეტად ეს შეიწროებანი და გადაწყვიტეს—მისცემოდნენ ხოსროს, და ამ განზრახვის ასასრულებლად რომაელთათვის საიდუმლოდ გაგზავნეს მასთან ელჩები. ამათ ნაბძანები ქონდათ, გამოერთმიათ ხოსროსათვის სიტყვა, რომ იმას არ მიეცა ქანები მათდა უნებურად რომაელებისათვის და შემდეგ დაბრუნებულიყო თავის ქვეყანას სპარსელთ ჯარიანად.“

„სპარსეთს რო მივიდნენ, ელჩები საიდუმლოდ წარსდგენ ხოსროს წინაშე და მოახსენეს შემდეგი: „**მ**უ რომელიმე ხალხი, ვალდებულების წინააღმდეგ, თავის უწინდელ მეგობრებს მოშორდა და უცხოელთ მიეკედლა, და შემდეგ კი თავისივე სურვილით, საკეთილდღეო ბედის მეოხებით, ისევ ძველ მეგობრებს დაუბრუნდა.—უწყოდე, უდიდებულესო მეფევ, რომ ესენი არიან ქანნი, კოლხნი და სპარსელნიო; ისინი ყოფილან დიდის ხნის მოკავშირენი და ერთმანერთისათვის მრავალგზის გაუწევიათ სამსახური, რასაც ამტკიცებს მრავალი დაწერილი საბუთი, რომელიც ჩვენშიც მოიპოება და დღემდის არის შენს

სასახლეშია ცო. შემდეგში ჩვენმა წინაპრებმა,— იმ მი-
ზეზით, რომ თქვენ მათზედ აღარ ზრუნავდით, თუ
სხვა რაიმე მიზეზით, ჩვენ ამის შესახებ დასაბუთე-
ბულს ვერაფერს მოგახსენებთ,— შეკრეს კავშირი
რომაელებთანო. აწ ჩვენცა და შანეთის მეფეც მო-
ვილტვით თქვენდამი და გაძლევთ ჩვენს ქვეყანას
სრულს თქვენს განკარგულებაშიო. ჩვენ მხოლოდ
გთხოვთ, განსაჯოთ შემდეგი: კოლხებს რომ არა-
ვითარი შეურაცხყოფა არ მოდგომოდათ რომაელ-
თაგან და მხოლოდ თავიანთ უგუნურებით გექლე-
ოდენ თქვენ, მაშინ შეგექდლოთ მათის თხოვნის
უარყოფა— იმ აზრით, რომ ისინი არაოდეს არ იქნე-
ბოდენ თქვენი ერდგულნიო: როცა ვინმე ძველ მე-
გობრობას არღვევს, ეს გარემოება ქეშმარიტი საბუ-
თია იმისა, თუ სხვებთანაც როგორ დაიცავენ ისინი
მეგობრულ განწყობილებასო. მაგრა, თუ რომ
მხოლოდ სახელად ყოფილვართ ჩვენ რომაელთა მე-
გობარნი, ნამდვილად-კი მათი მონები, და თუ ჩვენ
მათგან, ვითარცა ტირანთაგან, საშინელი შეიწრო-
ებანი აგვიტანია,— იმ შემთხვევაში გთხოვთ— მიგვი-
ლოთ ჩვენ, უწინდელი თქვენი მოკავშირენი, ეუფ-
ლოთ, ვითარცა მონებს, იმათ, რომელნიც წინად
თქვენი მეგობარნი იყვენ; გამოაჩინეთ თქვენი სრუ-
ლი სიძულვილი სასტიკ ტირანობისადმი, რომელიც
ჩვენმა მეზობლებმა ჩვენს წინააღმდეგ ჩაიდინესო.
ამით თქვენ აღასრულებთ მოვალეობას სიმართლი-
სადმი, რომელსაც ჩვეულებრივ იცავენ სპარსელნიო.

ჯერ კიდევ არ შეიძლება— ვუწოდოთ ნუშირვანი (სამართლიანი); ვინც, თავის-თავად თუმცა არავის ჩაგრავს, მაგრამ არც იცავს სხვებისაგან დაჩაგრულთ, როცა ეს მისგან შესაძლებელიაო. საჭიროა, აქვე მოვიხსენოთ იმ წყეულ რომაელთა ბოროტმოქმედებანი ჩვენს წინააღმდეგო. ჩვენს მეფეს იმათ დაუტოვეს მეფურ ღირსების მხოლოდ-ღა სახე, და ხელმწიფება კი ყველა საქმეში თვით ჩაიგდეს ხელშიო. მეფე მსახურის ხვედრში ჩავარდა— და მბძანებელ მოურავის ეშინიაო. მრავალრიცხოვანი ჯარი ჩამოგვიყენეს ჩვენ იმათ, იმისთვის კი არა, რომ ჩვენი მხარე მის მოხართაგან დაიცივან (აბა რომელს შეუძლია ჩვენი შეწუხება მეზობელ ხალხთაგანს, რომაელთ გარდა?), არამედ იმისთვის, რომ ჩვენ საკანში გვამყოფონ და ჩვენი ავლა-დიდება ხელში ჩაიგდონო მათ დაიწყეს უსასტიკეს საშვალებათა ძებნა, რომ წაერთმიათ ჩვენთვის ჩვენი საკუთრება, და აი, ხელმწიფევე, რა მოიგონეს ცხოვრების აუცილებელ საჭიროებათა შესახებ: ისინი გვაიძულებენ, ჩვენის ნების წინააღმდეგ, ვიციდლოთ მათგან ყველაფერი, რაც მათთვის გარდამეტია და საჭირო არ არის, და მათთვის უსაჭიროესს— ჭანეთის ნაჭირნახულეც-კი ისინი ყიდულობენ ჩვენგან, მაგრამ მხოლოდ სიტყვით, რადგან, როგორც გასაყიდელის, ისე მათ-მიერ საყიდელ ნივთების ფასებს აწესებენ თვით ისინი, ეს ჩვენი მართველებიო. ამგვარად ისინი ჩვენ გვართმევენ უსაჭიროეს ნივთებს და მასთან ყველა ოქროსაც,

და ამისთანა მოქმედებას ისინი კეთილშობილურ სახელწოდებას აძლევენ—აღებ-მიცემობას, როცა ნამდვილად ეს არის თვითნებობითი და ძალდატანებითი საქციელი. ჩვენი უფროსია ამ ქამად ბაზაზი, რომელიც თავის ხელმწიფების ძალით, ვითომდა აღებ-მიცემობის წესით, ჩვენის სიღარიბით სარგებლობსო. აი, ეს გახლავთ რომაელთა წინააღმდეგ ჩვენის აჯანყების მიზეზებიო. მვით ამ მიზეზებში იმყოფება მათი გასამართლებელი საბუთებიო. აწ ჩვენ მოვახსენებთ, რა სარგებლობასაც მიიღებთ თქვენ, თუ ქანთა თხოვნას შეიწყნარებთო. სპარსეთის საბძანებელს თქვენ შეუერთებთ უძველეს სამეფოს და მით გააძლიერებთ თქვენის ბატონობის მნიშვნელობას. ჩვენის ქვეყნით თქვენ შეგეძლებათ, გამართოთ მიმოსვლა თქვენსა და რომაელთ ზღვას შუა, და თუ ამ ზღვაში გემებს ჩაუშვებ, შენ ძლიერ აღვილად შეგეძლება, ხელმწიფევი, ბიზანტიის მეფის კარამდის მისვლა; იქამდი შენ არ შეგხვდება არავითარი დაბრკოლებაო. ამას დავსძინოთ ისიც, რომ ამას შემდეგ თქვენზედ იქნება დამოკიდებული, რათა მეზობელ ბარბაროსებმა ყოველწლივ ააოხრონ ხოლმე რომაელთ ქვეყნებიო. თქვენ მოგეხსენებათ, რომ ქანთა ქვეყანა იმათთვის იყო ზღუდე ძავკასიის მთების მხრით. ამგვარად, როცა სიმართლევ მოითხოვს და სარგებლობაც ცხადია,—ჩვენის აზრით, ჩვენის თხოვნის შეუწყნარებლობა თქვენის მხრით არ იქნება გონიერიო.“

„ ხოსრო კმაყოფილებით ისმენდა ელჩთა სიტყვებს; ის დაპირდა ჭანებს, დაგიცავთო, და გამოკითხა მათ, შეიძლება, თუ არა—მრავალრიცხოვან ჯარიანად შევიდნენ ქოლხიდასო; იმას ბევრისგან ჭონდა გაგონილი, რომ უტვირთო თითოეულ კაცისათვისაც ძნელი იყო ამ ქვეყანაში გავლა, რადგან ერთობ მთიანია იგი და ხშირითა და გაუვალ ტყეებით დაფარულია დიდ მანძილზეო. მღჩები არწმუნებდნენ მას, რომ სპარსელთ მთელის ჯარისათვის გზა ჩვენკენ ძლიერ ადვილი იქნება, თუ გავჭრით ხეებს და გავდებთ იმათ ძნელად გასავალ ადგილებზე კლდეებს შორისო; იმათ პირობა მისცეს სპარსელთ, გზებს ჩვენ გიჩვენებთ, წინდაწინვე მივიღებთ ყველა საჭირო ზომებს და ყოველგვარ დახმარებას ამოვიჩინთ ამ საქმეშიო. ამ სიტყვებმა ხოსროს დიდი იმედი მისცეს წარმატებისათვის; იმან დაიწყო ძლიერის ჯარის გროვება და ქოლხიდისკენ გასალაშქრებლად მზადება. თავისი განზრახვა მას არ გაუმელავნებია, გამოუცხადა ის მხოლოდ იმათ, ვისაც ჩვეულებრივ უზიარებდა ხოლმე თავის ხვაშიადებს. მღჩებს უბძანა, არავისთვის გაემხილათ ეს საქმეები, და ხმა გაავრცელა, ვითომ მას უნდოდა ივერიას შესვლა იქაურ საქმეთა მოსაწყობად, და კიდევ ვითომ იქითა მხრიდან სპარსეთის საბძანებელს შემოსეოდნენ ჰუნთა ხალხი“ 1).

1) Прокопій. Война перс, кн. II, гл. XV.

IV.

ხოსრო ნუშირვანის ურთერთობანი კავკასიის ხალხებთან და მისი განჯახვანი.

ნუშირვანი.—კავკასიის აღმოსავლეთის ნაწილებში მის მიერ სპარსელთ სავასალოთა დაწესება.—მისი პლანები, რომელიც, იმის აზრით, კავკასიაში მფლობელობიდან გამომდინარებდა.

ხოსრო ანუ ქასრე, უფრო ნუშირვანად (სამართლიანი) წოდებული, ქობადის შვილი, ავიდა სპარსეთის ტახტზე 531 წელს. ჯერ კიდევ მამა მისი ცოცხალი იყო, როცა იმან დიდი პოლიტიკური ნიჭი გამოიჩინა და განსაკუთრებული თავისი ყურადღება მიაქცია ძველ ალბანიის მიწებს, ღარუბანდის ვიწრო გასაღვალსა და ღალისტანს. მთელი საუკუნე გასულიყო მას შემდეგ, რაც ალბანიის სამეფო მოსპობილიყო. ხალხი კი თავის ტერიტორიიდან მტკვრის მარჯვენა ნაპირს გამოსულიყო და სხვა ხალხებს შერეოდა. იმ დროიდან მოკიდებული ქობადის მეფობამდი მთელ მსოფლივ, ამა მდინარის მარცხენა ნაპირიდან ღარუბანდსა და ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის ღალისტანამდი, ყოველ მხრით განუწყვეტლივ ხაუბობდენ ხოლმე ცვლილებანი: თურქთა ნათესავის

ველურ ურდოთა გადასახლებანი და შესევანი, მაგალ, ხაზართა, ჰუნთა, ავართა და სხვა მრავალთა. როცა ძობადი საბერძნეთის იმპერიას ეომებოდა, იმ დროსვე ნუსირვანი აკავებდა ჩრდილოეთის ბარბაროსთა მისწრაფებას სპარსეთის მაზრებისაკენ. იმან დაამარცხა თურქთა ტომნი და განიწრახა ღარუბანდის სიმაგრის განახლება ¹⁾ და სხვადასხვა მხარეებში, რომელიც ამ საყურადღებო ადგილის საზღვრად მდებარებდა, სპარსეთის სავასალოთა დაწესება შემკვიდრებოთ შახთა მართველობას ქვეშ ²⁾; ამ უკანასკნელთ თავიანთ საკუთარ ინტერესებისათვის უნდა დაეცვათ ამ მხრით სპარსეთის საზღვრები ³⁾.

ნუსირვანმა გამოითხოვა თავის მამისაგან ნებართვა და დააფუძნა სამი საყეინო: ტაბასარანის, ღარუბანდისა და შირვანის; მათ მფლობელთა უწოდა სახელად ტაბასარან-შახი, ფილან-შახი და შირვან-შახი ⁴⁾. უკანასკნელი სავასალო შეიცავდა აღბანის გარდა აგრეთვე ჩანისა, ახლანდელ მლიზავეტბოლისა (ზანჯისა) და შარაბახის ველის ნაწილებსაც. ნუსირვანმა გაამრავლა ღარუბანდის მოსახლეობა და ააშენა უზარმაზარი ქვიტკირის კედელი. ამ ქალაქის კედლები, ციხის კედლებთან შეერთებულნი, ერთის მხრით ტასპის ზღვამდე მიიყვანა, მეორე მხრით — ქავ-

1) История Эль-Бенакети 2) Хамза Исфарахи.

3) Extraits d'Ali Schir, p. 97.

4) Дорнъ. Опытъ исторіи Ширванскаго ханства.

კასიის მთებსა ¹⁾ და ტაბასარანის ციხემდი ²⁾. ამ კედლების მთელ სიგრძეზე იმან დააყენა მცველები. მითქმის ამგვარივე მზრუნველობა ამოუჩინა შირვანის საყეინოს, სადაც ააგო შირვანის-ციხე ³⁾.

საზოგადოდ ქავკასიაში ბატონობას საყურადღებო საქმედ სთვლიდა ნუშირვანი სპარსეთის სამეფოს მშვიდობიანობისა და დიდებისათვის. **და** როცა ქანებმა მიმართეს მას და სთხოვეს ბერძნების წინააღმდეგ შემწეობა, მისმა განზრახვებმა ფრთა შეისხა. იმან განიზრახა ჭანეთის დაპყრობის შემდეგ ჩიონის შესართავისა და შავის ზღვის ხელთ ჩაგდებაც, აგრეთვე პონტოსი და ბითინიას აოხრება და ქოსტანტინეპოლის თავსდასხმა ⁴⁾.

ამ განზრახვებით გატაცებულმა ნუშირვანმა 541 წელს სიამოვნებით უარყო იუსტინიანესთან შეკრული ზავი და დათანხმდა ქანების თხოვნაზე.

1) Хамдула Казвини.

2) Масуди.

3) დარუბანდ-ნემე,

4) Gibbon; ch. XLII.

ბედის წინამძღოლობით გაგზავნა რაზმი ქალაქის
ასალქბად. თუმცა პეტრას გარნიზონი მოუმზადებელი
იყო და საბერძნეთის მხრითაც არაფერ შევლას მო-
ელოდა, მაგრამ მაინც გადაწყვიტა—გარშემორტყმას
მედგრად დახვედროდა. იოანე ციხესმა ჯარისკაცებს
აუკრძალა—სპარსელებს არ დაენახვოთო, შექურვა
ისინი და შიგ შესავალ ჭიშკართან დააყენა, თანაც
ბძანა—სრული სიჩუმე დაეცვათ. რა-კი პნიაბედმა
ვერავის შეხვდა და არც ხმა ესმოდა არსიდან,
იფიქრა, უთუოდ ბერძნებს ქალაქი დაუცლიათ და
მიუტოვებიათო. ის მიუახლოვდა კედელს, და როცა
უნდოდა—კიბეები აეყუდებია ქალაქში შესავალად,
ჯერ ხოსროს აცნობა ეს გარემოება. ნუშირვანმა
დაიჯერა პნიაბედის სიტყვები და უბძანა თავის
დანარჩენ ჯარებსაც—წასულიყვენ, დაემტვრიათ
ჭიშკარი ტარანებით და შესულიყვენ პეტრას.
თვითონ-კი იჯდა ბორცვზე, რომელიც ქალაქს ზე-
ვით იყო ამალღებულო, და უცთიდა მის დაქერას. მაგ-
რამ უცებ ბერძნებმა გააღეს ჭიშკარი და თავს დაესხნენ
სპარსელებს, რომელნიც ამას სრულიადაც არ მო-
ელოდენ, და გასწყვიტეს თითქმის ყველანი, რომ-
ელნიც ტარანს აწყობდენ. სპარსელებმა არ იცო-
დენ თავსდამსხმელ მტრის რიცხვი—ამიტომაც გა-
იქცენ ქალაქიდან და ვიწრო გზაზე ერთმანერთის
ჟღეტდენ. ნუშირვანმა ყველა ეს რო დაინახა, გან-
რისხდა და ბძანა—იქ წამსვე ჯვარს ეცვათ პნიაბედი,
რადგან ის მოატყუა სამხედრო ცფიერობით იმის-

თანა ბაზაზმა, როგორც იყო იოანე ციბუსი, და თვითონ წაუძღვა ჯარს პეტრას კედლების ასაღებად; დაათვალიერა ისინი და დარწმუნდა, რომ მაგარი არ იყვენ, და გადაწყვიტა იერიშის მიტანა. შემო-არტყა ქალაქს ჯარი ყოველ მხრით და ბძანა, დაეშინათ ისრები ქალაქში და კოშკს ქვეშ ნაღმები გაეთხარათ. იოანე ციბუსი მოკლეს ისრით — და ბერძნები დაეცნ სულოთ, მაგრამ, როცა ერთი უძლიერესი კოშკი დააქციეს, იმათ გამართეს სპარსელებთან მოლაპარაკება და დაყარეს იარაღი. რა-კი პეტრა დაიმორჩილა და იოანეს ავლა-დიდება ხელთ ჩაიგდო, ხოსრომ ბერძენთ გარნიზონის მაგიერ სპარსელთ გარნიზონი დააყენა, წაიყვანა თან ბერძნები და წავიდა სპარსეთს, რომელსაც მფრატის მხრით შელიზარი შესეოლა. მრთნაირმა წარმატებამ — სპარსელებისამ შანეთში და ბერძნებისამ სპარსეთის აღმოსავლეთის საზღვარზე — აიძულეს იუსტინიანე და ნუშირვანი ნაჰნ წელს, ოთხის წლით ზავი შეეკრათ ერთმანერთ შორის ¹⁾. ამასობაში მხურვალე ცეცხლის მსახურმა ნუშირვანმა მოგვებს ნება მისცა — გავერცელებიათ მის მიერ დაპყრობილ მხარეში თავიანთი სარწმუნოება. ამ გარემოებამ ადგილობრივ მცხოვრებთა შორის ქრისტიანობისადმი ერდგულება გამოიწვია. ხოსრო განრისხებული იყო მით, რომ მოგვთა მოძღვრების წინააღმდეგნი საქართველოს მიივლტო-

1) Прокоп. Война перс., кн. II, гл. XVII.

დენ და მით იფარავდენ თავს დევნისაგან; ისინი აქ პოულობდენ მფარველობას ქართველთ დვთისმოყვარე მეფეთა მხრით. ღრობითის ზავის ვადა ის იყო თავდებოდა, როცა ნუშირვანმა გადაწყვიტა, სისრულეში მოეყვანა დიდის ხნის მოფიქრებული თავისი საზარელი განზრახვა: ებძანებია ზუბაძის მოკვლა, მისი ხალხი დაესახლებია თავის სახელმწიფოს უშორეს კუთხეებში და, როცა ამნაირად ქანებთან ანგარიშს გასწმენდდა, შემდეგ რიონის ნაპირზე მოეშენებია სპარსეთის სამხედრო კოლონიები. მაგრამ ზუბაძეს აცნობეს მოსალოდნელი საშიშროება, და იმან დააწვევინა მთელი ხე-ტყე, რომელიც სპარსელებს ფლოტის ასაშენებლად მოემზადებიათ, — ამ ფლოტს შავ ზღვაზე უნდა ემოქმედნა ¹⁾, — მიიქცა სინანულით იუსტინიანეს წინაშე და შემწეობა შეევედრა. იმპერატორმა გაუგზავნა მას ფული ძლანთა დასაქირავებლად და ამას შემდეგ დაუყონებლივ გაგზავნა სარდალი ლაგისტუსი, რომელსაც თან გაატანა 7,000 ბერძენი და 1,000 დაქირავებული ზანი; იმას ნაბძანები ქონდა, გაედევნა სპარსელები შავი ზღვის პირებიდან.

549 წელს დაიწყო პეტრას სახელოვანი თავდაცვა, რომლის წვრილმანებსაც არაფერი კავშირი აქვს საქართველოს ისტორიასთან. სამხედრო ხელო-

1) პროკოფი ამბობს, რომ ხე-ტყის მთელი საწყობი ელვისაგან დაიწვია (RH. II t. I. XXIX).

ვნება და ვაჟკაცობა, რომელმაც ამ შემთხვევაში თავი იჩინა, მხოლოდ ბერძნებსა და სპარსელებს ეკუთვნის, და ამიტომაც ამის შესახებ აქ ლაპარაკი მეტად მიგვაჩნია. ღაგისტეუსი მალე დააყრვერნებდა იარაღს პეტრას გარნიზონს, მაგრამ ხელი შეუშალა ერთმა გარემოებამ: როცა ტაშის-კარში სპარსეთის ჯარი დამარცხდა მერმეროზის წინამძღოლობით, ღაგისტეუსმა თავის წინდაუხედაობით დრო მისცა ამ უკანასკნელს — მოემზადებია გარნიზონისათვის დიდის ხნის საყოფი სურსათი. მაგრამ ამას შემდეგ, იმავე წელში, მერმეროზი, ჰანთაგან დევნილი, ორჯერ დამარცხდა მათგან და იძულებული შეიქნა — გასულიყო ზანეთიდან.

550 წელს სპარსელებმა გამოგზავნეს მეშველი ჯარები ერთის თავის სარდალთაგანის ხორიანის წინამძღოლობით; მაგრამ ჰანთა და ბერძენთა შეერთებულმა ჯარებმა დაამარცხეს ისიც მუხირისის მიდვრებში და ბრძოლაში მოკლეს კიდევაც.

551 წელს, ორის წლის თავგადადებულ თავდაცვას შემდეგ, პეტრა დაემორჩილა ბერძნებს. ამასობაში სპარსელები ორ რაზმად გაიყვენ და ზანეთის სხვადასხვა ნაწილებში მოქმედებდნენ ერთმანერთზე დამოუკიდებელად. ერთმა მათგანმა ნაბედის წინამძღოლობით ატეხაზეთი და წებელდა დაიპყრო, მაგრამ იქაურ მფლობელის თარდატის ცოლის ცთუნებას ააჯანყა მცხოვრებლები — და იმათ სულ ერთიანად ამოსწყვიტეს სპარსელები. მეორე რაზმმა,

რომელიც მერმეროზის წინამძღოლობით პეტრას საშველად მიდიოდა, შეიტყო პირველის დამარცხება, გავიდა რიონს გაღმა და გაემართა არხეოპოლისი-
ფაკენ. ბერძნებსაც ორი რაზმი ყავდათ: ერთი ძლი-
ერი — ამავე ადგილას, მეორე კი — რიონის მარცხენა
ხარეზე, სადაც ის ზღვას შეერთვის.

ჭანებმა დაანგრეს შორაპნის, მარდციხისა და
სკანდას სიმაგრენი, რომელნიც იმათ მხარეს შესა-
ვალთან მდებარებდნენ, იმ მიზნით, რომ არ დასჭი-
რებოდათ მათი დაცვა და შეძლებოდათ მინდორზე
შეერთება, და ბერძნებს კი არ ქონებოდათ ამადგი-
ლებში ფეხმოსაკიდებელი ალაგები. მაგრამ, დატო-
ვეს ჭანებმა სკანდა თუ არა, მერმეროზმა დაიჭირა
ის და ხელახლავ გაამაგრა სპარსელთ გარნიზონი-
სათვის; შემდეგ მიმართა ბერძენტა ბანაკს რიონის
მარჯვენა ნაპირზე, მაგრამ დაცარიელებული ნახა
ის და არხეოპოლისსავე შემობრუნდა, იქიდან ძუ-
თაისისაკენ გაეშურა და იქ დაბანაკდა საზამთროდ.

თუმცა მაშინვე ხელახლავ შეკრეს დროებითი
ზავი, მაგრამ მერმეროზმა გაამაგრა ძუთაისი და შო-
რაპანი და 552 წელს ისარგებლა ერთის ქანელ აზ-
ნაურის ლალატით და აიღო შხიმირონის-ციხე,
რომელიც მდებარებდა ძუთაისიდან სვანეთს მიმავალ
გზაზე, და ამგვარად 554 წლამდე თითქმის მთელი
იმერეთი დაიპყრო ზუბაძე ჩაეკეტა თავის მთა-
ადგილებში და არ უნდოდა არავითარ კავშირის და-
ქერა სპარსელებთან, თუმცა ზოგიერთმა ბერძნების

უკმაყოფილო ჭანებმა შეადგინეს მომხრეები სპარსელთ სასარგებლოდ.

554 წელს მერმეროზი ავად გახდა. მოიყვანეს ის მცხეთას და იქ მოკვდა ¹⁾. როცა ეს ამბავი სპარსეთს მივიდა, ხოსრომ შანეთში ჯარების წინამძღოლობა ნიკორაღანს მიანდო. იმის დანიშვნისთანავე ასტყლა ომები. პირველად ის თავს დაესხა ბერძენთა ბანაკს, მაგრამ დიდის ზარალით უკუაქციეს; მას შემდეგ, ამ დამარცხების მიუხედავად, იმან გაილაშქრა ბერძენთ ციხე-სიმაგრის წინააღმდეგ, რომელიც რიონის შესართავთან მდებარებდა. ეს ლაშქრობა გათავდა სპარსელთა ხელახალის საშინელ დამარცხებით. ნიკორაღანმა უკან დახევის დროს 10,000 კაცზე მეტი დაკარგა ოა თვითონაც ძლივს გადაირჩინა თავი გაქცევით. მტრისაგან გადარჩა და ძოლხიდიდან გავიდა, მაგრამ შემდეგ ნუშირვანის მართლმსაჯულების ხელში ჩავარდა. ამ მეფემ ბძანა, გაეძროთ მისთვის ცოცხალისათვის ტყავი. გაეტენათ მატყლით და გამოეფინათ ხალხის საჩვენებლად, რომ ყველას დაენახა, თუ რა მოელოდა მათ, ვინც არ აფასებდა მის, ნუშირვანის, ნდობასა და სპარსეთის პატივს.

ნუშირვანი დარწმუნდა ამდენ დამარცხებას შემდეგ, რომ ამ საჭირობოროტო ომებიდან არაფერი სიკეთე გამოვიდოდა, ის მიხვდა, რომ ქვეყნის სიშორე და ადგილობრივ მცხოვრებთა წინააღმდეგობა იყო

1) Lebeau, hist. du Bas-Emp., tom. IX, p. 312.

სპარსელთ ბრძოლის წარუმატებლობის უმთავრესი მიზეზი, თუმცა სპარსელთ ჯარისკაცთა რიცხვი 85,000-მდის აღიოდა, ბერძენთა-კი 50,000-მდის; ამიტომაც მისი ენერგია ნელ-ნელა სუსტდებოდა. მუხთალმა ბერძნებმა ამით ისარგებლეს და განიზრახეს — გაეწმინდათ ანგარიში ზუბადესთან, რომ, სპარსეთთან ზავის შეკვრის შემდეგ, ჭანეთში აღარავინ ყოლოდათ მეტოქე. იმას ცილი დასწამეს და იუსტინიანესთან დააბეზლეს, თითქო ხელახლავ განეზრახოს მას ბერძნებისაგან გადგომა; გამოითხოვეს იმპერატორისაგან ბძანება, შეეპყროთ ის და ძოსტანტინეპოლს მიეყვანათ, და თუ ვინიცობაა წინააღმდეგობას გასწევდა — კიდევაც მოეკლათ. მრთხელ, როდესაც უიარაღო ზუბადე ერთს მათ შეკრებილებაში იყო, რომელსაც ის მეგობრულად თვლიდა, სრულიად არავითარი ეჭვი ქონია ბერძენთ განზრახვაზედ — ისე დაკლეს იგი ხანჯლით. ამ საზარელ საქმის პირველ წამებში მთელი მხარე აჯანყდა. ჭანებმა ფიცი დასდვეს, გაეწირათ თავის თავი და სამშობლო ყოველგვარ უბედურების ასატანად, ოღონდ-კი მაგიერი გადაცხადათ ბერძნებისათვის; მაგრამ ზოგიერთთა გონიერ კაცთა რჩევამ შეაჩერა იმ:თი სამართლიანი განრისხება, რომელსაც თან უნდა მოყოლოდენ კიდევ ახალი უბედურებანი. იმპერატორმა მოიპოვა საშვალეობა, თავი გაემართლებია ამ საზიზღარ მკვლევლობაში. იმან დანიშნა ერთი სენატორი ზუბადის ყოფაქცევისა და მოკვლის გამოსაძიებლად და გასასამართლებლად. სენატორი ავი-

და ტრიბუნაზე, რომელსაც გარშემორტყმოდენ მსაჯულები და ჯალათები,—იმას უნდოდა, ქანებისა და ბერძნების წარმომადგენელთა თანადასწრებით, გამოეჩინა მართლმსაჯულება და მით დაეკმაყოფილებია შეურაცხყოფილი ხალხი,—დამნაშავეებად იცნო დაბალ წოდების რამდენიმე ბერძენი და მოუსაჯა მათ სიკვდილი.

ბოლოს, 561 წელს, იუსტინიანესა და ნუსირვანს შორის შეიკრა ზავი. საქართველოსათვის ყველაზედ უფრო საყურადღებო ამ ხელშეკრულებაში ის მუხლი იყო, რომლითაც აღსარებული იყო ვაქრობისა და სარწმუნოების თავისუფლება; იმპერატორისა და მეფეთა მეფის შეკავშირებებს უნდა განეგოთ ეს ხელშეკრულება და აესრულებიათ ზავშეკრულ მხარეთა ვალდებულებანი ¹⁾. ამავე ხელშეკრულების ძალით ჯერ ბერძნებმა დაუთმეს სპარსელებს ჭანეთი ²⁾, მაგრამ შემდეგ ნუსირვანი ნებას დაიყოლიეს, უარეყო ამ დათმობის შესახები მუხლი და თვით მას აეღო ხელი ამ ქვეყნის ბატონობაზე ³⁾ ამგვარად საქართველოს მიწების შესახებ სპარსეთის მეფეს შერჩა მხოლოდ უფლება, დაეცვა ღარიალის ხეობა ⁴⁾ თავის საკუთარ საშვალეებით; მაგრამ, მაუხედავად იმისა, რომ მთელს აღმოსავლეთ-

1) Gibbon, ch. XLII.

2) Плоссеръ, т. V, стр. 7.

3) Gibbon, ch. XLII.

4) Procop. de Bello Persico, p. 112.

ში მას დიდძალი სიმდიდრე მოეხვეჭა, ამ დათმობის სასყიდლად მან გამოითხოვა იუსტინიანესაგან იმპერიის წლიური შემოსავალი, რომელიც შეადგენდა ოც-და-ათი ათას ოქროს ¹⁾).

1) Gibbon, ch. XLII.

VI.

სპარსულთ ბრძანებლობის პერიოდის დასრულება.

ნუშირვანი დარწმუნდა, რომ შაე-ზღვის ნაპირებზე თავის ბრძანებლობის დაცვა არ შეეძლო; და ამიტომ, როცა საბერძნეთმა მისი პატივისმოყვარეობა და ფულის სიხარბე, მომეტებულად დააკმაყოფილა ოქროთი, მაშინ სიამოვნებით დათანხმდა, ყველგან თავისუფალი გაეხადა სარწმუნოება. საქართველოსაც მხოლოდ ეს სჭიროდა. შემდეგ ამისა სპარსეთის მხრით მას შიში აღარ ექნებოდა. ამასთანავე საქართველოს მეორე უფლებაც მიენიჭა: თავისუფალი ვაჭრობა; თუქცა ამ უკანასკნელს მაშინდელ დროის ქართველებისათვის ისე დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონია, როგორც პირველს, მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, ათავისუფლებდა მას საბერძნეთის მონოპოლიისაგან, რომელიც სამეგრელოსათვის დიდათ სამძიმო იყო: ორივე ეს პირობა იუსტინიანემ თავის ხმლითა და ოქროთი მოუპოვა საქართველოს და თავისივე ნებით დაუთმო მას; ამიტომ ამ იმპერატორის სახელი საქართველოში და მთელ დასავლეთის ძავეკასიაში საყვარელი შეიქმნა. იუსტინი-

ანემ, რა თქმა უნდა, კარგად ისარგებლა ამ მდგომარეობით, მაგრამ ამასთანავე თავის გავლენასაც მოხერხებულად იფარავდა: დაუთმობდა ხოლმე საქართველოს რასმე იმისთანას, რომელიც მისთვის არაფერს შეადგენდა, და ქართველებისთვის-კი თვალსაჩინო საქმე იყო. მან ნება დართო, კათალიკოსები მკვიდრ ქართველებისგან ამოერჩიათ, — იმ დრომდის-კი ბერძნებისაგან ინიშნებოდნენ. იუსტინიანე ალერსით ეპყრობოდა ქართველ არისტოკრატთას და მფარველობდა მას. ზოგიერთ გვარეულობას დღემდისაც შეუნახავს ამის შესახებ გადმოცემა. მსნისა და პრაგვის ერისთავების წინაპრებს, რომელნიც ჩერქეზეთიდან მოსულან და მის დროს დასახლებულან საქართველოში, საპატიო ტანისამოსი და ღერბები მიუღიათ მისგან. ამგვარად იცავდა და აძლიერებდა იუსტინიანე თავის გავლენას საქართველოზე, ვიდრე დასავლეთ ძავეკასიის ხალხები არ დაიმორჩილა. მან დაიპყრო აფხაზეთი, ააშენა იქ ბიკვინთის უდიდესი ტაძარი ¹⁾ და ამით საუკუნოდ დასტოვა თავისი სახელი ამ მხარეში; ჩერქეზების ზეპირგადმოცემაშიც მისი სახელი დარჩენილა, როგორც მათ შორის ძრისტეს გამავრცელებელისა ²⁾.

მაგრამ საქართველოს დამოუკიდებლობამ სპარ-

1) იუსტინიანეს მიერ ამ ტაძრის აშენებას, „ქართლის ცხოვრებას“ გარდა, მოწმობს აგრეთვე პროკოფიც: de Bello Persico, I II, და კელდინი, p. 393.

2) История Адихейскаго народа Шары Ногмы, г. III.

სეთისაგან ხსენებულ ტრაქტატის ძალით მხოლოდ 577 წლამდის გასტანა. იუსტინიანეს სუსტმა მემკვიდრემ, იუსტინე II-მ, ეს ქვეყანა ნუშირვანს ხელში ჩაუგდო ¹⁾. 553 წელს-კი ბაქარ III მოკვდა და ორი მცირეწლოვანი შვილი დასტოვა; ამათ არ ყოლიათ ძლიერი მზრუნველი, რომ მათის ტახტის უფლებანი დაეცვა. ეს გარემოება გამოიყენა თავის სასარგებლოდ სპარსეთის მეფემ, ნუშირვანის მემკვიდრემ, -**ორმუზდმა** ²⁾, და გაგზავნა თავისი შვილი **ამბარვეზი** (**პარვიზი**), რომ საქართველოში უმეფობა გაეგრძელებინა და ამ ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილებს შორის კავშირი დაერღვია. ამ აზრით ამბარვეზმა გამართა ერისთავებთან მოლაპარაკება: მან დაუმტკიცა თითოეულს მათგანს საშვილიშვილოდ თავიანთ საერისთავების დამოუკიდებელ მფლობელობის უფლება და ამისთვის ვალად დასდვა მათ, მხოლოდ სპარსეთის მეფის ხელმწიფება აღეარებიათ და მისთვის ეძლიათ ხარკი. ეს უმეფობა გავრძელდა, ვიდრე სპარსეთს ერთის მხრით თურქების ტოკვები შეესეოდნენ და მეორეს მხრით—ბერძნები. მაშინ ამბარვეზმა საქართველო მიატოვა და თავის მამის დასახპარებლათ წავიდა; 586 წელს ქართველებმა იმპერატორ მავრიკის მიმართეს და სთხოვეს, **ვახტანგ** **ზორგასლანის** შთამომავლობისაგან მათთვის

1) Lebeau, hist. du Bas-Emp., tom. X.

2) ორმუზდი ტახტზედ ავიდა 579 წელს (La Perse, par L. Dubeux, p. 330).

მოგვთა მოძღვრების უკანასკნელ ბრძოლის პერიოდი მის დასაწყისში.

I.

გუტამ ბაგრატიონის მართებულობა.

ბაგრატიონთა შთამომავლობა — გურამის განკარგულებანი და განზრახვანი ახალ ერისთავთა დანიშვნის შესახებ. — სპარსეთს გალაშქრება. — ცვლილებანი სპარსეთში და მავრიკის მიერ პარვიზთან პირობის შეკერა ს. ქართველოს დამოუკიდებლობის შესახებ. — სიონისა და წმ. ჯვარის ტაძართა დაფუძნება.

ბაგრატიონები ებრაელთა უძველეს მეფეთაგან მომდინარეობენ. ლავითისა და სოლომონის შორეულ ჩამომავალთა ეწვიათ თავიანთ ხალხის საერთო ხვედრი და, უკხო მხარეებში გადასახლების დროს, დაემკვიდრენ სომხეთში და იქ ხელახლავ მოიპოვეს შესაჩინევი მდგომარეობა¹⁾. შემდეგში მიიღეს მათ ძრისტეს სარწმუნოება; მე-VI საუკუნის დასაწყისში კი ერთმა მათგანმა ცოლად შეირთო მახტანგ ზორგასლანის ასული, იმპერატორის ლეონ დიდის შეილისშვილი, და ამ ქორწინების მეოხებით აღარაგეთისა და ჯაეახეთის მფლობელი შეიქნა. შემდეგში

1) Моис. Хорен., кн. II, гл. XLIII.

მისი შვილი ზურამი საქართველოს მეფედ ანუ შემკვიდრეობით მართველად დანიშნა—და ის შვიქნა ქართველთ ბაგრატიონთა მამამთავრად.

ზურამის მეფობის დასაწყისში ძახეთი ორ ნაწილად იყო გაყოფილი: ძავკასიის უმთავრეს ქედზე მოდებული ყველა ადგილი და ალაზნის მთელი მარცხენა ნაპირი დანიშნული იყვნ ბაქარ III-ის შვილებისათვის, და ამ მდინარის მარჯვენა ნაპირი, ახლანდელი შიზიყი (ძველ გეოგრაფების მიერ ამბეჩოვანად ანუ სამბიზენად წოდებული), სპარსეთის მართველს შეზანს წაართვეს და ზურამის ძმებს ჩააბარეს სამართავად. „მართლის ცხოვრების“ ერთის ადგილის აზრით უნდა ვიფიქროთ, რომ ზურამს განზრახვა ქონია, წაერთმია საზოგადოდ ძველის ერისთავებისათვის მათი უფლებანი, მაგრამ ამაში მისთვის ხელი შეუშლია მოსტანტინეპოლის იმპერატორთა და სპარსეთის მეფეთა მტკიცე საბუთებს, რომლის ძალითაც ერისთავებს თავიანთ მამრებში შემკვიდრეობითი მფლობელობა ქონდათ მინიჭებული.

როცა ძახეთის საქმეები მოაწყო, იმპერატორმა დიდძალი ფული გამოუგზავნა ზურამს და წინადადება მისცა, მოეწვია ქირით მთებიდან ჩრდილოეთის ველური ტომები, შეეერთებია მათთან ქართველი ჯარები და სპარსეთს შესეოდა. ზურამმა მოიწვია ოსები, ძურძუკელები და დიდოელები და გაგზავნა ისინი და ქართველნი ადარბადაგანისაკენ. მათ ააოხრეს ეს ქვეყანა, და მთელი სპარსეთი შიშის

ხარით იყო მოცული, სანამ იმპერატორის მეკავშირეებს სპარსეთის სახელოვანი სარდალი ბარამ-ჩუბინი შეხვდებოდა. ბარამ-ჩუბინმა გადაიხადა ომი თურქებთან, რომელნიც ამ დროს სპარსეთს თავს ესხმოდნენ ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის მხრით, სრულიად დაამარცხა ისინი და შემდეგ ქართველებზედაც გაიმარჯვა და უკუაქცია ისინი. ლაქირაგებულნი დაუყოვნებლივ წავიდნენ თავიანთ მთებში, და ზურამმა, რაკი სპარსელთაგან შურისძიებას მოელოდა, დაიწყო საქართველოს მზადება თავდასაცველად. მაგრამ, „ქართლის ცხოვრების“ რწმუნებით, საქართველო გათავისუფლდა მით, რომ ბარამ-ჩუბინი გაუდგა თავის მეფეს და დაიპყრო მისი ტახტი, ასე რომ სპარსელები თავიანთ სახელმწიფოში ცვლილებათა შესახებ ზრუნვას უნდებოდნენ და გარეშე ომებისათვის არ ეცალათ. ხოლო სხვა წყაროებიდან ჩვენ ვიცით, რომ ორმუზდის მეფობის უკანასკნელ წელში (590 წელს) ბარამ-ჩუბინი სვანეთამდისაც მისულა ¹⁾).

ორმუზდმა შურის თვალით დაუწყო ყურება თავის სარდლის სახელს და ამიტომაც, როცა მისი ტახტი უშიშარ მდგომარეობაში იყო, იწყო შემთხვევის ძებნა, რომ დაემცირებია სახელოვანი სარდალი სპარსელების თვალში. 590 წელს ორმუზდმა ბძანა, მიეტანათ ბარამ-ჩუბინისათვის თითისტარი და ჯაჭვი, გამოეცხადებიათ მისთვის, რომ მას დედაკაცების

1) Lebeau, hist. du Bas-Emp., tom. X, p. 280.

ხელსაქნარს გარდა აღარაფერი შეეძლო, და დღე-
ბორკილებიათ იგი მის ყოფა-ქცევისათვის. ამით
სპარსეთის ჯარები არა ნაკლებ იყვნენ შეურაცხყო-
ფილნი, ვიდრე მათი სარდალი. ბარამ-ჩუბინმა მო-
ინდომა უმადურ მეფის შურისძიება და მოახთინა
განხეთქილება იმასა და მის შვილს პარვიზს შორის
მით, რომ ბძანება გასცა, ფული პარვიზის სახისა და
სახელის გამოხატულებით მოეჭრაჲ. ორმუზდმა იფიქ-
რა, რომ მისი შვილი მის წინააღმდეგ შეთქმულო-
ბაში ერია, და ამიტომ ბძანა მისი დაჭერა, მაგრამ
პარვიზი გაიქცა. მეფისწულის გაქცევამ ორმუზდის
რისხვა პარვიზის დედის ნათესავეებზე გადაიტანა, მაგ-
რამ ისინი, თავიანთ სიციოცხლის დასაცველად, იძუ-
ლებულნი შეიქნენ— შეეგროვებრათ ჯარები, დაექი-
რათ თვითონ ორმუზდი და მისთვის თვალები ამო-
ეზხარათ. ბარამ-ჩუბინმა პარვიზის უფლებანი უარყო
და თვით დაიფლო სპარსეთის უმალღესი ხელმწიფება.
პარვიზი ძოსტანტინებოლს წავიდა, მიიქცა რმპე-
რატორ მაგრიკის წინაშე და თხოვა მას შემწეობა
თავის უფლებათა დასაცავად. მაგრიკიმ პატივით მი-
იღო ის, მიათხოვა მას თავისი ასული მარიამი ¹⁾ და
გაატანა სპარსეთს საბერძნეთის ჯარი, რითაც მისცა
მას შეძლება— დაებრუნებია თავისთვის სამკვიდრო
ტახტი. „ქართლის ცხოვრება“ ეთანხმება ამ ცნო-
ბებს და ამბობს, რომ მაგრიკის მიერ ამბარვეზთან

1) Dubeaux, la Perse, p. 332.

შეკრულს ნათესაობრივ მეგობრობის პირობათა შორის დადგენილი იყო, იმ დროიდან საქართველო დამოუკიდებელი ყოფილიყო იმპერიასა და სპარსეთზე, მადრიკის, როგორც ქრისტიან ხალხთა საერთოდ დამცველის პირად მფარველობას ქვეშ.

ბურამის მეფობა შესანიშნავია თფილისის სიონის ტაძრისა და აგრეთვე წმ. ჯვრის ტაძრის აშენებით მტკვრისა და არაგვის შეერთების მახლობლად, იმავე მაღლობზე, სადაც მირიანის მეფობის დროს მცხეთის პირდაპირ პირველი ჯვარი იყო ამართული. ბურამის დროსვე შენიშნულია მცხეთისა და განსაკუთრებით არმაზის-ციხის მოსახლეობის დაცემა, მაგრამ იმათ მაგიერ თფილისმა და იმის ციხემ ძალამ იწყეს აყვავება.

ბურამი მოკვდა 600 წელს და მას შემდეგ მისი უფროსი შვილი სტეფანოზ I გამეფდა.

II.

სტეფანოზ ბაბრათიონისა და ადარნასე სასანი- ანის მართველობათა დრო.

მორჩილება სპარსელებისადმი.— მიზეზები.— იმპერატორ ირაკლის მოქმედებანი.— ხაზარები საქართველოში.— ადარნასეს მიერ თფილისის აღება და მისი ტახტზედ ასვლა.— ეკლესიის საქმეები.— პირველი ხმები არაბების შესახებ.

ბავიდა სტეფანოზის მართველობის რამდენიმე წელიწადი, და ეს მართველობა არაფრით ყოფილა შესანიშნავი; სტეფანოზმა მხოლოდ გონებაში წარმოდგენილ საშიშროების გამო შეარყია საქართველოს დამოუკიდებლობა და სპარსელთ ბატონობას დაუმორჩილა ის. მის შიშის მიზეზი იყვნენ ის გარემოებანი, რომელნიც საბერძნეთის იმპერიაში მოხუთნენ, და სპარსელთ ომი იმპერიასთან.

მავრიკის უნდოდა—ახალი წყობილება დაეწესებია თავის ჯარებში და აედგინა მათში დისციპლინა; ამით მან ჩათესლა ძველ მხედართა გულში უკმაყოფილება, რომელიც მალე ცხად აჯანყებად გადაიქცა. 602 წელს იმათ ამოიძრჩიეს წინამძღოლად ერთი ოავის სარდალთაგანი, სახელად შოკა, და გაილაშქრეს ძოსტანტინეპოლზე, მოახთინეს სატახტო ქალაქში საერაო აჯანყება, ჩამოაგდეს ტახ-

ტადან მავრიკი და ზედ აიყვანეს **ზოკა**. ამ ტირანის პარკელი განკარგულება იყო—იმპერატორის მოკვდინება და მის ოჯახობის ამოწყვეტა პარვიზმა შეიტყო ეს და ფიცი დადკა—გადაეხადა მაგიერი ბერძენებისათვის, რადგან ისინი ასე უმოწყალოდ მოექცენ მის მონათესავე ოჯახობას. სპარსელნი გაემართენ მცირე აზიას; იმათ ააოხრეს ეს ძხარე, დაიპყრეს სირია, ანტიოქია და იერუსალიმი და შევიდნენ ჩრდილოეთის არაბეთსა და მეგიპტეს. 14 წლის ომების განმავლობაში პარვიზმა იმპერია იმისთანა უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააყენა, რომ ძოსტანტინეპოლის კარი ფიქრობდა, ახალი იმპერატორი ირაკლი, გარყვნილ **ზოკას** შემდეგ ტახტზედ ასული, შიატოვებდა სატახტო ქალაქს და აფრიკას გაიქცეოდა.

პარვიზის ამგვარ წარმატებათა გამო სტეფანოზმა გადაწყვიტა—ნებით დამორჩილებოდა მას, რადგან ფიქრობდა, რომ ამ ზომით საქართველოს ააშორებდა მის ამოოხრებელ თავდასხმას. ამის მიუხედავად სპარსელებმა ჩააყენეს ამ ქვეყანაშიც თავიანთი ჯარები; პარვიზი შეიძლება არც-კი ფიქრობდა ამ ქვეყნის დაპყრობას, რადგან ის არ ითვლებოდა ბერძენთ სამულოზელოდ; სტეფანოზმა, სპარსელ დამპყრობელის შიშით და მის ნების მორჩილების მიზეზით, არა თუ ვერ გაბედა თავის მამის ქრისტიანულ მოღვაწეობათა გაგრძობა, პირიქით, თავის ხალხისაგან უსჯულოს სახელიც დაიმსახურა.

თუმცა პარვიზს ოძებში საკვირველი წარმატება-
ნი ქონდა, მაგრამ მისი ყოფა-ქცევა, განსაკუთრებით
ქრისტიან ხალხების შესახებ, იმგვარი იყო, რომ
დაპყრობილ ქვეყნების დიდხანს დაკავება თავის მო-
რჩილებაში არ შეეძლო. მგვიბტის, პრაბეთის, სი-
რიისა და მცირე აზიის ქრისტიანებმა ზალე იგარძნეს
სპარსელთ ბატონობის სიძნელე და იწყეს უკმაყო-
ფილების გამოცხადება განუწყვეტელ აჯანყებებით
იმ დროს, როცა წინდაუხედველ პარვიზს პოსტან-
ტინეპოლის გალავანზე მიქონდა იერიში.

ბერძენთ ამ უკიდურეს მდგომარეობაში მხო-
ლოდ ირაკლი არ ეცემოდა სულთ: იმან შეადგინა
თავის იმპერიის აღდგინების პლანი და მის განსა-
ხორციელებლად აუცილებელ საჭიროდ დაინახა ჯერ
დაეცხრო სპარსეთის მეფის პატივისმოყვარეობა და
გარშემორტყმულ სატახტო ქალაქის მცხოვრებნი
დაემშვიდებია; ამიტომაც 617 წელს იმან შეკრა
პარვიზთან ურავები ზავი, მაგრამ ორ წელს შემდეგ
გააუმჯობესა თავისი ჯარები, მოიწვია ქავკასიის
ტომნი და თვითონ შეესია სპარსეთის სამფლო-
ბელოებს.

ჯერ სანამ სალაშქროდ აიყრებოდა, ირაკლის
უნდოდა — მოეგო ქართველთა და აფხაზთ გული; იმან
იკოდა ქართველთ ცუდი განწყობილება თავიანთ
მართველისადმი და ამიტომაც 619 წელს სტეფანო-
ზის მაგიერ დანიშნა ადარნასე, ბაქარ III-ის
შვილი, და აფხაზეთის მართველს ლეონს-კი

ქალაქი აჩუქა ნიკოფსია ¹⁾.

622-ისა და 623 წლების განმავლობაში ირაკლიმ დაიპყრო სომხეთი, ადარბადაგანი და შირვანი, სადაც გაჩერდა კიდეც საზამთროდ. 624 წელს იმას უნდოდა — წინ გაწეულიყო, რომ ანაზღად ქანებმა, აფხაზებმა და ქართველებმა, რომელთა რიცხვი მრავალი იყო მის ჯარებში, დატოვეს ის, რადგან დაქანცულნი იყვნენ მათთვის უსარგებლო სისხლილდრით და სამძიმო მგზავრობით. ორ წელიწადნახევარი მოანდომა ირაკლიმ იმას, რომ ამ ქვეყნებიდან გაედევნა სპარსელები; განსაკუთრებით დიდი წინააღმდეგობა ამოუჩინეს მას ქანებმა, რომელთ შორისაც პარვიზის სარდალი საისი წარმატებით ამყარებდა სპარსელთ ბატონობას. ამასობაში ხაზარები, თავიანთ სარდლის ხაკან ზიებელის ანუ ჯებელის წინამძღოლობით, რომელიც ქართულ მატინკებში ჯიბულად არის წოდებული ²⁾, შეესივნ ღარუბანდით სპარსეთს და ააოხრეს იგი. ეს შესევა მოხთა ბერძნებზე დამოუკიდებლად, ირაკლის წინააღმდეგ მომქმედის სპარსელთ ჯარების ზურგიდან; იმან გამოაბრუნა ირაკლის შერყეული წარმატება

1) ირაკლისაგან აფხაზებსა და ქართველებთან შეკრულ ზავის შესახებ მოგვითხრობენ არაბთა ისტორიკოსი ევტიხი და კოსტანტინე პორფიროსანშობილი (იხ. Lebeau, tom. XI, p. 102, not. de St. Martin, 4).

2) Brosset, hist. de la Géorg. pag. 226, not. 5. ეს სახელი დღემდის არსებობს კავკასიის ზოგიერთ საზოგადოებაში და გამოითქმის ჯებლო.

და ძალიან შეასუსტა სპარსეთი. ირაკლიმ მოიწადინა ხაკანთან დაუყოვნებლივ კავშირის შეკვრა; ამიტომ გაუფხავნა მას საჩუქრები და თხოვა, გაემგზავრებულყო საქართველოს საზღვრებით მასთან შესაერთებლად. იმპერატორმა თანხმობა მიიღო, და 626 წელს იწყო ხელახლავ მტერზე მისვლა. ბაღისის ნაპირებიდან გაიარა მან პონტო და შევიდა ჭანეთს; ყველა ციხეში ჩააყენა ბერძენთ გარნიზონები, მივიდა რიონამდის, აქიდან იმერეთით ქართლს გაემართა და მიუახლოვდა თფილისს, სადაც შეხვდნენ მას ადარნასე და ჯებელო. ქალაქს სპარსელ ჯარის შემწეობით სტეფანოზი იცავდა. ადარნასეს მოსვლამ თფილისს, როგორც სჩანს, შეაერთა იმერეთის, ქართლისა და ქახეთის მცხოვრებნი. იმათ და ხაზრთა შემწეობით ირაკლიმ აიღო ქალაქი, მაგრამ, რაკი დაინახა ქალს ციხე-სიმაგრის თავგამოდებული წინააღმდეგობა და ერთ ალაგასაც დიდხანს გაჩერება არ სურდა, ამიტომ იმის გარშემორტყმა ადარნასეს და ჯებელოს მიანდო, და თვითონ სპარსეთს გაემგზავრა.

თფილისიდან წასული ის მივიდა საქართველოს მაზრას ბარდაბანს, იქაურ მთავარს შარაზ-ბაგელთან, და სარწმუნოებრივმა საქმეებმა, რომელიც მას ყოველთვის საგულისხმოდ მიაჩნდა, რამდენმე ხანს შეაჩერა იქ. იმან დაითანხმა შარაზ-ბაგელი და ბარდაბანის, ბერდუჯისა და ლალის ყველა მცხოვრები, მოცილებოდნენ სომეხთ ეკლესიას, რომელიც იმ დროს

გამსჭვალული იყო მონოფიზიტების სწავლით ¹⁾, და ამ ადგილებში მრავალს ქართველთ ტაძარს ჩაუდგა საძირკველი.

ამასობაში აღარნასემ და ჯებელომ აიღეს ძალა, გარნიზონის უფროსს ცოცხალს გააძრეს ტყავი და ისე გაგზავნეს ირაკლისთან, რომელიც მაშინ მარაზ-ბაგელისას იყო სტუმრად. მითქმის ამკვარივე ხვედრი ეწვიათ სტეფანოზსა და მის მომხრეებს. სტეფანოზის შვილები ძლარჯეთის მთებში გაიქცენ, და აღარნასე თავისუფლად ავიდა თავის მამა-პაპის ტახტზე მართველის ხარისხით, თუმცა ერისთავები ისე ემორჩილებოდნენ მას, როგორც მეფეს. ბერძნებმა თავისთვის დაიტოვეს შავ ზღვის განაპირა ადგილები და ძლარჯეთის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილი.

629 წელს ირაკლიმ დაასრულა საქმეები სპარსეთთან ²⁾, დაბრუნდა საქართველოს და ბძანება გამოსცა, გაედევნათ აქიდან ყველა ცეცხლისმსახური, რომელიც-კი ქრისტიანობას არ მიიღებდა. ამას შემდეგ წაიღო ამ ქვეყნიდან მრავალი საღვთო ხატი და ნაწილნი, რომელნიც მოსტანტინე დიდს მირიან მეფისთვის ებოძებია, და ბიზანტიას გაემგზავრა.

იმპერატორ ირაკლის გამარჯვებებმა დაასრულა მოკვების ბრძოლა ქრისტიანობასთან, და ცხრა

1) Brosset, hist. de la Géorg. p. 228, n. 5, et p. 231, n. 7; St. Martin, Mémoires sur l' Arménie, tom. I, p. 333.

2) Hist. du Bas-Emp., tom. XI, p. 160.

წელს შემდეგ, როცა სპარსეთი არაბებმა დაიპყრეს, ცეცხლის-მსახურება სამუდამოდ დაეცა.

რმ დროის მიმართულების მიხედვით, ადარნასე, შაჰელის თავის მეფობის განმავლობაში, ზრუნავდა უმთავრესად საეკლესიო საქმეებზე: ის ცთილობდა, სრულიად გაეთავისუფლებია ქართველი საღვდელთება ანტიოქიის საპატრიარქოს დამოკიდებულებისაგან, და კიდევაც აასრულა ეს. იმან მიიღო პატრიარქის თეოფილაქტესაგან თანხმობა, იქაურ ეპისკოპოსთა კრებისაგან დამტკიცებული, შესახებ იმისა, რომ შემდეგში, ანტიოქიასა და საქართველოს შორის მიმოსვლის სიძნელისა გამო, ქართველთ კათალიკოზები თვით საქართველოში კურთხეულიყვენ, ანტიოქიას გაუცზაენელად.

ადარნასე მოკვდა 639 წელს. მას შემდეგ ტახტზედ ავიდა შვილი მისი სტეფან-ოზ II.

ჯერ კიდევ ადარნასეს სიცოცხლეში ქართველებმა შეიტყვეს, რომ აზიაში გამოჩნდა ახალი დამპყრობელი ხალხი, არაბები, და დაინახეს ახალი საშიშროება, რომელიც ქრისტეს სარწმუნოებას მოელოდა.

III.

ადმონაცდითის გზონიარობა არაბთა მიერ საქართველოს დაზღობამდის.

არაბები პირველ ხალიფების წინამძღოლობით.—სპარსეთის, შირვანისა და სომხეთის დაპყრობა.—სტეფანოზ II-ის მეფობა.—არაბთა შემოსევა საქართველოში.—საქართველოს განაწილება ბერძნებსა და არაბებს შორის.—მირისა და არჩილის მეფობა.—მურვანის შემოსევა.—არაბების მიერ საქართველოს მფლობელობის დასაწყისი.

მამადი თითქმის მთელის არაბეთის მფლობელი შეიქნა და ამ ქვეყნის ყველა ტომი შეაერთა ერთის კანონით და მეომრობისა და გრძნობიერობის სჯულმოდღვრებით. თავის სიცოცხლის დასასრულს იმან მოიწადინა—არაბეთის საზღვრებს გარეთ ეომნა და იქ გავერცელებია თავისი მოძღვრება. 632 წელს მისმა სიკვდილმა დროებით შეაჩერა ამ განზრახვის ასრულება; მაგრამ არ გასულა 12 წელიწადი, რომ პირველმა მისმა მემკვიდრეებმა, ხალიფებმა აბუბაქარმა და ომარმა, არაბებს დაუმორჩილეს ყველა ქვეყანა გვიბტის დასავლეთის საზღვრებიდან დაწყებული ინდოეთამდე, და ინდოეთის ზღვიდან ღარუბანდსა და ოქსამდე. ეს ქვეყნები შეადგენდა მთელს სპარსეთის სახელმწიფოს და საბერძნეთის იმპერიის ნაწილს, რომელსაც მართავდა მრავალ გამარჯვებით

გაბრწყინებული და სახელგანთქმული იმპერატორი; ხოლო არაბთა ამგვარი ძნელად დასაჯერებელი სწრაფი წარმატებანი აიხსნებიან იმ დროის სხვადასხვა გარემოებით.

იმპერატორმა ირაკლიმ აღმოსავლეთში ლაშქრობანი მოახდინა, როგორც იმპერიის პოლიტიკურ ღირსების აღსადგენად, აგრეთვე იმ მიზნითაც, რომ ძრისტეს სარწმუნოება გაეწმინდა იმ გავლენათაგან, რომელიც ქონდა მაზედ სხვადასხვა ხალხების შეხედულებას ძრისტეს ბუნებაზე. 628 წელს, როცა პარვიზი მოკლეს და სპარსეთის ტახტზე მისი შვილი შირუეხი აიყვანეს, ირაკლიმ დაასრულა ომები და იწყო ზრუნვა მხოლოდ სარწმუნოებრივ დავათა შესახებ, იქას-კი, რაც მის იმპერიის მეზობელ ქვეყანაში—პრეტში წარმოებდა იმ დროს, არავითარ ყურადღებას აქცევდა.

მატერიალურად და ზნეობრივად დაძდაბლებული და დაცეპული სპარსეთი წარმოადგენდა სიბრალოლის მომგვრელს წინააღმდეგ სახეს იმ დიდებულ მდგომარეობისას, როგორიც წინად ქონდა. მამის მკვლელი შირუეხი მხოლოდ რვა თვეს მეფობდა და სახელი გაიოქვა კიდევ ახალის ბარბაროსულ მოქმედებით—თავის ძმებისა და აუარებელ ქვეშევრდომთა დახოცვით ვიოომდა მართლმსაჯულების ასასრულებლად. იმას შემდეგ გამეფლა მისი შვილის წლის შვილი არდაშირი, მაგრამ ხუთსა თუ ექვს თვეს შემდეგ ის მოკლა სპარსეთის ერთმა სატრაპთაგანმა შარიარმა

და თვითონ დაიჭირა ტახტი; არ გასულა 40 დღის მეტი, რომ ეს უკანასკნელიც მოკლეს, და მისი ადგილი დაიჭირა პარეზის ასულმა პურანდუხზმა. ამგვარად 625 წლიდან 632-მდის, ოახის წლის განმავალობაში, სანამ სპარსელ სასანიანთა უკანასკნელი მეფე I'ეზდიგერდ III ტახტზედ ავიდოდა, ათი მეფე ჩამოაგდეს ტახტიდან. ამით შეიძლება ესაჯგოთ შინაურ უწყესობათა შესახებ, რომელნიც სპარსეთში სუფევდენ, და შესახებ იმ სისუსტისა, რომელშიც იყო ჩავარდნილი სპარსეთი არაბთა შემოსევის წინა ხანებში.

აბუბაქარის ჩვენებით, არაბეთის საზღვარი პირველად გადაიარა მისმა სარდალმა ხალედმა; იმან მიმართა სპარსეთს, რამდენჯერმე გაიმარჯვა იიეზდიგერდის ჯარებზე და დაიჭირა I'რაყის მაზრა და მურატის მთელი ქვედა-მარჯვენა ნაპირი. ამასობაში არაბთა მეორე რაზმი გაემართა სირიას, რომელიც საბერძნეთის იმპერიას ეკუთვნოდა; თუმცა იმას პირველად წარმატება არ ქონია, მაგრამ ორ წელს შემდეგ, ხალიფა ომარის ბძანებით, ამ რაზმის უფროსობა მიიღო იმავე ხალედმა და ტივერიადის ტბის მახლობლად დაამარცხა 30,000 ბერძენი, შეუჩერებლად აიღო შამის ქალაქი (ლამასკი) და საშინლად ააოხრა ის. ხალედის ამ სისასტიკეს შემდეგ ხალიფამ ომარმა სირიაში მომქმედ ჯარების უფროსობა მიანდო აბუ-უბენდს. ქალაქები: ბემსი, ანტიოქია, ბაალბეკი და ქესარია ზედიზედ დაემორჩილენ ამ

სარდალს; მხოლოდ იერუსალიმში გამოაცხადა რობა, რომ ის დანებდებოდა მხოლოდ ხალიფას, და სხვას არავის. მმარი განგებ ამისთვის მივიდა ჯარებთან და შევიდა ქალაქში. სირიისა და პალესტინის დამორჩილების შემდეგ, ხალიფას მეორე სარდალმა ანრუმ დაიპყრო მკვიბტე; მაგრამ ადგილობრივ მცხოვრებლებს ეს დაპყრობა ესიამოვნათ კიდევ, რადგან ზომიერ ხარკით გათავისუფლდნენ ბიზანტიის მართებლობისა და მის მოხელეთა სამძიმო ბეგარათაგან.

სანამ არაბები ბერძენთ სამფლობელოებს, სირიისა და მკვიბტეს, იპყრობდნენ, სპარსელებმა მათი ჯარები ირანიდან განდევნეს; მაგრამ 635 წელს სარდალმა საადნა მიიღო შენწე ჯარები ხელახლად დაიჭირა იფრატის მარჯვენა ნაპირი და, რამდენმე ხანს შემდეგ დაამარცხა სპარსელთ უმთავრესი ჯარი, რომელსაც რუსტუმი წინაუძღოდა. ბრძოლა მოხდა ქადესიასთან დამოელს ოთხს დღეს გაგრძელდა. ამ ბრძოლის შემდეგი იყო სპარსეთის დაპყრობა მდინარე ტიგრამდი. 637 წელს საადი გავიდა მდინარე ტიგრში და რამდენმე შეტაკებას შემდეგ აიღო სპარსეთის მეფის სატახტო ქალაქი ძტეზიფონი. არაბთა ჯარებს, მათის მხნეობისათვის საჩუქრად, აუარებელი ალაფი ხედათ და ამან გააორკვეცა მათი ენერგია მომავალ ბრძოლათათვის. იეზდიგერდი გაიქცა სპარსეთის ჩრდილოეთის მხარეებში, არაბები კვალდაკვალ დაედევნენ მას და 642 წელს უხვდნენ

მას ქალაქ ზამბდანის მახლობლად; მათი რიცხვი შედგებოდა სულ მხოლოდ 30,000 კაცისაგან. ეს ჯარი შეეტაკა 150,000 რიცხოვანს სპარსელთ ჯარს და ძლიერად დაამარცხა იგი. სპარსეთი დაიპყრეს: ივხდიგერდი გაიქცა ოქსის მდინარეს იქითა მხარეს, თურქთა ხაკანთან. არაბები ორ რაზმად გაიყვენ: ერთი გაემართა აღმოსავლეთისაკენ, მეორე კი აღდარბადაგანით საქართველოს მეზობელ სამეფოს შირვანს. მაგრამ ხუთის წლით ამის წინათ არაბები შევიდნენ საქართველოს მკორე მეზობელ სამეფოს— სომხეთს.

პარვიზის მეფობაში სომხეთში აჯანყება მოხდა სპარსელთ წინააღმდეგ. მის დასამშვიდებლად დიდის ხნის ამაო მეცადინეობას შემდეგ, პარვიზმა გადაწყვიტა ბოლოს, მიეცა მათთვის საკუთარი მართველი მათ დიდებულთაგანვე. პირველად ღვით საარუნმა მიიღო ეს ხარისხი, მაგრამ შირუცხმა მალე მის მაგიერ მარაზოიროტ ბაგრატუნი დააყენა. სოლო პატარა ხანს შემდეგ იმპერატორმა ჩაკლიმ განდევნა იგი და ხელახლავ საარუნი დანიშნა კურატპალატის ხარისხით. იმ წელს სომხებმა, რადგან მისი უკმაყოფილონი იყვნენ, ჩამოაგდეს იგი ტახტიდან და მართველად დააყენეს თევდორე რესიდუნიანი. სამუდამო მართველთა ასე ხშირი გამოცვლა იმას ამტკიცებს, რომ სომხეთში ყოფილა შინაგანი უთანხმოება და უწყისობა. თევდორეს დროს 637

წელს არაბები პირველად შემოვიდნენ ამ მხარეში.

ბადესიასთან ბრძოლის შემდეგ, არაბებმა დაიკირეს სპარსეთი ტიგრამდი და გაგზავნეს თავისი რაზმები ამ მდინარის სათავისაკენ. მათი ამ რაზმთაგანი, აბდ-ურახმანის წინამძღოლობით, სომხეთ მაზრას ღარონს შეესია. თუმცა თევდორე სახელგანთქმული იყო თავის სამხედრო ნიჭით, მაგრამ ადგილობრივ თავადთა უთანხმოებისა და ურჩობის მეოხებით ვერაფერი გააწყო მტრის წინააღმდეგ: ყველას თავის მოსაზრებით უნდოდა მოქმედება. დასასრულ ორმა ძმამ, ვალანმა და ღირანმა, მიიხზრეს რამდენიმე თავადი, განცალკევდნენ სხვებისგან და მოინდომეს არაბთა მოძრაობის შეჩერება. ისინი შეხვდნენ მტერს ვანის ტბის მახლობლად, შეებრძოლნენ მას, მაგრამ საშინლად დამარცხდნენ. აბდ-ურახმანი შუა სომხეთს შევიდა და ყოველივე ააოხრა და დაწვა. ხალხს თავზარი დაეცა. პატრიარქი მზდრა მწუხარებისაგან მოკვდა. მისმა მოადგილემ ნერსეს III-მ მიატოვა თავისი რეზიდენცია, ქალაქი ტოვინი, და გაიქცა თავის შესაფარავად ჩრდილოეთის სომხეთის მთებში. არაბებმა ააოხრეს მასბურალანი და დაიკირეს არეზის მთელი მარჯვენა ნაპირი. 639 წელს ისინი გავიდნენ არეზში, აიღეს ტოვინი და შეუბრალებლად დახოცეს მცხოვრებლები; აქიდან წაიყვანეს მათ ურიცხვი ტყვე და სომხეთიდან უკანვე დაბრუნდნენ.

642 წელს შირვანში შარიარი მეფობდა. მის

დროს თუ მის წინამოადგილეს დროს ეს სამეფო გაძლიერდა და გაიწია ჩრდილოეთისაკენ უფრო, ვიდრე ნუშირვანის დროს იყო. მაგრამ, ამის მიუხედავად, შარიარმა ვერ შესძლო არაბების წინააღმდეგობა. აკადემიკოსი ლორნი, ტაბარის ჩვენებისამებრ, ამბობს, რომ ამ წელში ბექირ-ბენ აბდულასმა აღარბადაგანზე გაილაშქრაო, დაიპყრო ეს მხარე და, ამით გათამამებულმა, თხოვა ხალიფას, ღარუბანდზე გალაშქრების ნება მიეცა მისთვისო. ომარმა ნება დართო და შემწედ გამოუგზავნა მას აბდ-ურახმან-ბენ-რაბიადი და სხვა სარდლები. იმათ შეადგინეს ბექირის ლაშქრის წინარაზმი და მიმართეს ღარუბანდს. შარიარს უნდოდა მშვიდობიანობის დაცვა და ამიტომაც უხედა მათ და პირველად ხარკის ძლევა აღუთქვა, მაგრამ შემდეგ აუხსნა მათ თავის სამეფოს საშიშარი მდგომარეობა ხაზარებისა და რუსების მხრით და თხოვა, ხარკის მაგიერად, მიეღოთ მისგან ვალდებულება—დაეცვა ამ ხალხებისაგან თავის საკუთარ საშვალებით არაბეთის სახელმწიფოს საზღვრები: როცა ეს გარემოება მოახსენეს ომარს და შარიარის წინადადებაზე მისი თანხმობა მიიღეს, მერმე ზავის პირობა შეკრეს, და ამას შემდეგ არაბებმა აღარ სცნეს საჭიროდ—თავიანთი ჯარები შირვანში ყოლებოდათ.

სომხეთისა და შირვანის დაპყრობას მოყვა არაბთა შესევა საქართველოში. ჩვენ არა გვაქვს ნამდვილი და გარკვეული აწერილობა იმ გარემოებათა,

რომელნიც წინაუძღოდენ და თან მოყვენ ამ შემთხვევას. ჭარბველთ მატიანეები მოგვითხრობს ჩვენ ძლიერს მღერვალებასა და შიშს, რომელიც გავრცელებული ყოფილა საქართველოში ახალის დამპყრობელ ხალხის გამოჩენის გამო. ჭველანი ისწრაფოდენ თავიანთ განძის დამალვას მიწაში და ყოველი კაცი უფრო თავის უსაშიშრო თავშესაფარ ალაგზე ზრუნავდა, ვიდრე მტრის ვაჟკაცურად წინ მიგებებაზე. თუ ამ მატიანეთა მოთხრობას მივაქცევთ ყურადღებას, იმპერატორის ირაკლის მიერ თავის იმპერიის პროვინციებში გაგზავნილი დარიგებანი და არაბთა წინააღმდეგ მისი მზადდებანი ყოფილან იმ თავზარდაცემის შიშის მიზეზნი, რომლითაც ქართველები არაბთა შემოსევას მოელოდენ. ალბად იმპერატორს სრულიადაც არ სურვებია—დაცემულიყვენ სულით ის ხალხები, რომელნიც მის სახელმწიფოს აღმოსავლეთის საზღვრებთან იყვენ; მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ, პირველად, მატიანეთა თქმულობას, რომ აღგენდენ ქონებათა სიებსო, და მეორედ, რომ იმ დროს, ირაკლის განკარგულებით, ხალხის აწერა იყო,—მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მოხელეები, რომელთაც ხალხის აწერა მინდობილი ქონდათ, ალბად განგებ ავრცელებდენ ხმას მოახლოებულ საშიშროებაზე, რომ ხალხს გამოეჩინა თავისი საღნაგენი და ამით მოხელეებს ნამდვილი მათი სია შეედგინათ.

მს შეწყუხებანი და მზადდებანი „ქართლის ცხო-

ვრებას“ აწერილი აქვს სტეფანოზ II-ის მეფობის დასასრულს, და პირველ შემოსევას-კი მირისა და არჩილის მეფობის დროს იხსენიებს. ჩვენ გვაქვს საფუძვლები — დავეთანხმოთ იმათ, რომელნიც ფიქრობენ, რომ არაბთა პირველი შემოსევა საქართველოში 642 წელში იყო, ე. ი. სტეფანოზ II-ის მეფობის დასაწყისში; ის შემოსევა-კი, რომელიც მირისა და არჩილის დროს მომხარა და რომელსაც „მართლის ცხოვრება“ იხსენიებს, იყო მესამე, რომელმაც დაამკვიდრა არაბთა მფლობელობა მთელ საქართველოს შესახებ. სენ-მარტენი, ლებოს მიერ შედგენილის აღმოსავლეთ იმპერიის ისტორიის შესავსებად, ამბობს, რომ სარდალი ხაბაბი სომხეთიდან საქართველოს წავიდა, აიღო თფილისი და იმ ქვეყნის სხვა უმთავრესი ქალაქებიო. იქიდან შევიდა ქავკასიაში და მრავალი ბარბაროსული ტომი დაიპყრო. ჩრდილოეთ სომხეთის, საქართველოსა და ქავკასიის ყველა თავადნი დათანხმდნენ — მიეცათ მისთვის ხარკი, რომ გათავისუფლებულიყვნენ არაბთაგანო ¹⁾. ამ გარემოების გამოშვება „მართლის ცხოვრებაში“ იმას უნდა მიეწეროს, რომ მან ერთობ სწრაფად ჩაიარა და არ დაუტოვებია ხალხში იმგვარი შთაბეჭდილება, როგორიც დატოვა მირისა და არჩილის დროს მომხარმა შემოსევამ; ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ მოგვთა მოძღვრება სრულიად დაე-

1) Lebeau, hist. du Bas-Empire, tom. XI, p. 335.

ცა მუსულმანთა იარაღის მეოხებით, ასე რომ სტეფანოზს მიეცა საშვალეობა—თავისუფლად მიეყო ხელი ეკლესიის საქმეებისათვის. ჩვენის აზრით, ის მეფობდა 686 წლამდე ¹⁾ და მას საქართველოს უკეთილმოღრწუნეს მეფის სახელი მოუხვეჭია. მის დროს დასრულებულა წმ. ჯვრის ტაძრის შენება, დაბოლოებით აღუარებია მსოფლიო კრებას ქართველთ კათალიკოზის დამოუკიდებლობა, მისი უფლებანი პატრიარქთა უფლებებისათვის გაუთანასწორებია და მისი ხელმწიფება ძავეკასიის მთელს მართლმადიდებელ სასულიერო წოდებაზე გაუვრცელებია. სტეფანოზის მართველობის დროსვე შეუდგენიათ საქართველოს კამერალური აწერა და საბერძნეთს გაუგზავნიათ.

ამასობაში აღმოსავლეთსა და განსაკუთრებით სომხეთში შფოთი არ დამცხრალა. იმპერატორს პოსტანტინე II-ს უნდოდა—დაემკვიდრებია თავისი ხელმწიფება სომხეთში და მოესპო იქ მეტიხის მოძღვრება; ამიტომაც 647 წელს მრავალრიცხოვან ჯარით შევიდა ის ამ მხარეს და ისე შეიწროვა სომხები, რომ აიძულა ისინი—მიქცეულიყვენ არაბებთან, რომელნიც ამ დროს ხელახლავ შემოესიენ ამ მხარეს. მაგრამ არაბთა მფლობელობა უფრო სამძიმოდ მოეჩვენა მათ, ვიდრე ბერძენთა შეიწროებანი. 656 წელს იმათ აღიარეს იმპერატორის ხელ-

1) ქართულ მატრიანეთა ჩვენებით—663 წლამდე.

მწიფება, მაგრამ, ხალიფა შოაიას სამხედრო მზადებით შეშინებულებმა, 657 წლიდან ისევ ხარკის ძლევა დაუწყეს არაბებს. ამგვარს რყეულ მდგომარეობაში იყო საზოგადოდ საქმეები აღმოსავლეთში 656 წლამდე, როცა იმპერატორმა იუსტინიანე II-მ, არაბებთან სომეხთ კავშირის უკმაყოფილომ, კოკმანობაში მყოფის პროვინციების ბედ-იღბლის გადასაწყვეტად გაგზავნა თვისი ჯარები ¹⁾).

იმავე წელს იმპერატორსა და ხალიფას შორის შეკრულ ზავის პირობებით ძიპრის კუნძული, სომხეთი და საქართველო გაიყო მათ შორის ისე, რომ იუსტინიანესა და შოაიას თითოეულ ამ მხარეთაგანის ნახევარი უნდა ეფლო ²⁾. აბულფარაჯის მოწმობით, ამ ზავის შეკვრამდე მთელი საქართველო იმპერიას ემორჩილებოდა ³⁾.

შეიძლება ეს დანაწილება იყო იმის მიზეზი, რომ სტეფანოზს შემდეგ საქართველოში რამდენმე ხანს ორი მეფე იჯდა ტახტზე: შირი და არჩილ II, თუკა იმათი ტახტზე ასვლის დრო, შახრიტის ქრონოლოგიით, ამ ზავის ბევრად უფრო ადრეა ნაჩვენები. აღგილობრივი მატთანე საქართველოს ყოფს აგრეთვე ორ სამეფოდ 663 წლიდან სტეფანოზის ორ შვილს, შირსა და არჩილს, შორის, რომელთაგანაც პირველი დასავლეთის მხარებს ფლობდა, მე-

1) St. Martin, mémoires sur l'Arménie, tom. I, p. 337 et 338.

2) Hist. du Bas-Emp., tom. XII, p. 7.

3) Chron. Syriac., p. 117 et 118.

ორე კი — აღმოსავლეთისას; მაგრამ მალე, არაბების შიშით, პრჩილიც იძულებული შეიქნა — თავი დაენებებია თავის წილხთომილ მხარესათვის და თავის ძმასთან მირთან სამეგრელოს წასულიყო.

სენ-მარტენი იხსენიებს ბერძნების ერთს ლაშქრობას, რომელიც მათ 690 წელში მოუხთენიათ საქართველოს დასაპყრობად, მაგრამ არა სჩანს, თუ რა მიზეზი იყო საქართველოს მხრით ამ ლაშქრობისათვის და რომელი მისი ნაწილი დაიპყრეს ბერძნებმა: ის, რომელიც 636 წლის პირობებით არაბებს ეკუთვნოდა, თუ ის, რომელიც თვითონ მათ, ბერძნებს, ეკუთვნოდა ¹⁾. 697 წელს ალიდის წინამძღოლობით არაბები შეესიენ ჰანგეს, და ბერძნების სარდალმა სერგიუსმა გადასცა ალიდს შავის ზღვის მთელი განაპირა ადგილები ²⁾. ლეო ამბობს კიდევ ლეონ ისავრიელის ერთის ექსპედიციის შესახებ, რომელიც მას აჯანყებულ აფხაზთა, ქანთა და ქართველთ დასამშვიდებლად მოუხთენია 713 წელს. ამ დროს საქართველოს განაპირა ნაწილებში იყვენ კიდევაც არაბებისაგან დაყენებული მართველები, როგორც მაგალითად ვილაც შარსმანი ³⁾; მაგრამ, ქართული მატიანეები ამ ლაშქრობათა შესახებ ისე სდუმებს, როგორც არაბთა შესევაზე 642 წელს, ტრაკტატზე, რომლის ძალითაც ამ ქვეყნის ნაწილი

1) Mémoires sur l'Armén., tom. I, p. 339.

2) Hist. du Bas-Emp., tom. XII, p. 42.

3) Ibid. p. 94—97

ბერძნებმა ხალითა მოავიას გადასცეს, და იმ გარემოებათა შესახებ, რომელნიც მოხთენ საქართველოს საზღვრებს შიგნით, გინა მეზობელ მხარეებში, მყურვან შრუს შემოსევამდი.

მე-VIII საუკუნის დასაწყისს ხაზარებმა, რომელნიც ქავკასიის ჩრდილოეთის მხარეებისა და ღნებრიდან დაწყებული მოლგასა, თერგსა და ღარუბანდამდი ყველა ველურ ურდოს მფლობელნი შეიქნენ, გადალახეს ქავკასია, რომ ჩამოერთმიათ არაბებისათვის სომხეთსა და მის მახლობელ მხარეებზე ბატონობა. წარმატება დიდხანს ხან ერთ მხარეზედ იყო, ხან მეორეზე; დასასრულ 722 წელს არაბებმა ცოტაოდნად სძლიეს და მოიწადინეს ხაზართა საბორგავ ადგილებში შესვლა, მაგრამ მაინცადამაინც ვერაფერი წარმატება ნახეს და უკანვე დაბრუნდენ. ხალითამ იეზიდმა ომის გაძლოლა მიანდო თავის ნიკიერ სარდალს ჯარახს. მრავალრიცხოვან ჯარით ამან დაამარცხა ხაზარები საქართველოში, ალაზნის ნაპირზე, დაედევნა მათ უკან მთებში და აიღო მრავალი კოშკი, რომელნიც ამ ბარბაროსებს ეკუთვნოდენ. ღა როდესაც ხალითად ბიშამი დაჯდა, ამან ჯარახი დაითხოვა და მის ადგილას დანიშნა თავისი ძმა მოსლემა. სოტა ხანს შემდეგ ხაკანის შვილი ურიცხვი ჯარით ადარბადაგანამდი მივიდა. მოსლემამ უკუაქცია ის, დაამარცხა ორ ბრძოლაში და გაირეკა შირვანისკენ, აიღო ღარუბანდი, შევიდა ჩრდილოეთის მხარეს და იმ ქვეყნის ყველა წვრილმა-

ნი მთავარი დაიმორჩილა. მაგრამ ცოტა ხანს შემდეგ იგი ძლიერად დამარცხდა, და ამიტომ მისმა ძმამ გამოცვალა ის და მის მაგიერ ხელახლავ ჯარახი დანიშნა. 728 წელს ხაზარებმა გადალახეს ძავკასია და დაიჭირეს სომხეთი და აღარბადაგანი. ჯარახმა აღდებოდა მიმართა მტრის შესაჩერებლად, მაგრამ ამ ქალაქის მახლობლად იგი დაამარცხეს და მოკლეს, ხაზარებმა-კი განაგრძეს თავიანთი ამოხრებელი მოძრაობა მოსსულის კარამდი. ბიშაშმა დაუყოვნებლივ გაგზავნა მათ წინააღმდეგ სანდი და შემდეგ მოსლემმა. ამ სარდლებმა შეაკავეს ისინი და უკუაქციეს: მოსლემმა უკან დაედევნა მათ, აიღო ღარუბანდი და გადმოასახლა აქ სირიიდან 40,000 მუსულმანი. 731 წელს მოსლემამ ხელახლავ გაილაშქრა ხაზარებზე, მაგრამ, ძავკასიის ვიწრო გასავალნი რომ გაიარა, უკანვე დაბრუნდა წარუმატებლად. ხალიფა არ იყო მისი კმაყოფილი, გამოცვალა ის და მის მაგიერ შამადის შვილი სარდალი მურვანი დააყენა. მედგარ ომებს შემდეგ, ამან დაიმორჩილა აღმოსავლეთის ძავკასიის ყველა მთავარი, ყოველგან დაამკვიდრა არაბთა მფლობელობა და ბოლოს მტკიცე ზავი შეკრა ხაზარებთან ¹⁾.

„ძართლის ცხოვრებაში“ გამოშვებულია ყველას გარემოება, რომელიც ცოტად თუ ბევრად აგრეთვე საქართველოს ეხებოდა, და მოგვითხრობს ს.

1) Hist. du Bas-Empire, tom. XII, p. 165—169.

კუთრაჲ მურვანის მოქმედებათა შესახებ ამ მხარეში; ის ამბობს: როცა მეფენი მირი და არჩილი სამეგრელოში იყვნენ, საქართველოს შემოესია არაბეთის სარდალი მურვან შრუო. საქართველოს მცხოვრებნი, თავზარდაცემულნი, მიივლტოდნენ ძავეკასიის ხეობებში თავშესაფარადო. მურვანმა ღარიალის გასავალს მიმართა, დაიჭირა მისი კარი და ქართლით უკანვე მიიქცა; ქართლი და სამცხე ააოხრა და შემდეგ გაემართა არგვეთს, სადაც იმ კუთხის სახელოვანი პირნი, ერისთავთა ღავითისა და ძოსტანტინეს წინამძღოლობით, მამაცურად დაუხვდნენ მურვანის წინამებრძოლ ჯარებსო. მტერი დამარცხდა, გაიფანტა და გაიქცაო. როგორც-კი გაიგო მურვანმა წინამებრძოლ ჯარის დამარცხება, დაუყოვნებლად შეაერთა ყველა თავისი ჯარები და თვითონ წაუძღვა მათ არგვეთსო. შრთის მხრით იყო ქართველთა სიმამაცე, მეორეს მხრით—არაბთა მრავალრიცხოვნება: მტრის ურიცხვს ჯარებს ეჭირათ ყველა გზა, მინდვრები, მთები და ტყეებიო. ქართველები დაამარცხეს და მათი წინამძღოლნი ტყვედ წაიყვანეს. ღავითი და ძოსტანტინე წარუდგინეს მურვანს ხელებშეკრულნი. ბარბაროსმა ბძანა მათი წამება და შემდეგ მათ სხეულთა გადაგდება ტბაშიო.

მეფეთ მირისა და არჩილის თავშესაფარ ადგილის ძებნაში მურვანმა ააოხრა მთელი იმერეთი და სამეგრელო ქალაქ ანაკოფიამდი. როცა შეიტყო მირისა და არჩილის ამ ქალაქში ყოფნა, გარშემო-

ერთყა მას. მეფეებს ყავდათ მხოლოდ 2000 აფხაზი და 1000 ქართველი თავისი ამაღა—და მაინც იბრძოდნენ თავგადადებით, თუმცა-კი უიმედოდ; მაგრამ მოვიდა კოკისპირული წვიმები, მდინარეთა ნაპირებიდან გადმოვიდა წყალი და მოაწვა არაბთა ბანაკს, ამ დროს გარშემორტყმულებმა ღერხიანად მოახთინეს მტრის თავდასხმა,—და ყველა ამან იძულება მურვანი—გარშემორტყმა მოეხსნა და ზღვის ნაპირ-ნაპირ სამხრეთისკენ უკუქცეულიყო. მზა ისე წამხთარი იყო, რომ მხედარნი ტალახში ეფლობოდნენ და მოძრაობის შესამს-უბუქებლად არაბები იძულებულნი იყვნენ—მოეჭრათ ცხენებისათვის კუდები, რომელიც ტალახით იყო დამძიმებული და მეტ ბარგს შეადგენდა. ღასასრულ, მურვანი გამოვიდა საქართველოს საზღვრებიდან, მაგრამ ეს ქვეყანა იმისთანა მდგომარეობაში დატოვა, რომ იმაში არ ყოფილა თითქმის არც ერთი მთელად გადარჩენილი შენობა, არც საცხოვრებელი რაიმე სანოვავე, და ამასთანავე მთელი მხარე ვალდებული შეიქნა—ედლია ხარკი არაბებისათვის.

ჩვენის აზრით, ეს შემოსევა წინ წლის ტრაკტატის შედეგი იყო, რომლის პირობათა ძალითაც აღსარებული იყო არაბთა მფლობელობა ნახევარ საქართველოში. მართავედ ლევონდის მოწმობით, მურვან ჰრუს, ხალიფა ბიშამის სარდალს ¹⁾, არ შე-

1) Addit. et e'air. l'hist. de la Géorg., p. 250.

ედლო — მოეხთინა ეს ექსპედიცია 686 წლის უფრო ადრე, როგორც ამაში ქართველთ მემატიანენი გვარწმუნებენ. ალბად მურვან შრუ ზიშ:მის ის სარდალო იყო, რომელმაც მოსლემამ გამოაცვალა ¹⁾ და ჯიგუნსა, ოქსა და ძავკასიაში ომობდა და რომელიც შემდეგში იწოდებოდა ხალიფად მურვან II-დ ²⁾.

რა სისწრაფითაც არაბებმა სპარსეთი დაიჭირეს, თითქმის იმგვარვე სისწრაფით მოსპო იქ მამადის სჯულმა ცეცხლისმსახურება. პირველი ხალიფები იმ საზოგადოებათა შორის, სადაც ერთღვთაების სარწმუნოება სუფევდა, საზოგადოდ არ ყოფილან უკიდურესი ფანატიკოსები, ხოლო წარმართების მიმართ-კი შეუპრალებელნი იყვნენ. იმათ დაანგრიეს მათი ბომონნი, დაუწყეს მოკვება და მხურვალე ცეცხლისმსახურებს დევნა, და მოკლე ხანში სპარსელთ უმეტესმა ნაწილმა მამაღიანობა მიიღო ³⁾; ისინი-კი, რომელნიც მტკიცედ იდგენ თავიანთ ძველ სარწმუნოებაზე, იძულებულნი იყვნენ — თავი დაეცვათ დევნისაგან ინდოეთსა თუ სხვა ადგილებში, სადაც არაბები უფრო იშვიათად დადიოდნენ. ესე დაემხო ზოროასტროს დიადი ძველი სკოლა. ზენდ-ავესტა მთელ აღმოსავლეთში იყო გამეფებული და მისი მოქღვრება, თუმცაღა სახეშეცვლილი,

1) Hist. du Bas-Emp., tom. XII., p. 169.

2) Всемирная история Плосера, томъ V, стр. 98.

3) Champollion—Figeac, hist. de la Perse, p. 137.

თითქმის უშორეს დასავლეთამდი მივიდა ¹⁾). ამ სარწმუნოების აღმსარებელთა მცირე რიცხვი დღეს ცნობილია ზვებრთა ანუ ბაუართა სახელწოდებით.

1) ვოლტერის აზრით, ცეცხლისმსახურებამ თვით რომამდი მი-
აწია, სადაც ინახებოდა საღვთო დაუქრობელი ცეცხლი და სახელად
ერქვა „ავესტა“, სიტყვისაგან ზენდ—ავესტა (Oeuvres complètes de
Voltaire, tom. VI, p. 224.)

საქართველოს სახელმწიფოებრივის, საჩემ-
ნობრივისა და საზოგადოებრივ ყოფა-ცხოვ-
რების მიმოხილვა არაბთა მფლობელობაში.

საქართველოს, როგორც განკერძოებულ სამეფოს, მდგომიარობის გასაგებად ჩვენ უნდა გავიხსენოთ, რომ ძველ საუკუნოებში, პომპეის ამ მხარეს შემოსვლის შემდეგაც-კი, ის იყო დამოუკიდებელი მხარე, რომელსაც დიდ ყურადღებას აქცევდენ ზემოაზიის მბძანებელნი სტრატეგიულ მხრით. ძასპიისა და შავის ზღვის მეოხებით ხმელთაყელად გადაქცეული და ზურგიდან მალალ ქედით დაცული, რომელს იქითაც ცხოვრობდენ ველური მეომარი ხალხები, რომელნიც ამ ქვეყნის ჯარების, ასე ვთქვათ, რეზერვებს შეადგენდენ,—საქართველო მირიანის დრომდი ყოველთვის საშიშარი იყო ორის ხალხისათვის: რომაელთა და სპარსელთათვის, რომელნიც ბძანებლობდენ მთელს ძველ ქვეყანაში და რომელნიც ერთმანერთს ეკამათებოდენ ტიგრსა და მტრატს შუა მდებარე მიწებისათვის. აზიისა და მეროპის ისტორიულს ყველა ხალხს დიდიხანი იყო თავისი ბედ-იღბალი ამ ორის სახელმწიფოს ბედ-იღბლისათვის შეეერთებია, და მხოლოდ საქართველო-ლა და-

რჩენილიყო განცალკევებულად, მათგან დამოუკიდებლად. მაგრამ, 265 წელს დინასტიურმა გარემოებებმა ეს პატარა განკერძოებული სამეფო ბოლოს დაუკავშირა სპარსეთს, და პატარა სამეფოს კავშირი ვრცელსა და ძლიერ სახელმწიფოსთან, როგორც იყო მაშინ სპარსეთი, არ შეიძლება სხვანაირად გავიგოთ, თუ არა დამოკიდებულებად. მაგრამ, სპარსელთ მეფეების განუწყვეტელი ბრძოლა რომაელებთან ნებას არ აძლევდა პირველთ — მოესპოთ საქართველოსთვის ავტონომია და გადაექციათ ის სატრაპიათ, როგორც ყოფილა ეს, უძველეს გადმოცემათა რწმუნებით, აქამენიდების დროს. 296 წელს ნიზიბისის ზავმა გაათავისუფლა იგი სპარსელთაგან და მიანიჭა უფლება დიოკლეტიანეს — ეძლია ქართველთ მეფეებისათვის ტახტზედ ასვლის ინვესტიტურა; მაგრამ, რადგან დიოკლეტიანე შირიანზედ უწინ მოკვდა, ეს უფლება აღარ გამართლდა. ამგვარი იყო ძველად საქართველოს მდგომიარობა, როგორც დამოუკიდებელ სამეფოსი. უცხო ხალხები ძალადობით არც სცვლიდენ და არც აიწროებდენ ქართველთ სარწმუნოებასა და მათ ჩვეულებათა.

მრისტიანობის მიღებისათანავე-კი საქართველოს სახელმწიფოებრივი ყოფა-ცხოვრება შესამჩნევად შეაცვალა. საბერძნეთ-რომის იმპერიისა და სპარსეთის ამ ქვეყანასთან დამოკიდებულება უფრო საგრძნობელი შეიქნა, ვიდრე ძველად იყო. მრთის მხრით, ბიზანტიის კარი ხელს უწყობდა საქართვე-

ლოს ყველაფერში, რაც-კი სარწმუნოებას შეეხებო-
და, იმ ანგარიშით, რომ განემტკიცებია თავისი გა-
ვლენა მაზედ და მით მოესპო ის დაბრკოლება, რომელიც წინ ხვდებოდა იმპერიის საბძანებელს ტიგ-
რის იქითა მხარეზე ამ ქვეყნის სტრატეგიულ მდებარეობის მეოხებით. მაგრამ ალბად ბიზანტიას სურა-
და — დაეფარა ნამდვილი მიზეზები, თუ რისთვისაც თანაუგრძნობდა ის საქართველოს სარწმუნოების საქმეში, და ამიტომაც იმეცადინა პირველ მსოფლიო კრებაზე, 325 წელს, საქართველოს ეკლესია დაემორჩილებია ანტიოქიის, და არა ქონსტანტინეპოლის, საპატრიარქოსათვის. საქმით-კი ეს სულ ერთი იყო: ორვე საპატრიარქოს ერთი პოლიტიკური უფროსი ყავდა. ჩვენ კიდევაც დავინახეთ, რომ საქართველოს საღვდდლოებამ თავიდანვე დაიმორჩილა საერო ხელმწიფება და საბერძნეთის საღვდდლოების სასარგებლოდ მოქმედებდა; მეორე მხრით, ქართველთაგან ქრისტიანობის მიღებამ და საბერძნეთთან იმათ დაახლოებამ გააძლიერა სპარსელთ პოლიტიკური მეტოქეობა იმპერიასთან და მოგვების სასტიკის ფანტიკური ბრძოლის საბაბი შეიქნა: ისინი მუდამ იმეცადინებოდნენ — ისევ გაბატონებულიყვენ საქართველოში, რომელიც ძველად მათი სამკვიდრო იყო. ეს ბრძოლა გაგრძელდა სამის საუკუნის განმავლობაში და მხოლოდ მაშინ გათავდა, როცა მოგვთა მოძღვრება დაეცა ქრისტიანობის სხვა მტრების —

მამადიანების იარაღის მეოხებით. ამ ბრძოლას თან მოყვენ შემდეგი გარემოებანი: საქართველოს დასავლეთის ნაწილები ხან ბერძენთ ხელში გადადიოდა, ხან სპარსელთ ხელში, და მტრები ხშირად შეესეოდენ ხოლმე ამ ქვეყნის შუასა და აღმოსავლეთის ნაწილებს, თუმცა ადგილობრივი მცხოვრებნი მხნედ იცავდენ სამეფოს ავტონომიას და თუმცა ამ საქმეში მათ მოქიშვეებიც ხელს უწყობდენ: შახტანგ ზორგასლანის გამარჯვებით, იუსტინე I-ის ედიქტით, იუსტინიანე I-ისა და ნუსირვანის ტრაქტატით და პირობებით, რომელიც იმპერატორმა მავრიკიმ პარვისს შეუკრა.

როცა ქართველებმა მავრიკის თხოვეს — გამოერჩია მათთვის მეფე შახტანგ ზორგასლანის შთამომავლობათა შორის, რომელნიც მის საბძანებელში ცხოვრობდენ, იმან დანიშნა ზურამი, მაგრამ უწოდა მას მთავარი და არა მეფე. ეს საქციელი ცხადად გვიჩვენებს, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის იმპერატორთა ზრუნვა უნგარო არ ყოფილა და სარჩულად არ ქანია მას მხოლოდ ერთსარწმუნოებისადმი თანაგრძნობა, — იმათ უნდოდათ — დაეშორებიათ ქართველთაგან სპარსელთ გავლენა და, როცა კაი შემთხვევა მიეცემოდათ, შეეტანათ საქართველო საბერძენეთის იმპერიის პროვინციებში. თუმცა ეს ასე იყო, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, ბერძენთა დაუფარავმა მოქმედებამ საქართველოს ავტონომიას სარგებლობა მოუტანა, და მათი ფარული გან-

ზრახვები-კი არ განხორციელდა.

ამასობაში საბერძნეთის საღვდელმოების ძლიერის მფარველობით დაფუძნებული ძრისტეს სარწმუნოება საქართველოში თანდათან ფეხს იმაგრებდა. თავდაპირველად, შახტანგამდი, ქართველთ ეკლესიას არქიებისკოპოსები მართავდნენ, შთამომავლობით ბერძენნი, რომელნიც ანტიოქიის საპატრიარქოს ემორჩილებოდნენ; ამ მეფემ იმდენი საქმე ქნა, რომ საქართველოს ეკლესიის უფროსებად, არქიებისკოპოსების მაგიერად, კათალიკოზები დაადგინა; ესენი აგრეთვე ბერძენთაგანვე ირჩეოდნენ, მაგრამ თავის ხარისხით პატრიარქს არ ემორჩილებოდნენ, თუმცა მათი კურთხევა ანტიოქიაში უნდა მომხდარიყო. იუსტინიანე I-ის დროს ქართველებმა ნება მიიღეს—კათალიკოზი თავიანთ ქვეყნის მკვიდრთაგანვე ამოერჩიათ, და ბოლოს, აღარნასეს მართველობის დროს, საქართველოს ეკლესია სრულიად დამოუკიდებელი შეიქნა: კათალიკოზები ეკურთხებოდნენ ხოლმე თვით საქართველოში საღვდელმოების კრებულის მიერ, და მათი ხელმწიფება გავრცელებული იყო მართლმადიდებლობის ყველა ეკლესიაზე შავის ზღვის ნაპირებიდან მოკიდებული ძასპიის ზღვამდე.

საღვდელმოების წოდების დაწესებამ საქართველოში დაბადა ამ წოდებისათვის ახალგაზდა კაცების მომზადების საჭიროება, და ამიტომაც დაფუძნდა სამრევლო სკოლები. შანათლებისა და სკოლების თავდაპირველ მდგომიარობის შესახებ ბაქარ I-ის

დროს ჩვენ ზევით ვთქვით; მათის შემდგომ დროის მდგომიარობის შესახებ-კი ჩვენ მტკიცე დოკუმენტები არა გვაქვს, მაგრამ, თუ ქართველთ საღვდილოების ხელმწიფების განუწყვეტელ გაძლიერებას მივიღებთ მხედველობაში, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს მდგომიარობა თუ არ გაუმჯობესებულა, დაცემით მაინც არ უნდა დაცემულიყო.

სკოლებში აზრდას გარდა იმ დროის ქართველებს ქონიათ ჩვეულება, რომელიც დღემდის დარჩენილა ქავკასიის ზოგიერთ ხალხებში: ისინი აბარებდნ თავიანთ შვილებს უცხო ოჯახებში, როგორც გასაზრდელად, ისე ასაზრდელადაც. ამ ჩვეულების დაცვა ჩვენ შევნიშნეთ „ქართლის ცხოვრებაში“ იქ, სადაც ეს მათიანე მახტანგ ზორგასლანის სიყმაწვილეს მოგვითხრობს.

რაც უნდა მოკლე იყოს ჩვენი მიმოხილვა ქართველთ ყოფა-ცხოვრების შესახებ, ამ სამის საუკუნის განმავლობაში, იმის ზერე-ქვერე გასაცნობადაც-კი საჭიროდ ვრაცხო, გვეთქვა რაიმე ხალხის მეურნეობისა და აღებ-პიცემობის შესახებ, მაგრამ, სამწუხაროდ, საზოგადოებრივ ცხოვრების ეს მხარე ძველ მათიანეებს არ მიაჩნდათ ისტორიის ყურადღების ღირსად და ამით მოუსპიათ იმათ საშვალება შთამომავლობისათვის, დაეკმაყოფილებია თავისი ცოდნისმოყვარება. მაგრამ, დარწმუნებით შეიძლება ვთქვათ, რომ ამ დროის გარემოებანი ხალხის ძველ ავლა-დიდების მხოლოდ გაქარწყლებას უწყობდნ

ხელს. მართი რომ—უცხოქვეყნელნი განუწყვეტლად არბევდენ საქართველოს, და მეორე—თანამედროვე შეხედულობით ძირისტეს სარწმუნოებაზე კერძო საკუთრება სრულიად უნდა გადაელიათ ეკლესიებსა და საღვდელგობებაზე იმდენად, რამდენადაც ამას თვით ცეცხლისმსახურება არ თხოულობდა. მხოლოდ ის გარემოება, რომ თავდაპირველად ყოველგან უნდა აეშენებიათ ტაძრები და, რამდენჯერაც სპარსელები ააოხრებდენ, იმდენჯერ ხელახლავ უნდა აეშენებიათ,—უეჭველია, ძლიერად შეარყევდა ხალხის სიმდიდრეს და მასთან მეუნებობასაც. მარტო შარსმან VII-ის მიერ შიომღვიმის მონასტრისათვის ოთხის სოფლის, საეკლესიო მდიდარ ქურქელ-სამოსელისა და ოცდაათის ლიტრა ოქროს შეწირვა ¹⁾ ამტკიცებს იმას, რომ ამგვარ შენობათათვის დიდძალი განძი იხარჯებოდა.

ჭანეთის გამო მომხთარ ომის აწერილობისა და იუსტინიანეს კოდექსისაგან ვიცით, რომ ბერძნები ძლიერ აიწროვებდენ ალებ-მიცემობაში ადგილობრივ მცხოვრებთა და, განსაკუთრებით, ზღვის განაპირა ადგილების მცხოვრებლებს. თუმცა 561 წლის ზავის პირობები თავისუფალ ვაჭრობის ნებას იძლეოდა, მაგრამ არ ვიცით, რა ზომამდი იყო აყვავებული საქართველოში ალებ-მიცემობა განუწყვეტელ ომების დროს; ესეც კი უნდა ვთქვათ, რომ იმ დროს

1) შიომღვიმის უდაბნოს აწერა, იოსელიანი, გვ. 52.

ქართველთ ცხოვრება არ უნდა ყოფილიყო აღებ-
მიცემობას მოკლებული, რაიცა მტკიცდება იმ დრო-
ის მოჭრილის მრავალ ქართულ ფულის არსებობით.
ჩვენ მიერ ცნობილი იმ დროის ფული იყო ვე-
ცხლისა, ეგრედ წოდებული დირგემები. ეს ფული,
დაახლოებით, უდრიდა ჩვენს დღევანდელ ექვს
შაურს ¹).

ამავე ფულისა და ზოგიერთ ჩუქურთმების მე-
ოხებით აიხსნება იმ დროის ტანშორთულობა, რაიცა
პრაგმატიულ ისტორიისათვის ფრიად საგულისხმო
საგანს შეადგენს. ქართველთ მეფეების გვირგვინებს
იმგვარივე ფორმა ქონდა, როგორც სპარსელთ სა-
სანიანთ დინასტიის მეფეების გვირგვინებს: იმათზედ
იყო პარალელურად შემოვლებული ორი არშია,
მათ ზევით—სამი გამობერილი ბუშტი, რომელთა-
განაც შუა ბუშტი უფრო მაღალი იყო, ვიდრე ორი
დანარჩენი. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ შახ-
ტანგ ბორჯასლანმა ორი გვირგვინი მიიღო, ერთი
იმპერატორ ლეონისაგან (ალბად ბერძნულ გვირ-
გვინთა მსგავსი), და მეორე — სპარსელთ მეფის შე-
როზისაგანო. როგორც სჩანს, ამ უკანასკნელ გვირ-
გვინის ფორმა შემოუღლიათ შახტანგ ბორჯასლანის მე-
მკვიდრეებს. ქართველები წვერსა და უღვაშს არ
იპარსავდნ. (მათ ტანსაცმელს შეადგენდნ: ახალოხი
და ქამარი და ყურთმაჯებიანი ჩოხა; ფეხსაცმელს —

1) Шаверь, т. V, стр. 51.

მაღალყელიანი წადები, რომელიც იღვა მაღალ ქუსლებზე და რომელსაც წვერი მაღლა ქონდა აბრეხილი ¹⁾. მაგრამ ეს ფეხსაცმელი, ვგონებ, არ ყოფილა საერთო ხალხის ყველა წოდებისათვის, რადგან ხალხის ახლანდელი ფეხსაცმელი (ქალამანი), რომელიც — ყოველ ეჭვს გარეშე — სანდალისაგან წარმომდგარა, ამტკიცებს, რომ ის ძველისძველადაც არსებულა, როგორც ახლა, დაბალ ხალხის სახმარებლად.

„ქართლის სხოვრებაში“ ჩვენ ვპოულობთ, რომ მახტანგ I-ის ომების დროს ქართველები შეიარაღებული ყოფილან შუბებით. შვილდ-ისრიტა და ფარ-ხმლით; მაგრამ, ალბად, ბევრს მათგანს ქონდა აგრეთვე ჯავშნები და ჩაჩქნები, რომელნიც იხმარებოდენ ხპარსეთში.

მუსიკალურ იარაღთა შორის, რომელთაც ომებში ატარებდენ, ქართველებს ქონიათ მხოლოდ ბუკი და დაფლაფი. ამავე იარაღებს ხმარობდენ აგრეთვე სახალხო დღესასწაულობათა დროს.

ძველას ისტორიის I თავში ჩვენ კიღევაც შევნიშნეთ, თუ როგორ სრულდებოდენ საწმუნობრივი დღესასწაულობანი წარმართობის დროს; იგივე წესები დარჩა ქრისტიანობის დღესასწაულობათა დროსაც და ისინი იმავე დღეილებზე სრულდებოდენ, სადაც საწარმართო დღესასწაულობანი იყვენ, მაგრამ კერპების სამსხვერპლოების წინ კი არა, არა.

1) Bartholomaei, lettres numismat. et archeol. planch. I et III.

მედ ტაძართა მახლობლად, რომელნიც უწინდელ სტატუების მაგიერ იყვენ აშენებულნი, და ამასთანავე, რასაკვირველია, ადამიანებს არ მსხვერპლადენ¹⁾.

ამ დროის სახალხო ჩვეულებათა შორის, რომელთაც თან მოყვებოდენ ხოლმე სიამოვნება და ცრუმორწმუნება, შესანიშნავია ეგრედწოდებული „კუდიანების ღამე“. ეს ჩვეულება ბევრში გავს „ივანეს ღამეს“, რომელსაც ასრულებენ გერმანელი და სკანდინაველი ტომები 24 ივნისს; ქართველებმა-კი ეს ჩვეულება იციან დიდ მარხვის ხუთშაბათის წინა ღამით, და თუ ამ ჩვეულების მომდინარეობა ძალიან ძველი არ არის, ყოველ შემთხვევაში ის შემოულიათ ქართველებს უსათუოდ ქრისტიანობის მიღების პირველ ხანებშივე, ცეცხლმსახურების დასაყინადად.

ამ ჩვეულების ასრულების შემდეგს დღეებს, დიდ პარასკევის განთიადამდი, ქართველები ატარებენ შემდგომს ცრუმორწმუნეობის ჩვეულების სრულებაში: ჭედენ ჯაჭვს ბოროტ სულის ამირანისათვის, რომელიც გადმოცემით ძავკასიის მთებზედ არის მიჭედილი. — და უფრო ამ მიზეზის გამო მივაწერთ ჩვენ ზემოხსენებულ ჩვეულებას საქართველოში გავრცელებულ ცეცხლმსახურების მოგონებას: ეჭვი არ არის, რომ ქართველთ ამირანი არის ზენდ-ავესტის არიმანი.

1) გეოგრაფიული აღწერა ვახუშტისა, 48.

შესთომების ბასწორება.

გვ.	დაძუქდილია:	უნდა იყოს:
9	ქეშმარიტებასთან უახ- ლოესს	ქეშმარიტების უახ- ლოესს
12	დაარსა	დააარსა
14	ტანჯით	ტანჯვით
15	ისე როგორც აგრეთვე	ისე როგორც
—	შდეგი	შედეგი
—	ამის შემდეგ	ამას შემდეგ
26	ქონდათ თავიანთ სინკლიტზე	ქონდა თავის სინკლიტზე
27	თურქეთის	ოსმალეთის
29	ამ მაზრის	ამ ქვეყნის
31	Bal-Empire, om	Bas-Empire, tom.
70	მეფის გამოხატუ- ლებისაგან	მეფის გამოხატუ- ლებიდან
76	მფლობა	მფლობელობა
77	ანუვითარებელ	განუვითარებელ
80	გვერდზე, სათაურს შემდეგ, უნდა იყოს:	

საქართველოს მდგომარეობა.—ტახტის გადა-
ტანა.—პრისტოკრატის ძლიერების გამოჩენა.
—ქსნისა და პრაგვის ერისთავთა მომდინარეობა.

83.	დაბუქდილია:	უნდა იყოს:
82	სამნგირი	სამანგირი
86	გვერდზე 1 შენიშვნის ბოლოს	უნდა იყოს: p. 84.
89	ცავდენ	იცავდენ
90	აგრეთვე და ფრიად	აგრეთვე ფრიად
92	დაიცავენ ისინი	დაიცავს ის
100	ანიაბედმა შეხვდა	ანიაბედი შეხვდა
121	ქალაქი აჩუქა ნიკოფსია	აჩუქა ქალაქი ნიკოფსია
—	ჯებელის	ჯებელოს

შენიშვნა. პირველ წიგნის გასწორებულ შეტომებში შეპარულა
 შემდეგი შეტომები: ჩელტი, უფლოს-ციხე, აღაროდიანები, Dudeux,
 დანისტისა; უნდა იყოს: ჩელთი, უფლის-ციხე, აღაროდიანები,
 Dubeux, დინასტიისა.

ს ა რ ო მ ე ნ ი .

გვ. რ დ ი

საქვალო საუკუნეთა ისტორია. . . 2
ქრისტყს სატწმუნაუბის შუმოცანა სადართველოში:

- I. საქარაველოს მდგომარეობა სარწმუნო-
ების მხრით ქრისტიანობის მიღებამდი . 5
- II. ქრისტიანობის გავრცელება საზოგადოლ
და მისი მდგომიარობა საქართველოში და-
მკვიდრებამდი 11
- III. ქართველების მიერ ქრისტიანობის მიღება 16
- IV. საქართველოს გაქრისტიანების შედეგი . 25

პართილი ქრისტყს სატწმუნაუბის მაღუბიდან ვასცანგ
გორგასლანამდი:

- I. ღრო შირიანის სიკვდილიდან სპარსელთ
მიერ საქართველოს დაპყრობამდი . 28
- II. ბარემოებანი 410 წლიდან შახტანგ ზორგ-
ასლანამდი 36

ვასცანგ გორგასლანის შიეთში:

- I. ბარემოებანი შირდატ V-ის სიკვდილიდან .
შახტანგ ზორგასლანის მიერ ტახტზედ
ასელამდი 43

II. ომი ჩრდილოეთის ხალხებთან	50
III. ომი საბერძნეთთან	55
IV. ქავშირის გაწყვეტა და ომი სპარსეთთან	61
V. ბარემოებანი სპარსეთთან შახტანგის პირველ ომის დასასრულიდან მეორემდე	67
VI. მეორე ომი სპარსეთთან და შახტანგ ზორგასლანის სიკვდილი	72

კავკასიაში სპარსელთ შავონთშის პერიოდი:

I. ქობადის ომი იმპერატორ ანასტასისთან 500-დან 505 წლამდე	76
II. შეხედულობა საქართველოს შინაურ მდგომიარობაზე შახტანგის შემდგომ შეფეების დროს ბურამ ბაგრატიონამდე	80
III. ცვლილებანი, რომელნიც ხთებოდენ შანეთში მე-VI საუკუნის პირველ ნახევარში	85
IV. ხოსრო ნუშირვანის ურთერთობანი კავკასიის ხალხებთან და მისი განზრახვანი	96
V. მეორე და მესამე ომი შანეთისათვის	99
VI. სპარსელთ ბრძანებლობის პერიოდის დასრულება	109

მთავთა მოძღვრების უკანასკნელ შობლის პერიოდი
შის დაწყებამდე.

I. ბურამ ბაგრატიონის მართველობა.	113
II. სტეფანოზ ბაგრატიონისა და აღარნასე	

	მართველობათა დრო	118
III. სასანიანის	ის მდგომიარობა არაბთა მიერ	
აღმოსავლეთის	დაფლობამდი	125
საქართველ	ის სახელმწიფოებრივის, სარ-	
საქართველ	ვისა და საზოგადოებრივ ყოფა-	
წმუნოებრი	ვითა და საზოგადოებრივ ყოფა-	
ცხოვრების	მიმოხილვა არაბთა მფლობე-	
ლობამდი		143

